

З. КНИШ

**Перед
ПОХОДОМ
на
СХІД**

ЗИНОВІЙ КНИШ

ПЕРЕД ПОХОДОМ НА СХІД

**Спогади й матеріали до діяння Організації
Українських Націоналістів у 1939—1941 роках**

II ЧАСТИНА

diasporiana.org.ua

СРІВНА СУРМА

ТОРОНТО

Автор застерігає собі всі права

Обкладинка Богдана Боцюркова

Printed in Canada

Друком Вид. Спілки "Новий Шлях"
184 Alexander Ave., Winnipeg, Man.

СЛОВО ВІД АВТОРА

Минуло всього кілька місяців, від коли вийшла в світ перша застина "Перед походом на схід" і може ще за скоро було б говорити про відгомін на неї. Переглядаючи пресу, даремне було б шукати за рецензіями. Преса всіх відтінків мовчить. Зате кожен день пошта приносить мені відгуки читачів і я погугаюся на цьому місці до обов'язку прилюдно подякувати всім читачам — будь вони друзі, "неутральні" чи противники — за їхнє зацікавлення моєю працею і заохоту дальше її продовжувати. Чи буде це можливе — залежить від того, наскільки читачі підтримають мене фінансово. Зокрема вдячний я всім тим, що своїми інформаціями доповнювали браки, неточності й нестачі. Дещо з того можна буде використати в дальшому тягові цієї праці.

Не скриваючи ані моїх політичних симпатій, ані не відрікаючися свого політичного минулого, старався я — наскільки це взагалі можливе — зберегти спокійний тон розповіді й об'єктивність. Це останнє поняття має в собі щось невловиме і в наших гасах намагають його на всі боки. На мою думку, в політиці повної "об'єктивности" не може бути. Але можна дотримуватися деяких складових елементів того вельми оспорюваного поняття, а до них у першу чергу належить: не закривати поглядів тих, що з вами не погоджуються, по думці засади *audiat et altera pars*, здобутися на пошану до противника і визнати його позитиви, відкинути лайку і триматися лицарських правил полеміки. Як досі, не було це дуже трудно, бо друга застина книжки доведена тільки до виступу Степана Бандери. Щойно в дальшому прийде́ться авторові розвивати логічний хист, щоб виминати пороги спокуси. Хожу запевнити читачів, що доложу до того всіх зусиль.

Зиновій Книш

КОРОТКИЙ ЗМІСТ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ

На кілька тижнів перед вибухом другої світової війни польська поліція виварештувала тисячі зленів ОУН і взагалі політично активного українського елементу, між ними й автора. Вийшов він з львівських Бригідок у день приходу німців під Львів. Перебувши облогу Львова, вирушив зо своєю дружиною на захід через Перемишль до Коросна, де зорганізовано табір для втікачів і де мав свою квартиру полк. Сушко. Тут теж переводилася демобілізація "Військових Відділів Націоналістів".

Далі переповіджені події в ОУН за час від смерти полк. Коновальця до вибуху війни: підготовка й перебіг II Великого Збору, військова й політична підготовка ОУН до війни, німецькі пляни відносно України, організація українського легіону під назвою "Військових Відділів Націоналістів". Війна розкрила тюремні брами і звільнила тисячі націоналістів, що погали відшукувати себе, реорганізуватися і з запалом братися за працю. Поданий перегляд ситуації, що витворилася з позатком війни, акція ОУН роззброювання поліційних станиць і польських військових застин у відступі, а пізніше організація української міліції по містах після приходу большевиків.

Зібрані в Коросні й на Лемківщині націоналісти, переважно політичні в'язні, переїхали на відпогизнок до Піщан на Словаггині, а з ними й автор. В часі двомісячного перебування в Піщанах відбувалися таємні розмови між провідниками опозиції в ОУН, що пізніше оформилася в окрему організацію під проводом Степана Бандери. Після ліквідації відпогизнкової оселі в Піщанах, більшість вернулася до Генерального Губернаторства або до краю для дальшої організаційної праці, а невелика застина, між ними й автор, поїхали на захід.

1. РОЗДІЛ

В НЕЗНАНИЙ СВІТ ДАЛЕКИЙ: ЗАВБЕРСДОРФ

ОУН найняла двір у Завберсдорфі. — Місце вишколу, збірний пункт і дім реконвалесцентів. — Іван Габрусевич і його метаморфоза. — Телефон з Відня. — Індагамії Джона. — Ганяють мною, як собакою. — „Пан комендант“ Гасин. — Змушую сокирою до роботи. — Ярий обсаджує стратегічні пункти. — Гості з Відня на таємних нарадах. — Візита Бандери в Ярого. — Проходи в околиці. — Ні копійки при душі. — Викликають до Відня. —

Село називається Завберсдорф, положене на півніжжі Альп, при бічному шляху недалеко від Вінер Нойштадт. А будинок, куди ми заїхали, в околиці називали “шльос”, це щось ніби двір ніби замкова резиденція. Колись належав він до якогось австрійського єпископства, після війни відкупили його жида, а коли Гітлер зайняв Австрію і ввійшли там у силу арійські параграфи, двір сконфіскувала держава. Нікому він не був потрібний і ні до чого не надавався. При ньому не було ні землі, ні ліса, ні городу, от стара кам'яна будова, стіни порепані зо старости, кімнати розложені незручно, що годі їх наймати літовикам, та й околиця, хоч не погана, не дуже манила, Австрія країна гарна, є куди виїжджати на дозвілля.

Недалечко звідти, якої пів години їзди самоходом, мав свій хутір Ярий. Через нього ОУН винайняла цей будинок майже за безцін, для наших цілей надавався він прекрасно: вигідно приміщалася в ньому добра сотня людей, а то й більше, оточений високим муром, не видно, що діється всередині, положений у глухому селі, здаля від битого шляху, але не занадто далеко від Відня. Чудове місце на різні кур-

си, вишколи, всяку конспіраційну роботу. Надходила чесько-словацька криза, назрівали події в Карпатській Україні — Завберсдорф був збірним пунктом вимаршу ОУН на Закарпаття. Впала Карпатська Україна — туди завезено ранених січовиків-реконвалесцентів. Збиралися хмари над Польщею — де краще, як у Завберсдорфі, збирати націоналістів, що втікали з Польщі?

Ще перед кількома місяцями гуділо тут життя, заїжджали й виїжджали авта, на подвір'ї лунала військова команда, пересувалися групи людей, одні другим на зміну. Тепер усе замовкло. Там десь далеко прогула одна війна на сході, з другого боку якраз зачиналася „чудна війна” на французькій границі, де менше стріляли гармати, а більше грали грамофони. А в Завберсдорфі життя сонно дрімало і люди жили, як у Бога за дверима. “Шльос” випорожнився з людей, залишилися тільки два січовики, що вилизалися вправді вже з своїх ран, але осталися інвалідами на все життя. І залишився управитель, Олекса Гасин, з дружиною, якраз очікували вони побільшення своєї родини.

Туди то ми заїхали серед ночі: Кравців, його жінка Ніля та двойко їхніх дітей, Янів з дружиною, Борис Левицький з дружиною, ще з дві-три самотні особи і нас двоє з Ренею.

Місяць перебув я там і хоч стільки років минуло від тоді, прокляття тиснеться на уста, коли його згадаю.

Дали нам найгіршу кімнату: перехідну, величезну гаргару, без печі, зимно, зуб на зуба скаче. І ввесь час неначе в снігах — першим треба вставати, останнім лягати, щораз хтось переходить. Місця було доволі, дві зовсім вільні кімнати тримали. Туди не можна йти, бо це для “гостей з Відня”. Холод дошкулював вдень і вночі, нікуди притулитися, бо й де піду? Хіба в кухні погрітися, при роботі. Кухня величезна, внизу, по черзі дижурили ми там по-двоє, що третій

день припадав дижур на мене з Ренею: рано розпалити і загріти снідання, ще заки всі повстають, потім варити обід і вечерю, помити посуд і прибрати кухню. Їсти було доволі, в харчовому уряді зголошено тридцять людей, ніколи й половини з того не жило в замку, а крім того селяни приносили молока, скільки завгодно. Всього з'їсти неможливо, то ж у суботу й неділю приїжджали люди з голодного Відня наїдатися, а часом відвозили їм харчі до міста. Один раз посилали мене з маслом і яйцями до нашої організаційної домівки на Ляндштрассе-Гавтштрассе.

Зараз у найближчу суботу приїхав Іван Габрусевич. Для нього постійно приготована була одна кімната, досить чепурна, як на ті відносини, добре ліжко з матрасами — вся решта на сінниках — залізна пічка, всі вигоди, що їх можна мати в Завберсдорфі.

Габрусевича бачив я в Піцанах здалека. Він до мене не підступав, то й я до нього не заговорив і ми так миналися на коридорі, якби зовсім чужі люди. А зналися ми добре з краю, ще з 1926 року, коли він вийшов з війська і появився на студентському ґрунті, аж до самого мого арешту в 1930 році безнастанно стикалися ми в різних справах. Він був тоді підреферентом для справ юнацтва, псевдо його — Северко, а я — бойовим референтом у Крайовій Команді УВО. Пізніше виїхав він на постійно за кордон, мабуть під осінь 1932 року. З тих часів Габрусевич залишився в моїй пам'яті, як ідейна й безкорисна людина, що зовсім посвятилася революційній роботі. Порвав навіть з батьками, що змушували його до студій в університеті, заробляв на життя сторожем якоїсь вілли, кожний зайвий гріш віддавав на Організацію. Орган юнацтва „Юнак” бився на циклостилї майже виключно за його гроші. Як довго можу запам'ятати, ходив він в одному й тому самому чорному одязі, літо чи зима, мав тільки один протертий плащ, шви на ньому світилися нитками, завеликий кашкет насувався на вуха і спадав на чоло. Для чужого ока — комічна фі-

гура, але нам він був другом і що нас тоді обходило, який у нього одяг, вітер віяв у кишені кожного з нас, а голови зайняті іншими думками.

У відношенні до мене був скромний і несміливий, часто забував язика в роті, невідомо, чи бентежить так швидко, чи з природи тяжко йому висказувати думки. Вважали ми його потроху диваком, потроху життєвою нездарою, але поважали за ідейну роботу і щиро любили за добре серце, готове завжди послужити товаришеві.

Передо мною станула зовсім інша людина. Невже ж еміграція до тої міри міняє людей? Невже ми всі такими станемо і мене самого колись не пізнають? Такі думки снувалися мені в голові, я не міг собі пояснити тої зміни.

Примхуватий егоїст, любив, щоб біля нього надскакували й виляли хвостом, — вважався він правою рукою Ярого, чи не його заступником на Німеччину в організаційних справах. Лаявся, якщо не доведено йому на час яєць чи масла до Відня. Не дай Боже протягу, бо з того катар буде, зараз хустка на шию — і до ліжка. Цитрини йому підносили, це, мовляв, на горло добре. Згорда і звисока глядів на своїх же друзів, наче не рівня вони йому. Є люди, в яких накази виходять природньо, вони вродилися до команди. В нього це виглядало смішно і цього тону краще б йому уникати, якби мав він дрібку самокритицизму. До кімнати підходили по-одному, як на авдієнцію. Їсти він разом з іншими не буде, принести йому окремо, нагору до кімнати. Надвір він сьогодні не вийде, бо за холодно, вітер дме. І куди ж це туфлі ділися? Сьогодні в кімнаті за гаряче, а завтра напалено замало. І все, всі справи, вся ОУН, ціла війна обертається довкола того, чи не пригоріло молоко на снідання і чи не за слабо присмажена картопля на обід.

Бог з ним, може мені це тільки здасться? Та ні, ловлю перешіптування других, теж це помічають. В очі хиляться в поклонах, а поза очі сміються.

Одної неділі припав на мене дижур. Всі пішли до церкви, я сам пораюся в кухні. Вже по сніданку, Габрусевичеві принесли до ліжка молоко, щоб не загаряче і "з кожушком"!

В сінях обізався телефон. Дзвонили зчаста, я не підходив, не моє діло. Та сьогодні я сам, тільки Габрусевиц нагорі в ліжку. Телефон дзенькнув раз і другий, Габрусевиц не сходить, треба підняти слухальце мені.

Говорить Відень, телефоністка впевняється, чи правильний номер, за хвилю чути голос Барановського.

— Чи є Гасин?

— Нема, поїхав до Відня.

— Його дружина? Кравців?

— Нікого нема, всі пішли до церкви. Я сам тут, тільки Габрусевиц нагорі, мабуть спить ще.

— А хто при телефоні?

— Книш. Може покликати Габрусевица?

— Не треба, може стріну Гасина тут, коли ні, перед вечером знову задзвоню.

Ще кілька слів про якусь байдужу всячину і на тому кінець.

За хвилю голос з-гори:

— Галльо!

— Що там?

— Ходіть сюди!

Габрусевиц читає газету в ліжку.

— Хто дзвонив?

— Барановський з Відня, Гасина хотів.

— Навіщо ви відбирали телефон?

— А хто ж мав це зробити? Нікого вдома нема, а ви в ліжку. Ждав, може зійдете ви, телефон не вгавав дзвонити, треба ж підійти.

— Не ваше діло, не маєте права, не ви тут господар.

— Дозвольте ж, чому ви не зійшли вниз?

— Не перед вами мені оправдуватися. А вам від телефону здалека! На всі боки нас слідають, підслухують, ще ляпнете якусь дурницю і всі ми за те будемо відповідати.

Щодалі, то дужче на мене з криком. Читає мені нотацію, як учитель у школі, як тяжко працювати на еміграції, поліція цілого світу сприяглася проти нас, і т. д., і т. д.

Вже мені не стає терпцю.

— Ви мене конспірації не вчить, я в тому письмі більш за вас учений. А до телефону не спішуся, коли для вас це таке важне, поставте свого довіреного на дижур біля нього. І взагалі, досить мені того. Якого дідька привезено мене сюди, до Завберсдорфу? Домагаюся, щоб мене до Відня відправили, сам собою заопікуюся.

— Що Барановський говорив з вами?

— Кажу ж, за Гасином питався.

— Але ви довго з ним говорили, я вважав.

— Та про що ж мені з ним говорити? І не розумію, — на допиті я в вас?

Світає мені в голові: він, мабуть, підозріває, що Барановський навмисне і в порозумінні зо мною дзвонив у неділю вранці, щоб контактуватися зо мною без свідків. Хоч не знав, я, що й куди, та не пройшло помимо моєї уваги, що Барановський не вважається персона ґрата.¹⁾

Голос у Габрусевича робиться солодкий, але з очей ідуть злющі іскри.

— Бачите, Барановський у нас важний пост займає, він наражений на всякі небезпеки, мусимо вважати на контакти, знаєте, як було з полковником Коновальцем...

— Та хіба ж ви мене за Яценка²⁾ вважаєте?

Вриваю розмову і з обуренням виходжу. Задумуюся. Габрусевич розлютився за те, що я на Бара-

¹⁾ Мило бачена особа.

²⁾ Під таким назвищем знаний був убивник полк. Коновальця.

новського в телефоні попав і міг з ним розмовляти так, щоб ніхто не чув. Видно, підозрівають і Барановського і мене. Щось кнується тут, от лихо, душі приязної нема, щоб розпитатися. Треба матися на обережності.

За кілька днів Габрусевич від'їхав і вже до Завберсдорфу за могого побуту не вертався. Роз'їхалися й інші, Янів з дружиною до Берліна, Кравців теж туди, наразі самий, доки не влаштується, жінка з дітьми залишилася в Завберсдорфі. Залишилися ми з Ренею, крім Гасинів і січовиків-інвалідів.

На мене впала вся чорна робота: дрова рубати, вугілля носити, воду викручувати з криниці, подвір'я замітати. Ніяк нарікати, нема нікого, самі жінки і два інваліди. Але кожної суботи, а часом і на тижні, приїздили люди з Відня, могли б допомогти. Та й сам Гасин невелика цяця, чому б йому разом з мною дров не напилати? Уявіть собі, що ви мусите різати дрова пилою, призначеною на двох людей, що нею зрізують дрова в лісі: один з одного боку, другий з другого тягне за ручку. Ви мусите це робити самі. Пила довга і в'юнка, гнеться за кожним порізом, те що вдвійку за годину напилали б, на одного і дня не стає. Зайшов раз Гасин за чимсь, прошу допомогти, показую, як пила гнеться, вона пристосована до двох рук, не до одної.

— Не маю часу, їду до Відня.

І розказує при тому дотеп, як ріжуть дерево австрійці і прусаки.

Австрієць повагом: айн — фольк — айн — райх — айн — фірер!³⁾ А прусак поквапно: зіг-гайль! Зіг-гайль! Зіг-гайль!⁴⁾

— Може б у суботу допомогли хлопці, коли з Відня приїдуть. Я буду постійно, а вони хай змінюються що

³⁾ Один нарід — одна держава — один Фірер! — один з кличів масової гітлерівської пропаганди.

⁴⁾ Тріюмфальний оклик гітлерівців, щось у роді: хай живе перемога!

пів години, за одне пообіддя напиляємо стільки, що на місяць вистане.

— Ви занадто коверзуйте, пане Зінченко. Мене попереджали, що матиму з вами клопоти, але не на такого натрапили, дам собі раду з вами. А буде нам за багато, проженемо, запроторять вас німці, куди Макар телят не гонив!

А щоб ти скис! Ні, не витримаю тут довше, пішки піду до Відня!

Дзвонять зо станції, прийшло вугілля, треба відбрати. Робітників нема, якась стара жінка, що провадить фірму, видає вугілля. Набрав я вугілля в міхи, сам витавив на віз, сам стащив з воза до комірки, і знову до дров! А нагорі чотири хлопчаків відпочивають собі в Гасиновій кімнаті. Взяла мене лють, хапаю за сокиру.

Страшно мусів я виглядати, коли станув так у дверях, замащений вугляним пилом і з сокирою в руках. Посхапувалися з ліжок.

— Де Гасин?

— З жінкою до Відня поїхав, увечері вернеться.

— Гайда наниз дрова пиляти! !

Обмінюються поглядами.

— Чули? Гайда наниз! ! !

До вечора попиляли, порубали і поскладали рівенько в комірці стільки, що до мого від'їзду вистачило.

На кожному кроці приходилося переживати упокорення. Гасин інакше не називав себе, як “пан комендант”, а його жінка “пані комендантова”. Ну, мені це крізь губу тяжко просувалося, так і до кінця був він для мене тільки Гасином.

Походив він з села Конюхова коло Стрия, не бачив я його в краю, бо коли він був у Львові, я сидів у тюрмі, а коли я вийшов — він жив у Стрию. На рік перед війною втік за границю. До гімназії ходив у Стрию, де й Бандера вчився, тепер всі стрийські землі віднюхали себе і взаємно підпирали.

Майже на моїх очах відбувалося обсаджування “своїми” людьми різних постів у підготові до рішального виступу проти ПУН. Усім керували Ярій з Габрусевичем. Кравцева, свого кривного, послав “Джон” до Берліна, туди ж поїхав і Янів, до Відня є організаційну домівку відправили Зиновія Матлу, в Завберсдорфі тримали Гасина. Я те бачив, покищо не розумів.

А тимчасом у Завберсдорфі продовжувалося те, що діялося в Піщанах. Кожної суботи й неділі — наради. Люди здебільшого мені незнайомі, і не виходили вони з Гасинової кімнати, туди їм і їсти підносили. Приїжджав Лопатинський-Тимчій, якого настановили Крайовим Провідником на ЗУЗ після пропавшого Тураша. Мабуть не піддавався він, довго його там “обробляли”, ще й пізніше до Кракова закликали і таки не зовсім на свою сторону перетягнули. Приїжджав і Бандера, цілий тиждень там сидів. Привіз його з Відня Ярій і гостив кілька днів у себе на хуторі. Дуже впадав біля Бандери, аж у вічі це било, але ця зовнішня ввічливість якось у контрасті стояла з непорušним холодом його очей за окулярами. Бачив я там і жінку Ярого. Раз був Барановський на такому “засіданні”, сидів цілий вечір, дискусія якась була гаряча, аж до мене гомін доходив, мабуть накиннулися на нього мокрим рядом.

А ми з дружиною ждали, що буде далі з нами. Вона ще менше знала і ще менше розуміла, що там діється, дорікала мені, які то “друзі” задерикуваті, як вони по-товариськи ставляться до мене. І звідсі гаряче — і звідти боляче.

Дні довжилися. Не було що читати, одна всього книжка, “Брати Карамазові” Достоевського в німецькому перекладі. Можна було ходити на проходи в гарні дні і це була одинока наша розвага. В сусідньому селі народився Шуберт⁵⁾, там і пам’ятник його

5) Австрійський композитор.

му поставили гарний. Села старовинні, хати здебільша кам'яні, але чисті. Навколо ліси й горби, околиця непогана. На другому селі — кіно, кожної суботи й неділі висвітлювалися там фільми, натовп був великий, але порядок, крісла нумеровані. Що з того, коли грошей у нас катма! Ані копійки при душі, навіть значка нема за що купити. Значки були в “нана коменданта”, — за кожний значок окремо просити. Не дуже то й куди писати було, та краще зовсім не писати, як до “пана коменданта” з уклінною просьбою ходити. Я був задоволений, коли мене залишили в спокою.

Приїжджали до Завберсдорфу теж інші люди, просто в гостину, на відвідини, не на політичні наради. Найчастіше бував один закарпатець, з дружиною, Химинець на прізвище. Чомусь його називали міністром і вже й його жінку міністровою, може мав він якийсь відношення до уряду Карпатської України, не знаю, на той час був він керівником “Української Установи Довір'я” у Відні. Ще й інші з'їжджалися принагідно, українців чимало назбиралося у Відні, але нас усі обминали, холодно і здалека, я почував себе там парієм, як прокажений. Все це була “своя компанія” і нас добре там обмастили одні перед другими.

Раз я не витерпів. Закінчилася одна така гостина в Гасина, на якій був Барановський і його жінка Нуся. Знав я, що будуть іти гуртом на станцію, до останнього поїзду, що йшов на Відень около дев'ятої години. Мені незручно було йти разом з ним, не просили мене туди, я сидів увесь час у своїй кімнаті, отож я пішов наперед на станцію, вдаючи, що вертаюся з проходу й стрічаюся з усіма випадково. Довго говорити з Барановським я не міг, щоб не видавалося це підозріле, кілька слів лише кинув, що годі вже мені тут довше терпіти, я тікав би, хоч і на край світа, але ні феника при душі, нічим квитка до Відня викупити. Прошу його сконтактуватися з Сичем і позичити в нього для мене грошей на дорогу.

Мовчки витягнув мені Барановський десять марок. Якраз над'їхав поїзд, усі почали прощатися.

З нудів балакав я з австрійськими селянами. Мо-ва їх незрозуміла, акцент дивний, годі до нього привикнути. Та й тупі вони досить, куди їм до наших селян! Господарства в них гарні, матеріальна культура вища, але хотів би я знати, якби виглядав австрійський дядько, коли б йому довелося пожити двісті літ під москалями й поляками! Коло зацікавлення у них мале, нарікали на війну, ще не довго газдував у них Гітлер, не привчилися ще язика за зубами тримати.

Сумно пройшло Різдво, минув і Новий Рік. Одно-го ранку хтось стукає до кімнати. У дверях "пан комендант", усміхнений та облесний, як не той став.

— Збирайтеся, пане Зінченко, поїдете до Відня. Ось вам гроші на дорогу і харчеві картки на обід.

— Обоє їдемо, покидаємо Завберсдорф? — вири-вається мені.

— Ні, пані Ірина залишається. Але ви вернете-ся ввечері. Заїдете до каварні "Піккольо" при Маріягіль-фештрассе, там будуть на вас ждати знайомі вполу-дне.

Гарячка мене бере, поспішаю, Реня відпроваджує мене до поїзду. Може, скінчилося вже наше безталан-ня на чужій ласці "панів комендантів"?⁶⁾

⁶⁾ Пишучи цей розділ, аж ніяк не мав я наміру викликати в читача почування презирства до покійних Івана Габрусевича та Олексі Гасина. Обидва вони загинули вже, перший у німецькому концетраку в Авшвіці, а другий у тих частинах УПА, що мали зв'язок до ОУНР. Смерть їм завдала рука ворога і лягли вони за Україну та за українську справу. Коли ж у світі цього розділу образ їх може рисується некорисно, то не треба забувати, що я передаю тодішні свої враження, думки і погляди, для вірного від-творення відносин між націоналістами тієї доби. Від тоді багато речей змінилося і з перспективи часу виглядають вони інакше. Так деякі "бандерівці" тих часів у моїх очах, як теж, можливо, і я самий у їхніх — тепер виглядаємо собі взаємно інакше як у 1940-1941 роках.

2. РОЗДІЛ.

В НЕЗНАНИЙ СВІТ ДАЛЕКИЙ: ВІДЕНЬ.

В каварні "Піккольо". — Зустріч з Грибом по десяти роках. — Засідання ПУН у Відні. — Ставка на дві карти. — Ренс на представника ПУН у Новому Світі. — Легалізація перебування у Відні. — Пансіон при Кірхгасе. — Визначається маршрут. — Оглядаємо Відень. — З польськими поворотцями до Кракова. — Сич як д-р Вінтер. —

Віднайшов я каварню „Піккольо“, це зараз на початку Маріягільфештрассе, недалеко Бургплацу. Було ще доволі часу і я поблукав трохи по Відні. Що й казати — люблю місто! В місті народився, виріс і виховався, коли чую під ногами твердий брук вулиці, погляд сковзається по довгих рядах кам'яниць, дзвонять трамваї, звідусіль гамір б'є в вуха, — певність себе розливається по тілі і весело стелиться майбутнє.

Перед дванадцятю доходжу до Піккольо. Каварня невеличка, ресторану в ній нема, порожно в обідню пору, ранні читачі газет уже розійшлися, на пополуднішних гостей ще час. Сідаю так, щоб мати двері на оці, страшенно цікавий, хто це "знайомий" прийде на стрічу.

Пусто при столиках, знуджені кельнерки походжають ліниво. Якась висока постать замайоріла в дверях, капелюх насунений на чоло. Розглядається по залі. Чи не Гриб це? Йй-Богу Гриб, ніхто інший тільки Гриб!⁸⁾ От неждана зустріч! Майже десять літ не видалися, востаннє попрощалися ми перед мостом у Чеському Тешині в червні 1930 році, коли я вертався до Львова з конференції в Празі. Пам'ятаю,

⁸⁾ Сенік-Грибівський, в скороченні — Гриб.

Гриб тоді на нам'ятку ніжик мені купив. Гай-гай! Скільки води за той час сплило в море, скільки пережити прийшлося мені і йому! І нічого не змінився, зостався таким, як зберегла його в мене пам'ять, от тільки волосся наче б порідшало.

Тяжко сказати, як зрадів я Грибом. Увесь цей час у Коросні, в Піщанах і в Завберсдорфі стіна недовір'я стояли поміж мною та всіми стрічними націоналістами — за винятком Сича, та він вічно зайнятий і все кудись їздив — нарешті щира душа трапилася, поговорити можна.

Гриб щойно вчора приїхав з Італії, ввечері довідався, що я в Завберсдорфі, і негайно викликав мене на розмову. І скільки говорити, Боже ти мій! Подумати — десять років! Згадуємо наші стрічі на Личаківському цвинтарі у Львові, на Високому замку, добрі, хороші, давні часи! За той час об'їхав він землю вздовж і впоперек, у Північній і Південній Америці кількома наворотами бував. Ну, буде ще час розказати про ті пригоди, цікаво, як зо мною, чує, оженився я, як почувасться моя дружина, чого ми сидимо в Завберсдорфі, які мої пляни? Як здоров'я після тюрми?

Безліч питань тиснеться на уста, не знати, на що відповідати. Коротко перебігаю час, від коли мене арештовано.

— Так, це був удар для нас, впродовж одного місяця вбито нам Головінського, арештовано вас і Сича, а коли успокоїлося після "пацифікації", не було вже майже старої гвардії УВО. Інакшими рейками пішло життя, — жаліється Гриб.

А в Завберсдорфі сиджу не добровільно, завезли мене туди організаційним шляхом та й кажуть сидіти. Якби самий — давно б утік, але вдвійку з жінкою важче. До того ні марки не мав, перед кількома днями дістав десять марок від Макара⁹⁾ і тепер продумував, якби їхати до Відня, а вже тут буде, що Бог дасть.

⁹⁾ Псевдо Ярослава Барановського.

Розкажую мої враження про Габрусевича, шика-ни Гасина, — чому таке ставлення до мене? Нічого від них не хочу, самий туди не сунувся, нехай би лишили мене в спокою. Може Гриб знає, що це за причина?

Мовчить Гриб, але в очах палахкотять веселі вогники.

— Про те вже можна забути, воно не повториться. Ось тут маєте номер телефону Горського¹⁰⁾ на зв'язок, якби що — негайно телефонувати. Пождіть, може краще з пошти, ось вам двадцять марок. А Гасин від сьогодні десять разів губи закусить, заки згирдне слово вищідить. Це вам гарантую. І зрештою, не довго вам сидіти там, переїдете до Відня.

— Справді? От коби скоріше, бо вже так остогидло, що й дихати важко.

— Це можна зробити хочби й завтра. А скажіть, пане товаришу Ренс, чи не мали б ви охоту знову ближче пристати до наших справ?

— Я з дорогої душі, так ось що, тут, бачу, якась конспірація навколо мене і не знаю, чи знайшов би спільну мову.

— Не турбуйте собі тим голови! Роботи стільки, що всіх нас разом до купи замало. Поговоримо про те, як прийдете на другий раз, тим часом я скажу Костикові, щоб підшукав вам приміщення.

Довго ми ще так сиділи, переплітаючи минуле з теперішнім. Гриб розказав мені про Карпатську Україну, як розвіялися наші надії в часі польсько-німецької війни. На Голову ПУН натискали деякі кола, і німецькі і свої, щоб підняв повстання на тилах поляків. Він відмовився, доки ясно не буде поставлена українська справа в політичній площині, на відповідному форумі і з відповідними гарантіями. Це вправило в фурію німців, але наш Голова ПУН твердий, не подався під натиском. Взагалі, пресією з ним не багато вдіеш.

¹⁰⁾ Кость Мельник, визначний колишній член ОУН.

Після того Голова ПУН покинув німецький терен і перенісся до Італії, як неутральної країни в цій війні. Звідти має більшу вільність рухів і незалежний від німців. В Німеччині ще була й та небезпека, що тут німці, люди безцеремонні, що вір'ять тільки в силу і не знають далекосяглої політики, могли б схопити Голову ПУН і передати його большевикам. У них усе можливе.

Багато дечого переговорили ми, та скільки разів я наvertsав до дивної атмосфери, що її завважив у Коросні, Піщанах і в Завберсдорфі, Гриб відскакував набік, уникав тієї теми.

Надворі смеркається, пора вертатися. Умовилися ми за три дні в тій самій каварні о четвертій після обіда.

Гасин не займав мене, три дні швидко проминули і я поїхав удруге.

В каварні тим часом зійшлося більше. Крім Гриба був ще Макар і Ярій, та й полковник Сич з Кракова приїхав. Не сподівався мене стрінати, а то був би речі мені привіз, що їх Равлик притащив зо Львова.

Відбувалося засідання ПУН з тих його членів, що перебували на німецькій території. Запрошено мене, бо мала рішатися моя справа, з усіма був я знайомий, за винятком Ярого-Карпата, якого знав тільки з бачення, тут наступила презентація.

Реферус Гриб. Війна на сході покінчилася, на заході ще не зачалася. Східня кампанія не дала нам нічого, поза тим, що зліквідувала Польщу і відкрила перед ОУН ширші можливості праці в Україні.

Гітлер буде всіх сил докладати, щоб дійти до замирення на заході, але, знаючи альянтів, ледве чи це йому вдасться. Треба рахуватися з тим, що війна буде довга і в цій хвилині передчасно ще казати, як вона скінчиться. Одне певне, що в цій війні українці мусять вести себе йнакше, як у попередній. Не можна ставити тільки на одну карту, треба розділити сили і мати своїх людей по другій стороні. Переможе

Німеччина — будуть робити політику ті, що залишаться тут. Буде перемога за альянтами — до голосу мусять прийти американські й канадійські українці і ті члени ПУН, що їх перекинемо на другий бік.

Цими днями відбулася нарада тих членів ПУН, що перебувають біля Голови Проводу, в Римі. Вирішено вислати до Америки людину з повноваженнями від ПУН. Покищо представник ПУН у Новому Світі розбудовував би свої впливи, а згодом репрезентував би там націоналістичний український рух і був би політичним дорадником американських українських кол у справах ОУН і взагалі крайових. На представника ПУН пропонує приявного тут Ренса і просить інших висказати свою думку.

Сич і Макар говорили коротко: нема сумніву, що нам треба асекуруватися на всі боки. Вислати нашого резидента на час війни за океан конечно потрібно. Питання — чи я згоджуся поїхати.

Для мене це несподіванка, ніяк на неї не був я приготований, нічого над тою справою не думав. Відповідальність величезна. Зовсім не знаю ані американських відносин, ані психології американських українців, ніколи на еміграції не був, цілий час працював або в повному підпіллі, або в напів легальній роботі. Чи не краще б вислати когось, хто постійно проживав за кордоном?

На те мені відповідають, що якраз потрібно такої людини, що не жила еміграційними інтригами, не вдавалася в політичні закарючки, ставить справу ясно і простолінійно з визвольно-революційної точки погляду. До того, мусить це бути хтось, хто має вже за собою революційний стаж, а таких не багато.

А Ярій увесь час ані пари з уст.

— Що ви на те, Ріко? — питається Гріб.

У відповідь мовчки кивок головою. Тільки зимний погляд з-поза окулярів.

Даю згоду.

На тому розходяться, залишається тільки Гриб для обговорення деталей. До Америки мушу заїхати легально, за паспортом, там інакше діяти не можна. Найперше треба мені виробити собі якийсь документ на перебування у Відні. До того вистане виказка Української Установи Довір'я, а коли б віденська поліція помімо того запитувала, яким чином дістався я до Відня, маю казати, що присівся на військове авто, втікаючи з краю, і вояки мене завезли аж сюди. Зараз цього таки вечора маю виробити собі знімки в фотографа.

В Відні побуду кілька тижнів, щоб заізнатися з деякими нашими справами і прийти до себе після завберсдорфських гараздів. Звідсі мушу вертатися назад до Генерал-Губернаторства й аж тоді зачинається моя властива мандрівка. Мені треба добитися до котрогось з польських консулатів в одній з неутральних країн, найкраще в Югославії, там виробити собі паспорт, якого мені не повинні відмовити, бо ж я все ще рахуюся польським громадянином. На цей паспорт поїду до Нью-Йорку. По дорозі маю вступити до Італії, де на мене будуть ждати папері до Америки і де остаточно в розмовах з ПУН і з Головою ПУН устійнимо плян моєї акції і способи зв'язку. Часу ще доволі, все ж таки поспіх не завадить. Коли війна затягнеться, Злучені Держави більше як певно стануть по стороні альянтів, так само мало правдоподібно, щоб німці погодилися на довшу неутральність Італії. Не тільки до того часу конечно мені вже бути в Америці, але й першу частину свого завдання там переробити, як довго буде ще можливість контакту з Проводом, а потім — зданий буду на власний інстинкт і на свій політичний розум.

Сьогодні бачуся з Грибом востаннє на німецькому терені, за кілька днів вертається він назад до Голови Проводу. Контакт зо мною втримуватиме Макар, він дістав доручення до тижня перевести мене до Відня.

І ще одне. Їхати треба самому. Вся ця процедура не повинна тривати довго, до трьох місяців я напевно буду в Америці, хіба що насунулися б непередбачені труднощі. А раз я стану певною ногою на американському континенті, — дружина поїде за мною.

Трохи крутилося мені в голові від того всього. ІЩе б пак! Не абищо — вся закордонна політика ОУН лягла б на мої плечі після того, як Америка вступить у круговорот війни. І там нема наказів ані доручень, на те місце приходить політична гра, терпеливість, уміння зимнокровно сприймати невдачі. Гей, аж у голові шумить!

Частинно під впливом того хмелю, а частинно соромлячись покликуватися на свої родинні справи, я нерозважно погодився їхати самому. Ще не облетіла з мене “крайова” атмосфера, де треба рішатися на діло швидко, забуваючи про батьків, жінок і дітей. Нікому ані на думку не приходило б там висувати родинні справи, раз вступив він на революційний шлях.

На еміграції не те. В багатьох випадках можна погодити одне з другим, а потім людина настільки проростає вигодами й піклуванням про свої особисті справи, що ці останні мимохіть висуваються наперед.

Вернувся я пізно вночі. Реня впала в жаль, щс вона пішла за мною в світ, а я ось покидаю її в воєнний час, може й навіки. Вона мала рацію і я на другий день переказав телефонічно до Макара, що поїхати можу тільки вдвох, разом з дружиною. Коли б це мирні часи — інша справа, але тепер війна і коли я з нею розлучуся, хтозна чи коли її ще побачу.

Макар порозумівся з Грибом і прийшла відповідь, що поїдемо обое, але жінка мусить брати на себе ризик нелегальних переходів на зелені границі і всякі небезпеки, доки остаточно не оформляться наші папери на виїзд.

Ну, тепер уже й парою коней не втримаєш нас у Завберсдорфі, щоб він згорів! Не ждучи на вістку від Макара всіли ми на поїзд, потелефонували до Гор-

ського з двірця і за кілька годин сиділи вже в невеликому пансіоніку при Кірхгассе. Наша балакуча господиня, фрав Гіммель, всіляко нам годила, від неї

Михайло Гузар-Колодзінський
(Кум, Генерал)

дізналися ми, що в тому ж самому пансіоні кілька тижнів проживав Мішко Колодзінський¹²⁾, мій друг і шкільний товариш, після того, як вернувся з ізоляційного поселення на одному з італійських Ліпарійських островів.

До Кракова мали ми поїхати з транспортом польських залізнодорожників та евакуйованих цивільних урядовців, що разом з відворотом польської армії забрили аж до Румунії і тепер не хотіли їхати далі до Франції, через німецькі консуляти зголосилися до повороту в Польщу. Десь там тримали їх у збірному місці,

¹²⁾ Михайло Гузар-Колодзінський, (псевда: Кум, Генерал), народжений у селі Поточиська, повіт Городенка дня 26 липня 1902 року. Кінчав гімназію в Коломиї, здавав матуру в 1924 році. Востаннє бачив його осінню 1932 року, перед своїм від'їздом за кордон приїжджав працюватися зо мною в дрогобицькій тюрмі. Призначений інструктором для підпільної праці в одному з таборів хорватських усташів в Італії. Після атентату на короля Олександра в Марсилії 1934 року італійці обмежили усташів у вільності рухів. Кум zorganizував протестну акцію з голодівкою. Один зо слабших духом хорватів зголосив його італійській владі, як українця — наші інструктори серед усташів увесь час подавалися за хорватів. Інтернували його разом з іншими інструкторами ОУН на якомусь острові і довгий час слід по ньому заглух. Коли дозволено йому пізніше на кореспонденцію, заходами полк. Конавальця звільнений. Я діставав від нього з заслання листи шляхом через Америку.

Згинув з мадярських рук у перших днях після окупації Карпатської України. Вічна Йому Пам'ять!

до транспорту мали ми ще два тижні часу. Використали його на оглядини Відня. Взимі, та ще й у воєнному часі, не дуже то принадно представлявся Відень, але для нас не вистачало часу, щоб усе побачити.

Ходили до Бургу, їхали до Шенбруну, оглядали музеї. Все те дихало відблисками минулої слави Габсбургів, за республіканських часів Відень обіднів. Неначе величезна голова на маленькому корпусі, не було вже звідки тягнути багатств. Багато грошей з інтернаціональних позичок коштувало західньому світу, щоб утримати незалежність Австрії і зберегти її від “аншлюсу” з Німеччиною. Австрійці жили з туристів і користали з чужинців, де і як могли. Урвалося й те, коли настала війна.

Образи й експонати в музеях походили ще з-перед першої світової війни, та й не можна всього побачити, на час війни цінніші речі поховали. Старовини там багато, тепер, у суворому воєнному режимі, вона різкіше виходила на яву. Театри й опера були чинні, як і перед війною. І в Пратері часом гуділо, хоч це й зима.

Дні збігали так хутко, що коли нам заповіли від'їзд, ми, здавалося, і половини всяких “зегенсвюрдігкайт”-ів¹³⁾ не побачили.

Виїжджали ми з домівки Гітлерюгенд¹⁴⁾ на лівому березі Дунаю, десь майже на передмісті. За скоро нам казали туди поїхати і ще кілька годин довелося ждати. Розмовляли ми з тими юнаками, все те фанатичні й загорілі гітлерівці, але віденська ввічливість брала верх над касарняним вихованням. Взяли нас за поляків, бо від'їжджали ми з польським транспортом, і, само собою, говорили про Польщу. Вони повторяли те, що завчили на своїх партійних курсах: що даремне полякам покладати надії на антанту, такої Польщі, як перед війною, ніколи вже не буде. Поляки му-

¹³⁾ Речі, що їх варто оглядати.

¹⁴⁾ Гітлерівська Молодь, організація молоді в націонал-соціалістичній Німеччині.

сять погодитися з фактом свого сусідства з німецьким народом і з наслідками програної війни. Багато ще могли б урятувати навіть тепер, якби закинули свою непримирність і пішли на співпрацю. Одначе говорили це в культурній формі, щоб не ображати польських національних почувань.

Так повчали нас зо три години, доки не заїхали спеціальні трамвайні вагони, щоб відвезти нас на станцію.

Чуючи весь час про транспорт, мені здавалося, що будемо їхати товарним вагоном, або щонайвище якимсь старосвітськими, розтелепаними й неопаленими залізничними возами. Але ні! Вигідні пульманівські вагони, нагріті й освітлені, для кожного зарезероване місце, можна висідати на станціях, ходити по поїзді. Стільки сліду з “транспорту”, що їде з нами “транспортфірер”, якийсь цивільний партієць, всіх нас списаних має на лісті, це для граничної контролі.

Контролюють три рази: при в'їзді до Чесько-моравського Протекторату і при виїзді з нього, а потім при в'їзді до Генерал-Губернаторства. Ми тої контролі не бачимо, гестапівець прибиває печатку на лісті пасажирів у провідника транспорту та й готово.

На дорогу нам видали харчі, не багато, але якось не хочеться їсти, думки пливуть роєм на стрічу майбутньому...

Ми тут ніби поляки, та з ніким у розмови не вдаємося, і не знають інші, чи належимо ми до транспорту, чи їдемо, як вільні подорожні. Одні з другими всуміш по вагонах. В Богуміні — Одерберг по-німецьки — всідає якийсь місцевий поляк, з вигляду подабає на різника, череватий, червоний на лиці, з камізельки звисає грубий золотий ланцюшок від годинника. Заводиться розмова між ним і двома залізничниками-поворотцями. Хвалить їх за те, що вертаються, замість зголоситися до війська в Франції. Навіщо битися тепер з німцями? Дурний Бек і Ридз Сміглий загнали поляків у біду, а самі повтікали за границю. Їм може

здавалося, що вісімдесят мільйонів німців мітлою в море позмітати? Треба дивитися, щоб жити. Так, так, чути звідусіль, головна річ — жити, пощо воювати? Ог коли б скоріше додому!

Під'їжджаємо під Краків. Як дивно! Виїжджали на захід, а тепер в'їжджаємо до Кракова з противної сторони. Написи на станціях знімчені. На польському колись Шлеську не чути по станціях ні одного польського слова, навіть робітники між собою по-німецькому балакають.

Перед дев'яти роками теж їхав я тим шляхом, з Праги вертався. Стають перед очима давні дні...

По дорозі поїзд пустіє, багато пересідається в напрямі на Познань. Ось уже й Краків, висідаємо. "Транспортфірера" давно вже не видно, його роля закінчилася з переїздом через границю.

В кишені в мене адреса Сича: вулиця Зелена, ч. 26, перший поверх, — д-р Вінтер, під таким назвищем виступає Сич у Кракові.

По вулицях така сама юрба, як і перед війною. Нема тільки поліцистів, а замість польських уніформів — німецькі. Війська мало, натомість впадають в очі темносині однострої німецьких цивільних урядовців. Їх тут багато, Краків тепер уже не Краків, тільки "Кракав" і столиця Генерал-Губернаторства.

Допитуємося до Зеленої вулиці і біля полудня тиснемо гудзик на дверях з написом "Д-р Вінтер".

3. Р О З Д І Л.

В ДАЛЕКИЙ СВІТ НЕЗНАНИЙ: КРАКІВ.

Допомогове Бюро д-ра Вінтера. — Домівка ОУН при вулиці Зеленій ч. 26. — Інструкції на дорогу. — Юрба знайомих. — У таборі для втікачів. — Хлібний магазин і його керівник. — Поїздом назад до Коросна. — Снігопад засипує. — Але горілка розвеселяє. — Пішки в сніговію. — Царство д-ра А. К. в Дуклі. — На "сіннячий празник" до Бистої. — Санками о. Пришляка до залізниці. — Вузькоколійкою до Пряшева. — Кличка до Рогача і далі на Братиславу! —

В Кракові зупинилися ми на кілька днів. Сюди напливало щораз більше українців, тут організувалися центральні українські установи, тут мав бути головний осередок українського життя.

Всі три поверхи великої кам'яниці при вулиці Зеленій ч. 26 зайняли українці. На першому поверсі розвив свої намети Сич. Властиво була там організаційна домівка ОУН під прикриттям якогось добродійного бюро для опіки над утікачами, так і стояло на таблиці: Dr. Winter — Volkswohlfortsbureau. Бо заки ще зорганізувався пізніший "Український Центральний Комітет", перша допомогова акція зосереджувалася в руках ОУН і під проводом Сича. Тут давалися перші інформації, стрічалися з собою знайомі, відбувалися різні засідання й обговорювалися всякі пляни. Звідсі йшли перші інструкції в терен, на окраїнні землі над Бугом і Сяном і в Лемківщину. Хотів хто мешкання знайти в Кракові — ішов сюди, шукав хто за працею — теж ішов туди. Не без того, щоб не пересувалися й різні спекулянти через канцелярію Сича, кожен хотів говорити "з полковником Сушком", треба чи не

треба, забирав час, але викинути його годі й Сич прий-
мав кожного.

До нього належало теж мешкання в партері і там уже виключно ОУН мала доступ. Пішли в рух машини до писання, циклостиль, друкувалася підпільна література і була там зв'язкова централія для кур'єрів і зв'язкових з краєм.

На горішніх поверхах ще не було ладу, там вешталися всякі люди, але було вже відомо, що там матиме свій осідок центральна українська допомогова організація, вона саме в стадії організації. Буде це якась комбінація з одного боку допомогової акції, з другого репрезентації українців перед німецькою владою.

По кімнатах і коридорах повно знайомих. З'явився там і Кравців, що в міжчасі всадовився вже в Берліні, і навіть Гасин з Завберсдорфу приїхав. Це було 14 лютого, не знав я ще тоді, що перед трьома днями в тому самому будинкові нанизу відбувся з'їзд опозиції з-під знаку Степана Бандери і там вона перший раз оформилася організаційно. Тому то й так багато їх було тоді в Кракові, ще не пороз'їздилися.

Одні віталися зо мною сердечно, другі байдуже, треті вдавали, що не бачуть, але годі було звертати на те увагу в такому натовпі людей. Пам'ятаю таку сцену: на одному з коридорів фортеп'яни, висунули його з кімнат, бо не мали де подіти. Біля фортеп'яну якийсь музикант завзято гатить по клявішах, неначе зганяє свою злість на інструменті. Безнастанно люди йдуть то сюди, то туди, він на те не зважає. Спершися на фортеп'яни стоїть мій тоді ще добрий друг з університетських часів, Степан Ленкавський, і з повагою потує щось у зошитку. Оказується, що він придільний до культурної праці в новій організації, тут на коридорі перше їх бюро, і поки там другі тільки й те роблять, що з кімнати до кімнати переходять, він уже працює: разом з тим музикою укладають збірничок націоналістичних і революційних пісень.

На самому верху кілька кімнат ще не зайнятих. Одну відпустили для мене, доки буду в Кракові.

Є вже й Барановський, жде на мене. Розмова з ним дуже коротка. Проїду на зелену границю через Карпати до Пряшева, дістаю кличку до Рогача. Рогач відправить мене з кличкою до Братислави. Там вироблю собі тимчасовий документ на переїзд до Загребу в Хорватії. Наш представник на Хорватію повідомлений уже про мій приїзд і там на мене ждуть далішні інформації та інструкції. Їхати треба якнайшвидше, шкода кожного дня, але кілька днів у Кракові прийдеться затриматися, бо сніговії задули залізничні шляхи, рух для цивільного населення обмежений. Само собою — нікому ані слова. Зникнути безслідно, щоб ніхто не помітив. Тут кожен зайнятий собою і в тому гаморі ніхто не поцікавиться, якщо одного дня нас не стане.

В місті доріжнтя, ресторани переповнені, харчування ще не наладнане, нема що їсти. В одному з польських академічних домів відкрито табір для українських збігців, дають мені картку, щоб приголоситися туди на харчовий стан, ідеться головню про хліб і цукер.

Там рух, як у вулику. Найперше спиняють нас вартові, перевіряють картку. Потім подають з рук до рук, як на конвесрі, до щораз то вищого таборового достойника. Їх тут немало, бо нема що людям робити, от і функції всякі попридумували, щоб дати зайняття. Знаходжу там знайомих з тюрми в Грудзьондзу, Романа Віду¹⁵⁾ і Ярослава Поповича, бачив їх ще в 1935 році, коли виїздив звідти. Розказують свої пригоди. Попович — учень Рідної Школи у Львові на Городенецькій Дільниці, належав до протиалькогольного гуртка "Відродження" разом з своїм товаришем, Миколою Сеничем. Наслухалися, скільки то лиха ук-

¹⁵⁾ Засуджений на кару смерти у процесі за львівські Східні Торги в 1929 році. Розстріляний німцями в Києві на початку 1942 року. В.Я.П.!

раїнському народові накоїв алькоголь, і пішли на боротьбу з ним по-своєму: спалили коршму в своєму селі, десь під Яворовом. Жид відбудувався, вони спалили вдруге і втретє. Останній раз припав на час, коли в Галичині проголошено наглі суди в 1931 році, тоді їх зловили і засудили на кару смерти, а що були малолітні, замінили їм те на досмертну тюрму. В тюрмі заопікувалися ними націоналісти, прийняли до свого гуртка і перейшли з ними основне політичне виховання. Війна дала їм волю, але Сенич загинув по дорозі, в одному з транспортів його застрілено.

Кажуть мені, тут близько живе д-р Бассиян, щойно перед кількома днями перейшов границю. Відвідує і його. Лежить хворий, трясє ним лихоманка. Розумний чоловік, але страшенне непорадний і нізачо в світі до нікого з проханням не піде. Так би й загинув, у зимній своїй квартирі, якби не заопікувалися ним хлопці.

Нарешті відправляють мене до хлібного магазину, теж недалеко, тільки через вулицю. Видача хліба на цей день уже скінчилася, але магазинер ще "урядує", чути його крик. Голос якийсь знайомий. Приглядаюся — це Батіг, Василь мабуть, а може Юрко йому на ім'я, теж з тюрми знайомий.

З ним трапилася дивна історія. Селянського хлопця, сироту, віддали до Яворова на науку ремесла і там ним поштуркував якийсь столяр. Темний анальфабет, не мав поняття про якусь "політику", але поляків скажено ненавидів. І от почав він їх палити, одного по другому. Це було в часі саботажної акції в 1930 році, поліція шукала підозрілих між націоналістами, а тимчасом Батіг спалив більше десятка польських міщан. Зовсім випадково впали на його слід, з суді адвокат боронив його, наче він має манію вдивлятися в огонь, як колись Нерон у Римі. Це його врятувало від смерті, відлучили його від політичної справи, засудили "від суботи до суботи"¹⁶⁾ і забули про

¹⁶⁾ Означення досмертного присуду в тюремній говірці.

нього. В Бригідках попався між політичних в'язнів і там для нього відкрився новий світ. Навчили його письма, почав він читати книжки, дали йому загальну освіту, потім через політичний вишкіл перейшов і так уже мандрував слідами за нами з Бригідок у Львові до Дрогобича, з Дрогобича до Грудзьондзу. Це була чи не одинока людина, що в тюрмі почувалася щасливо. На світі жив у нужді й погорді, тут у ньому віднайшли людську гідність.

Тепер він уже до "старої гвардії" рахується, дали йому відповідальне місце, завідує видачею хліба для втікачів. Притапив мені хліба повне наруччя, бідкається, що хліб чорний і гливкий, правдивий "кокс"¹⁷⁾, але на завтра він мені постарасться білішого, призначеного для хворих. Перелічує мені ще інших знайомих, що їх подибав у Кракові. Тих кілька днів, що перебував я в Кракові, хліба вже мені не бракувало.

Збираю інформації від Сича про Америку й Канаду. Він бував там двома наворотами до війни, знає багато людей, трохи орієнтується в відносинах. Передасть до Риму деякі листи для мене пізніше, незручно буде мені носити їх до того часу при собі. З ним укладаємо маршрут на Словаччину. Найкраще до Дуклі, там відкрив собі лікарську канцелярію д-р А. К. і через нього йде зв'язок на другий бік. Знаю його, але для порядку дістаю кличку.

Снігопад не вгаває. Три або й чотири доби потрібно поїздові з Сянока до Кракова, цивільних часто викидають з вагонів, щоб зробити місце для війська. Та довше ждати ніяк і дня 20 лютого їдемо до Коросна, туди, звідки почали свою мандрівку.

До Тарнова ще саяк-так. Щоправда глітно, одні другим на плечах сидять, зимно, шиби в вікнах повибивані, світла нема, але це головний шлях на Перемишль до большевицької границі, його втримують у доброму стані для товарного руху. В Тарнові треба

¹⁷⁾ Чорний хліб у тюремній говірці.

пересідатися на поїзд, що йде в напрямі гір. Ждальня повна вояків, накурили, що дихати годі. Посідали ми на клунках, ждемо. Поїзд має відходити за годину, але минає друга й третя — нічого не чути, невідомо, чи поїдемо сьогодні.

Займався ранок, коли вояки почали підніматися со своїх леговищ на долівці — заїхав поїзд. Найперше впускають військових. Коли прийшла черга на цивільних — неначе гребля прорвалася, маса людей кидається до вагонів. Скрізь повно вояків, голки не встромиш. Люди бігають з клунками в руках, перебігають крізь рейки, може з другого боку легше. Де там! Хоч сядь та й плач. Хіба вертатися назад до Кракова.

Серед тої метушні хтось кличе мене. Поки я журився, що робити, Реня ввійшла в пертрактації з вояками і впросилася до останнього вагону. Коли вже туди влізла, давай і за мене просити і ось ми вже обидвоє сидимо, тіснота, як у бочці з оселедцями, але принаймні їдемо.

Коли рушав поїзд, на пероні залишилося стільки людей, що для них щонайменше ще одного цілого поїзду потрібно б. І куди преться народ? Про те довідався я в дорозі.

По станціях доводилося ждати годинами, заки відгорнули сніг десь напереді й пустили поїзд. Цікаво — ніхто не висідає, всі їдуть далі. Під вечір минули ми Ясло, там знову пересілися, глота менша, багато вояків висіли в Яслі. Проїхали може кілометрів зо три — стає поїзд серед чистого поля. Дехто виходить на розвідку. Біда — заїхали в кучугуру снігу, ані назад, ані наперед, а сніг увесь час сиплеться. Ждемо вже кілька годин, хтось пропонує вертатися пішки назад до Ясла.

З нудьги один розв'язує клунок, добуває пляшку горілки. Зараз хтось платить за неї і пускає плящину колом на загальний почастунок. Баба напроти з лантуха на плечах витягає другу. Десь і гармонія взялася, витинає краков'яків і мазурів, цілий вагон підхоп-

лює, вже й сон кудись подівся, чарка кружляє, як на весіллі. Чого журитися? Половину поїзду зайняли німецькі літуни з Коросна, їх мусять на час завести, хочби всі сусідні села позганяли відгортати сніг. Все братство п'є й співає, оказується, що майже кожен чимсь торгує, їздив за крамом до Кракова й до Тарнова. Найбільше торгують горілкою, "цмага" її з-польська називають. Ось ще як до рана постоїмо, нема чого далі їхати, все випродають, назад по цмагу вертатися треба.

Маємо щастя цим разом. Над ранком прочистили шлях і пустили поїзд. Була восьма година, коли заїхали ми на станцію в Коросні. З поїзда сипнули літуни, тут на них і авта ждали, миттю станція опустіла. А сніг сипле і сипле... Як тут достатися до Дуклі? Урядовці на станції кажуть, недалеко туди, кілометрів найбільше п'ятнадцять, та хто поїде в таку хугу? Треба переждати в Коросні, доки випогодиться, тоді може найдуться санки, щоб підвезти. Хіба й справді ждати на станції?

Ні, не будемо ждати. Підемо пішки, може трапиться хто по дорозі й підвезе. Та й п'ятнадцять кілометрів не так то вже й далеко, щоб ногами не зайти.

Іду на переді, перевісивши одну валізку на груди, другу на плечі, промощую шлях у снігу, Реня вступає в мої сліди, щоб легше йти. Вітер дме просто в лице, сніг курить, не тяжко з дороги збитися, телеграфні стовпи рятують, напрям показують. Ані живої душі на дорозі, та й кому хочеться надвір у таку погоду виходити! А ми втомлені безсонною їздою. Але йдемо.

Дойшли до Мейсца Пястового, тут нам і край, далі йти вже ніяк не стає сил. Заходимо до першої з краю хати, дали гарячого молока, ох, як розкішно в теплій хаті! Люди дивуються, що ми пустилися в таку негоду, що й собаки ніхто з хати не прогнав би. Хіба тут пересидимо сніговію, може й заночуємо.

Та ось тільки що ми припочили після обіду, як надворі випогодилося, вітер ущух, сонце виплило на небо. Тоді вже й господар тієї хати погодився підвезти нас санками до Дуклі і ще того самого дня перед вечером відшукали ми д-ра А. К.

Д-р А. К., як звичайно веселий і в доброму настрої, примістив нас таки в своїй хаті. В Дуклі він усім: лікарем, писарем, представником українців, мировим суддею в справах між людьми, майже не було такої справи, щоб так чи інакше не оббилася об нього. Студіювавши в австрійському університеті й прекрасно володіючи німецькою мовою, мусів він інтерв'ювати в урядах, писати прохання, перекладати при різних нагодах, а через те в нього складалися добрі взаємини з німцями в цілій околиці.

Завдяки ньому ми переплигнули через границю так легко, що й не сподівалися. Звичайно, були ми готові на те, щоб іти "на зелено", чи пак тепер у зимі "на біло", хоч ніяк не всміхалася ця перспектива після маршу з Коросна, бродити снігами по лісах і проваллях. Сподівався я, що дістанемо від д-ра А. К. за провідника когось з місцевих людей, щоб провів легшою й безпечнішою дорогою.

— Ви й не думайте про те, щоб іти нелегально. Навіщо я тут сиджу? Нехай вас голова не болить про те, до двох-трьох днів будете на словацькому боці — запевняє нас доктор.

Він хлопець жвавий і часу не гайнує. Післанець сюди, телефон туди — за два дні справа готова.

По другій стороні границі лежить українське село Бистра. За пароха там о. Василь Пришляк, колишній український вояк і, як не член, то щирий прихильник ОУН. З д-ром А. К. він знайомий, як зрештою священники й учителі на всі сторони, бо він одиникий лікар в околиці. Нещодавно о. Пришляк заколов свиню і ми тепер неначе поїдемо до нього на "швайнефест"¹⁸⁾. Їде доктор з дружиною, нас двоє,

¹⁸⁾ Свинячий празник.

по дорозі вступаємо по вчителя-українця з села Барвінок над саміською границею, та о. Колясу, гарного українського патріота, пароха в сусідньому селі Зиндранова, теж над границею. З ними поїде начальник граничної сторожі в Барвінку, — д-р А. К. є лікарем для станиці пограничників — він тільки й жде нагоди, щоб десь добре випити і ще ліпше з'їсти. Вчора говорив з ним телефонічно й заповів, що вибірається нас ціла партія на цей “швайнефест” до о. Пришляка, німець тішиться, як дідько цвяшком.

Заїдемо до о. Пришляка, вп'ємо німця до безпам'яті, він і не помітить, скільки нас назад вертається.

Все пішло “по пляну”. Двоє повних саней з гостями примчали на подвір'я о. Пришляка, словацька гранична сторожа, побачивши знайомого їм німецького коменданта, навіть нас не спиняла.

Отець Пришляк на ріст невеликий, але держиться просто, як шабля, енергійно походжає, хляскаючи тростинкою по елегантних чобітках. Його повідомлено, в чому справа, отже дарма гаяти часу, — сідаємо до трапези. Наставлено всякого яствія й питія — ми помаленьку, а німачисько на всю губу. Щонайменше втроє стільки випив і з'їв, як інші, але голова в нього міцна, не подається.

Поки там ішла гостина, ми з д-ром А. К. докладніше вияснили о. Пришлякові, в чому справа. Нам треба якнайшвидше до Пряшева. Досить це далеко, каже о. Пришляк. Звичайно люди їдуть звідсі автобусом просто до Пряшева. Але на тій лінії легко натрапити на контролю, бо на Пряшів іншого шляху нема, словацькі жандарми час до часу перевіряють документи. Яких двадцять кілометрів на захід є невеличка станційка вузькоколійки, що транспортує дерево з лісу, а при тому й пасажирів відвозить, якщо трапляється. Раненько поїдемо туди санками, але забути треба про сон, якщо хочемо поспіти на час, поїзд там іде раз на добу, десь коло полудня.

Німця таки не зморили, витримав усю пиятику. Почував себе задоволено й на все годився, а коли

сказали йому, що моя дружина недобре почувається, мусить залишитися, завтра чи післязавтра відвезе її о. Пришляк, — з охотою погодився.

Тільки сонце піднялося зза лісу — ми рушили далі. Увесь час лісом — ні села ні хатини — велична тиша в природі, тільки дзвіночки дзеленькають на конячих шиях. Легко сковзаються сани, по боках височезні смереки в білих сорочках, доріжка в'ється серпентиною — на душі мирно, здається, без кінця і краю так їхали б. Який чудовий край наша Україна!

Чисте морозне повітря геть прогнало сон, хміль вивітрів з голови.

Ось ми вже й на станції, часу ще доволі, можна пройтися. Тицяю візникові в руку на пиво, прощається з нами, йому пора вертатися.

До Пряшева вже недалеко. Поїзд іде нерівномірно, місцями суне, як черепаха, то знову неначе засоромиться й підбіжить, аж задихається. До міста заїхали ми ще за дня.

Знаходимо Рогача на заповіданій адресі. Ми незнайомі, його обличчя відоме мені з фотографій у пресі, він був секретарем о. Августина Волошина, президента Карпатської України. Обмінюємося кличками — все в порядку. Дуже йому цікаво поговорити, почути щось про Львів — він там свої теологічні студії кінчав — про те, як війна в нас проходила, він тут сидить у Пряшеві, нічого путнього до діла тепер нема, це місце було дуже важне від упадку Карпатської України аж до польсько-німецької війни, тудию ішов зв'язковий шлях з України до ПУН, увесь час перекочувували втікачі то з Галичини, то з Карпатської України, але тепер утихло, раз на місяць хтось покажеться. Та сидіти мусить — такий наказ.

Купив нам квитки до Братислави, дав трохи грошей на дорогу і всадив до поїзду опівночі.

Велика річ — організація. Скільки часу, труду і грошей коштувало б власним промыслом перебиватися таку дорогу, а так — з рук до рук передають.

4. РОЗДІЛ.

В ДАЛЕКИЙ СВІТ НЕЗНАНИЙ: БРАТИСЛАВА.

Зв'язковий інж. Северин Модрицький. — Квартира в готелі "Дакс". — Купуємо словацькі пашпорти. — Югославський консулят не пускає. — Клопоти зв'язкового ОУН. — Конспірація перед українцями. — Лебедь у Братиславі. — Зачіпаємося за польські контакти. — Віза до Загребу. — Пригода в мадярському консуляті. — Ідемо через Мадярщину. — Встає "небіжка Австрія". — Один день у Будапешті. — "Поляк, маляр — два братанки". — Пропозиція залишитися в Мадярщині. — Минаємо югославську границю. —

Зв'язковим ОУН на Братиславу був у тому часі інж. Северин Модрицький. В Словаччині націоналістів не багато — трохи ще з часів чесько-словацької республіки, а потім утікачі з Карпатської України й Галичини. Творили з них Теренову Екзекутиву не було доцільно. Але в передбачуванні важливості словацького терену з одного боку, як переходового між Німеччиною і Галичиною та Карпатською Україною, а з другого вигідного для вільних від німецької контролю міжнародних зв'язків, ПУН ще в липні 1939 році відрядив туди інж. Модрицького, як свого зв'язкового. Знайшов він собі працю урядовцем у німецькому банку в Братиславі і так залегалізувався. Його головним завданням не були організаційні справи на терені самої Словаччини, тільки втримування й об'легчування зв'язку до ПУН. Тим легше йому це робити, що займав він становище Секретаря Цесуса¹⁹⁾ і з того титулу мав чимало знайомих у світі, а також служило це йому добрим претекстом для заграничної кореспонденції й міжнародних телефонів.

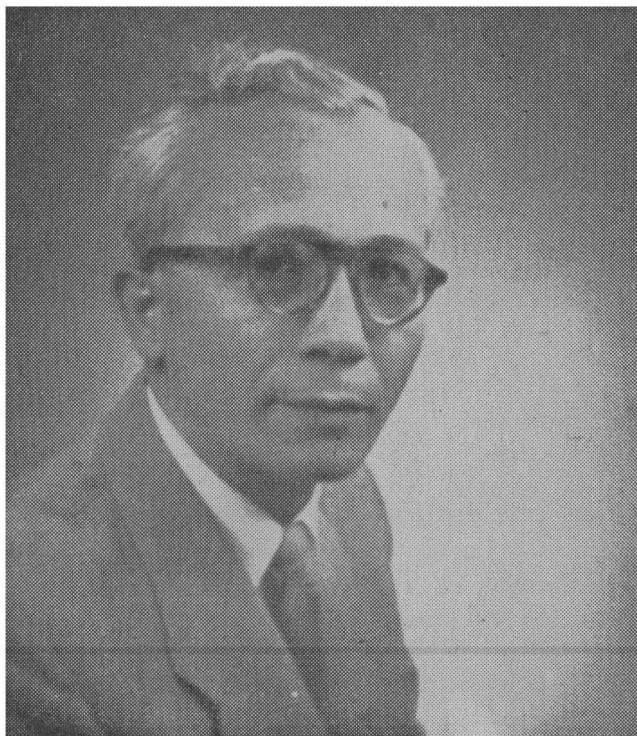
¹⁹⁾ Центральний Союз Українського Студентства.

В Братиславі в тому часі перебувала евакуйована з Карпатської України українська торговельна школа, кінчала там останній рік свого навчання. Більшість учнів тієї школи були або юнаками або членами ОУН, деякі з них відзначалися в пізнішій революційній дії в Україні, не один там і загинув. Провідником ОУН у школі був Андрій Глуханич²⁰⁾. Одним з учителів був покійний письменник Леонід Мосендз, теж член ОУН.²¹⁾ Організаційний зв'язок до осередку ОУН у торговельній школі не йшов через інж. Модрицького, хоч він час до часу теж якісь сходи́ни з ними відбував. Найчастіше приїжджав до них з Відня закарпатець Юліян Химинець, що працював, як була вже вище згадка, в "Українській Установі Довіря".

Після того, як закінчився рух на сході в зв'язку з припиненням воєнних подій на польському фронті, в Братиславі життя поплило спокійно, все ж таки цей пункт і надалі не втратив для ОУН своєї важливості, вже хочби з тої причини, що звідсіль можна було вислати на увесь світ телеграми й каблограми без воєнної німецької цензури і туди вела випадова брама ОУН у світ аж до 1941 року. Інж. Модрицький, як керівник того важливого зв'язкового пункту, був за-конспірований і мало міг себе назовні виявляти в організаційному чи взагалі в громадському українському житті. Не було й тижня, щоб не мусів він чи транспортувати когось далі, чи виробляти якісь документи, чи легалізувати когось на словацькому терені. Ту свою, тиху й непомітну для ока, але важливу й корисну для ОУН роботу виконував інж. Модрицький аж до свого виїзду до Києва восени 1941 року.

²⁰⁾ Один з небагатьох, що заявили пізніше по стороні Степана Бандери, хоч перед тим написав листа з осудженням диверсії.

²¹⁾ Погляди на приналежність Мосендза до ОУН у тому часі — не однакі. Жданович та інші співпрацівники Ольжича покликуються на його свідчення, що Мосендз вправді почував себе націоналістом, належав колись до "Легії Українських Націоналістів", але не приступив формально до ОУН.

інж. Северин Модрицький

До нього зголосилися ми на кличку від Рогача, а крім того дістав він уже попередження від ПУН. Примістив нас у готелику “Дакс” при вулиці Штефаніка, недалеко головного двірця. Неймовірно смерділо там цибулею і смальцем, але готелик був дешевий, грошей у нас обмаль, мусіли жити ощадно.

Модрицький дістав вістку від Макара, про що нам ідеться. Його завданням було допомогти нам виробити собі якісь документи, щоб на тій основі залегалізувати свій побут у Братиславі й роздобути папері на дальшу дорогу, до Югославії. Перша частина цього завдання пішла легко. Не тільки в Словаччині, але й у цілому світі за гроші багато чого можна діпняти, а тим легше в Словаччині, державі молодій, що ще й року не проіснувала. Відносини ще не зовсім устатковані, хоч рух населення після розпаду Чехословаччини вже скінчився, однак що якийсь час з’являються нові втікачі з окупованої мадярами Карпатської України, або виходять наверх давніші, що досі жили без документів. Усім утікачам з Карпатської України признано право азилю.

До мене прислали якогось типа з борсуковим обличчям і хитрими очками. Він спеціаліст від документів, через нього що хочете можете зробити в дирекції поліції.

Потребую пашпорту до Югославії, кажу йому, там живе моя рідня і туди мені дорога.

Добре, це можна. Коли хочу їхати? Якнайшвидше, хочби завтра. Ну, це поспіх за великий, але він розвідається і завтра мені скаже.

Інформації приносить незлі. Мушу подати, що я народжений у Карпатській Україні і моя дружина теж. Якщо перебудемо три місяці в Братиславі, дістанемо папері й пашпорти словацьких громадян. Шкоди не можна. Коли ж нам спішно, можемо дістати пашпорти для чужинців на наші власні назвища і всі наші правдиві особисті дані — до двох днів. Одно-

го дня подаємо заяву, другого відбираємо паспорт. Невигода та, що на паспортах у рубриці державної приналежності буде зазначено “спірна”, а позатим це такий самий документ до подорожі, як усякий інший.

Неможливо ждати три місяці. Надходить весна, хтозна, як до того часу розгорнеться воєнна ситуація.

Вибіраємо другу можливість. Тип іде з нами до дирекції поліції, нас там потрібно тільки на те, щоб покласти свій підпис і відтиск пальця, все інше залягоджує він сам, він теж відбирає паспорти і приносить нам до готелю на другий день. Рахунок нас не обходить, розплачується з ним Модрицький.

Шостого березня 1940 року — ще нема місяця, як виїхали ми з Відня. На таку дорогу колом, це доволі скоро.

Перша перешкода—в югославському консуляті. Наша державна приналежність неустійнена, консулят не має права видати візи сам. Треба робити прохання до міністерства заграничних справ. Чого ми їдемо до Югославії? Маємо там дядька, Василя Войтанівського в Загребі, хотіли б відвідати його. Чи не краще, щоб дядько приїхав сюди? Йому буде легше. Можливо, але він запрошує нас до себе. Гарно, нехай він від себе ургує в Білгороді, може прискіпати візу, а ми довідаємося не скоріше, як за два тижні.

Нічого не вдієш. Сидимо в своєму готелику два тижні, лазимо по Братиславі. Місто гарне і дуже старовинне, його німецька назва — Пресбург, зачіпає воно і за українську історію. Тепер це столиця словацької держави, але словаків там, нікуди правди діти, мало. На вулицях найбільше чути мадярської мови, нею послуговуються всі жиди, а їх тут чи не найбільше. Куди не поступиш — скрізь мадярська мова. На другому місці мова німецька, а щойно тоді словацька, перемішана з чеською. По-німецьки можна розмовитися всюди, в ресторанах і каварнях усі німецькі часописи, в кінах переважно німецькі фільми.

По другому боці Дунаю починається давна Австрія, тепер Німеччина, а в самій Братиславі німецька колонія дуже стара, живе тут від століть.

Недалеко від нас палата президента, о. д-ра Тісо. Часом бачимо його, як їде туди або виїжджає повозкою, ніколи автом. Перед палатою походжає варта в парадних уніформах з драгунськими шоломами, щодня вполудне відбувається там церемонія зміни варті, збираються цікаві дивитися на чудасію.

Ніяких харчових карток не потрібно, скрізь повно всякого добра, купуй, скільки захочеш, щоб тільки “корун” вистачило, бо німецьких марок ніхто не хоче брати. Бідолаха Модрицький що кілька днів приносив нам ті “коруни”, йому на клопіт несподівано продовжувався наш побут у Братиславі.

Не можна нам стрічатися з українцями, підступати до них, чи говорити з ними. На вулиці часом їх бачимо, чуємо українську мову. В каварні бачимо письменника Леоніда Мосендза, страх хочеться Рені познайомитися з ним, до того ж він своя людина, націоналіст, одначе дотримуємося лінії — жодних знайомств. Від однієї візити таки не встереглися, припадково познайомилися зо співачкою Андою Остапчук і мусіли її відвідати. Це, зрештою, за весь час одинокий контакт з українцями.

З'явився звідкись Лебедь. Стрінув Реню в місті, весь день ходив з нею, носив їй клуночки, допитувався, що ми тут робимо. Він підозрівав, що ми ідемо до Румунії, і відмовляв їй від дороги, там, мовляв, і тяжко жити й небезпечно, поляки голос мають. Ця стріча з Лебедем у Братиславі не була випадкова і мала пізніше свої наслідки, як це побачимо далі.

Ніколи ще два тижні не видавалися мені таким безмірно довгим часом. Ідемо до консуляту — ще нема відповіді. Будемо приходити щодня довідуватися. Це зайво, каже секретар, вистане два рази на тиждень, якби в міжчасі щось прийшло, він нам потелефонує.

Про все повідомив я Макара кодованим листом на умовлену адресу в Відні, і Войтанівського у Загребі.

Тим часом зв'язалися ми з нашими знайомими з Пищан. Приїхала поштива Марія Манасова, директор Касаніцький угостив нас обідом у найдорожчому ресторані і ще ходив з нами на інтервенцію до югославського консуля, щоб прискіпити справу. Його жінка мала в Братиславі рідну сестру, заміжну за багатим словацьким аптекарем, через неї ми добралися до польських зв'язків у Будапешті і в Загребі. Таким чином мали до диспозиції два шляхи: наш, український, через ОУН, і другий, резервовий, польський. Умовилися ми, що в дорозі я буду виступати, як українець, а Реня, як поляк. Хоч я по-польськи говорив правильно, але польське вухо негайно відкривало в мені українця, Реня натомість чудово володіла польською мовою, скрізь брали її за родовиту польку. Я наче б то був такий українець, що в усьому слухався своєї жінки. Вона ненавидить німців і втікає перед ними, а я як додаток до неї, слухняно йду за жінкою. Обом полякам, жонатим за добрячими словаками, це видавалося самозрозуміле — вони теж крутили своїми чоловіками, як хотіли — і вони ручалися за нас, де треба, самі запропонували свою поміч.

Візу дістали ми точно за місяць від приїзду до Братислави, 4 квітня 1940 року. Поволі я вже тратив на неї надію і продумував над тим, чи не можна б якось при допомозі поляків пробратися в Югославію. Головне, щоб вийти зо Словаччини, де поляки впливів не мали, — словаки, хоч може й симпатизували їм, але боялися німців, — а раз уже по мадярському боці, то вже так, якби в Югославії, або навіть ще далі, в Франції.

Цікаву пригоду мали ми в мадярському консуляті. Зайшли ми туди за транзитною візою, показали паспорт, і, як уміємо, так ламаємо по-словацьки. Урядовець щось шварґоче по-мадярськи і віддає мені паспорт.

— Він хоче, щоб ви говорили до нього по-мадярськи, — обзивається якийсь добродій, що стоїть у черзі за мною.

— Не вмію, їй-Богу не вмію, “нем тудом”, це все, що знаю.

Пробую по-німецьки, по-французьки, по-англійськи кілька слів. Увесь час — відмовний кивок головою.

— Ви відступіть тепер, — радить мені цей добродій, — а за годину прийдіть й возьміть з собою когось, хто вміє говорити мадярською мовою. Погляньте — скрізь тільки мадярські написи, від вулиці таблиця тільки на мадярській мові. На цілому світі не знайдете такого, щоб чужий консулят не мав надпису в мові тої країни, перед якою він репрезентує свою державу. Мадяри визнають нас тільки зо страху перед німцями, але в відношенні до нас зухвалі й арогантні. Кажуть, Словаччина — частина корони св. Степана, а Братислава — мадярське місто, кожен уміє і мусить уміти тут по-мадярськи, нема потреби послуговуватися іншою мовою. У вас паспорт словацький і він візи не видасть вам доти, доки або ви самі або хтось за вас не заговорить до нього мадярською мовою. Це цинічна безличність і я дивуюся, що наш уряд це толерує, але для вас іншого виходу нема.

На вулиці перейняли ми першу стрічну жінку, витлумачили їй, у чому справа, просимо підійти до віконця. Пішла сама, без нас, і за десять хвилин принесла нам візи.

Переїздимо мадярську границю між Чеклісом по словацькій і Шенцом по мадярській стороні. Поїзд обступили вусаті поліцаї в гострокінчастих шоломах, виглядали, як половці з ілюстрованої історії України. Все інше нагадало молоді літа в Коломиї, ще за “небіжки Австрії” — ті самі шапки в урядовців, такий самий крій кабатів у військових і цивільних уніформах, штани, плащі, шаблі — геть чисто так само, як

перед двадцять п'яти роками на ринку в Коломиї, коли мав приїхати цісар.

Контроля пашпортів, менше дивляться на візи, більше на людей. Я ні оком не моргну, остеріг мене в поїзді словак, щоб крий Боже не засміятися. Маляри дуже дражливі, їм здається, що чужинці з усього в них насміхаються, з їхньої мови, з їхнього староавстрійського вигляду, з їхніх звичаїв. Можуть кілька днів під усякими претекстами на границі тримати, а то й назад завернути.

Поїзд їде здовж Дунаю, гарні околиці, підгірські, десь не видно славної мадярської "пушти". Хотілося б оглянути Будапешт. На двірці інформують, що я повинен від'їхати найближчим поїздом у напрямі Загребу, а він відходить за дві години. Але, коли так дуже хочемо подивитися на Будапешт — залоскотало це його гордість — уночі йде особовий поїзд з іншої станції, вже не просто до Загребу, але до югославської границі, там можна пересістися, сполучення добре.

Що й казати, гарне місто Будапешт. З лівої сторони Дунаю — Пешт, нова частина міста, з гарними будинками стилю початку ХХ століття, з чепурними й чистими вулицями, по правій стороні, на горбі, стара частина міста, Буда, обидві сполучені мостами різної будови. Ввечері все те залите повинню світла електричних ламп і виглядає, як у казці з "Тисяч і одної ночі". Але цікаво, хоч містові вже до тисячки літ доходить, якимсь старовина не впадає ввічі. Натомість куди не глянеш, скрізь пам'ятки з часів Франца Йосипа І., це мабуть і був золотий вік для мадярів.

Порозумітися можна зовсім добре по-німецьки, майже всі поліцейські на вулицях, кельнери в ресторанах і каварнях, купці в більших крамницях, а й багато звичайних прохожих розуміють і говорять по-німецьки. Оказується, що й українська мова пригодиться. Стоїмо перед овочевим базаром — хоч щойно ве-

сна, але червоніють яблука за виставою — підступає до нас крамар, почув нашу мову.

— Звідки ви приїхали? Як ви тут взялися? Ну, я ваш земляк, колись жив у Стрию. “Наших” тут багато.

Не дуже то розуміємо, кого він має на думці, як “наших”, все таки приємно почути рідну мову в далекому місті, хоч і від чужої людини. Жидок нам розказує, де сходяться поляки, щоб дістати документи й за допомогу. Польських офіцерів тут шляються цілі гурми, але мадяри заборонили їм ходити в уніформах, щоб не дражнити німців. Тут недалеко від Будапешту є хутір і там перетримують тих, що не мають з чого жити, а потім їх відставляють кудись далі, мабуть до Франції. Все знає жид. Коли хочемо, він нас поведе до консуляту, він дуже радий, що стрів “земляків”. Не забуває за “гешефт” і забезпечує нас адресами своїх одновірців на випадок, якби ми хотіли щось купити, а може ввечері на вино і чардаша пішли б? Він покаже, де і ліпше і дешевше.

Та ми мусимо вночі їхати далі, дякуємо і працюємося.

Проблукали по вулицях до ночі. Будапешт одне з небагатьох міст у Європі, де ОУН не має свого зв'язкового для проїзжих. Якись члени ОУН тут напевно живуть, для зв'язку з Закарпаттям, але вони заговорані, ні нам про них ні їм про нас нема потреби знати.

Вдаряє багато написів італійською мовою: на готелях, ресторанах, фризирських заведеннях. Не виглядає, щоб так багато було тут італійських туристів. Скоріше це з куртуазії до італійців, у яких мадяри шукають опікунів у противазі німецькому натискові на схід. Відомо, як італійці покерували Віденським Арбітражем восени 1938 року.

З бідою потрапили ми на свою станцію і майже в останній хвилі вскочили на поїзд. Крім нас у переділі ще якийсь адвокат з провінції. Порозуміваємо-

ся французькою мовою, не хоче говорити по-німецьки, тяжко мені, ламаю язика, але якось іде. Це великий прихильник поляків, хоч нікого з них не знає — нас бере теж за поляків — і ми перші, що їх стрічає в своєму житті. По-польськи вміє тільки сказати “поляк, венгер — два братанки”. Намовляє мене лишитися в Мадярщині, тут ще майже повністю обов’язують старі довоєнні австрійські закони, їх я повинен знати, бо відбував свої студії права ще перед впровадженням нових польських кодексів, отже не буде мені тяжко за-акліматизуватися. А мова мадярська тільки для незвичного вуха тяжка видається, насправді вона дуже легка, куди легша від європейських. Добре мені буде напевно, мадяри поляків люблять, краще осісти на стало серед приязних людей, як тинятися по світі. Обіцяє працю в своїй канцелярії.

Серед взаємних компліментів ми заснули, а коли пробудилися вранці, нашого приятеля вже не було.

Під’їжджаємо до границі. По мадярському боці — Декенеш, по югославському — Копрівніца. Пересідатися треба з поїзду до поїзду, контролю йде швидко, не довго ждати.

Ще одна границя за нами. Пильно розглядаємося по околиці, щоб запам’ятати собі якісь знаки, — в польському консуляті в Загребі мусимо говорити, що ми в цьому місці перейшли границю “на зелено”.

Поїзд майже порожній, і хоч не поспішний — ми їдемо якоюсь мало важливою лінією, куди не йдуть міжнародні експresi — але біжить добре.

Сонце підходило під полудне, коли доїжджали ми до Загребу.

5. РОЗДІЛ.

В НЕЗНАНИЙ СВІТ ДАЛЕКИЙ: ЗАГРЕБ.

Облава на станції в Загребі. — Василь Войтанівський, провідник ОУН на Югославію. — Українці в Югославії. — Дістаємо "чічероне". — Тимчасові пашпорти з польського консульату. — Беруть мене до війська. — Обіцяють українські відділи під командою ген. Удовиченка. — Консуль Грабінські і Львів. — Знову ждати. — Французькі впливи в Хорватії. — Помимо блокади — скрізь англійські тонарі. — Проальянтські настрої. — На порозі орієнту. — Осередок ОУН у Загребі та його праця. — Переміна русинів на українців за впливами ОУН — о. Микола Бучко, пробойовик націоналістичного руху. — ОУН і хорвати — Сербська поліція арештує Войтанівського. — Трусі й арешти серед української колонії. — З Хорватії проганяють, до Італії не впускають. — Сумний поворот. — Причини арешту Войтанівського і товаришів. — Вогні московських і польських доносів. — Донос Кравчука. — Кравчука побили, а в'язнів звільнили. —

На станції привітала нас поліція. Густо обсадили всі виходи, пильно контролювали папері, заглядали до валізок. Побачивши, що ми чужинці, не цікавилися нами.

Від польських часів, хоч такі вони ще недалеко, але вже відвик я від поліції. Хоч усі говорять про страшне німецьке гестапо, та його якось не видно на вулицях, за три тижні в Відні не бачив ні одного. У Братиславі й Будапешті стільки всієї поліції, що на перехрестях для регуляції вуличного руху. А тут і десять кроків не пройдеш, щоб поліцейському на п'яти не наступити. Зодягнені вони гарно, в шоломах на

моду англійських “бобі”, всі мають пістолі при боці, але багато теж короткі кавалерійські кріси через плече. Якесь поготів'я? На дворці виглядало, неначе облаву на когось робили. Не люблю поліцаїв, хай їм хрін! Які б вони не були, всі одним духом пахнуть.

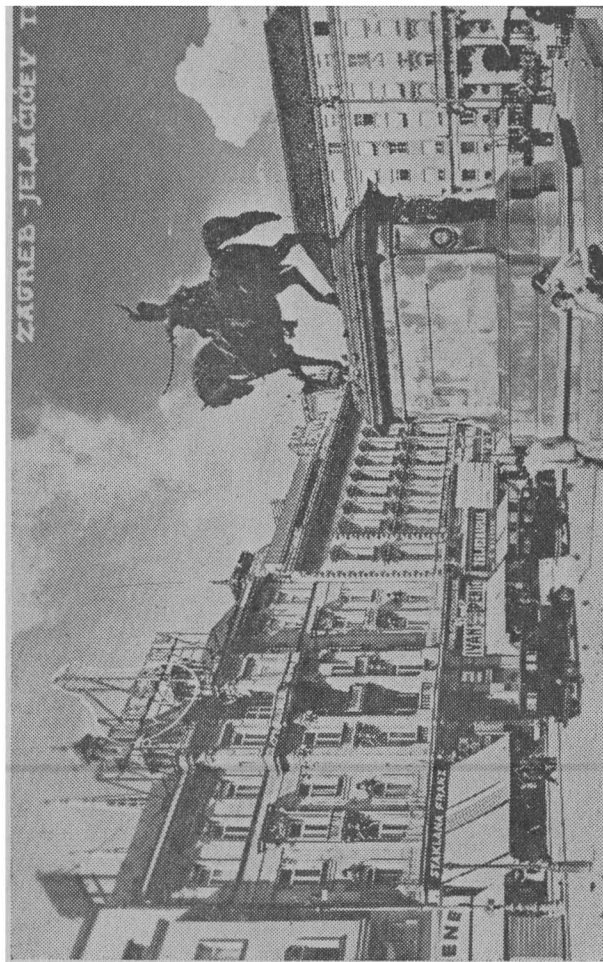
Пригадую з газет, на кілька тижнів перед війною хорвати дістали автономію, повинно з того часу спокоїтися, чому ж стільки поліції? Усташі²²⁾ не дуже то активні останніми часами, після наділення автономії впливи її, принаймні часово, напевно ще послабшали.

Буде ще час думати про те, найперше нам знайти Василя Войтанівського. Живе він під 11 числом вулиці Рачкого, якась бабуся, до речі німка, справила нас туди. Хорватів тяжко нам розуміти, ніби це й слов'янська мова, але в скороговірці губляться слова — ніяк не розбереш.

Василь Войтанівський — провідник ОУН на Хорватію. Високий, худий, в окулярах, людина освічена й культурна, хорвати його шанують. В Загребі відбував він військову службу за австрійських часів, після визвольних змагань 1917-1922 років вернувся туди назад, тут оженився і прийняв югославське громадянство. Його дружина і двоє вже дорослих дітей дуже гарно говорять по-українськи, не пізнати, що виросли й виховалися в Югославії, ніколи України на очі не бачили, ніхто б не повірив, що пані Войтанівська не українка, тільки хорватка з роду.

Незалежно від ОУН Войтанівський цікавився всім суспільним українським життям у Хорватії й Сербії. Українців там багато. В Банаті живуть виселенці з Карпатської України, що прийшли туди майже перед двома сотнями років, говорять старовинною і трохи чудернацькою мовою, але твердо тримаються свого народу. Видали з-поміж себе немало інтелігенції, головно духовної, звідти походив відомий на львів-

22) Хорватська революційна організація, боролася за повне відділення Хорватії в окрему, незалежну від Югославії державу.

Загреб — майдан бана Єлячіча

ському ґрунті священник-філософ о. Гаврило Костельник, пізніший подвижник переходу греко-католицької Церкви на православ'я, згинув замордований на вулиці у Львові.

Є більші українські оселі в Босні, це вже колоністи з новіших часів. Крім осілого, селянського елементу, наїхали туди українці до різної служби за австрійського володіння, потім емігранти і студенти. Мають досить добре зорганізоване товариство "Промісвіта", Войтанівський у ньому Голова.

В загребському університеті вчаться українські студенти. Войтанівський для них батьком, люблять його і шанують.

Після звичайних привітань і запитань, треба нам улаштуватися. Для опіки над нами приділено студента-медика Романа Стадника²³⁾, він водив нас по місті, знайомив з місцевими звичаями і турбувався, щоб нічого нам не бракувало.

Зараз знайшли ми собі кімнату при Максимірській вулиці і на другий день почували до польського консульату. Представляємося, я — українець, моя жінка — полька, втікли ми зо Львова, наперед до Кракова, а потім через Мадярщину на зелену границю, перейшли до Югославії біля Копрівниці.

Випитує нас секретар консульату, якийсь старший, лисий тип в окулярах, дуже недовірливий. Чому ми тікали з Кракова? За останніми відомостями там ще не найгірше, ліпше, як у Варшаві або в Познанщині. І чому ми не зголосилися в консулаті в Будапешті, аж сюди забрали?

З Кракова ми втекли, бо чужі там, і до того німців не злюбили. Я маю багату родину в Америці і хотів би туди поїхати, платить мені дорогу. Прошу мені видати паспорт, бо ж я польський громадянин, хоч і українець з роду. Та й куди ж мені йти, хіба не піду до німців просити опіки.

²³⁾ Згинув з рук комуністів Тіта в 1945 році. В. Й. П.!

Крутить носом. Тепер усякий зброд шляється по Європі і кожен хоче польського паспорту. Є в мене якісь документи? Є, авже ж, показую метрику, якісь шкільні свідоцтва. Гм, виходить, що я справді "польський обиватель". Просить заждати, зараз прийде пан консул, підемо до нього.

В ждальні гамірно, люди приходять і відходять, переважно молоді хлопці, гарно зодягнені і, видно, при грошах. Реня вдається з ними в розмову. Сюди сходяться два шляхи з Польщі: один через Румунію, другий через Мадярщину. Там дістають паспорти, гроші й одяги, тому в Загребі виглядають уже зовсім прилично. В місті консул винайняв велику триповерхову кам'яницю, це "схроніско"²⁴⁾, як хочемо, можемо туди перейти жити, там зовсім добре й вигідно. В Загребі звичайно ждуть кілька тижнів, потім їх відправляють до Дубровніку, там жеде на них французький воєнний корабель і відвозить до Франції, де формується нова польська армія.

Реня випитується, чи нема кого зо Львова. Напевно є, в "схроніску" можна довідатися. А я сиджу, як на шпильках, ану ж якийсь львівський шпіцель²⁵⁾ навинеться і пізнає мене! На щастя прийшов консул і просить нас до себе.

Чоловік ще молодий, десь по сороківці, на прізвище Грабінські. Дуже привітний, цікавиться всім, пропонує підмогу в харчах і в мешканні. Чи не маємо труднощів з поліцією? Він усе поладнає, хорвати з ним у добрих взаєминах.

Просить розказати йому щось про українців, він майже все своє життя перебуває на заграничній службі, мало орієнтується в крайових і національних справах.

— Так ви в Америку вибираєтеся?

— Мушу. Куди ж дінуся? Хто нас у світі потребує? А жити з чогось треба. От, славити Бога, що рідня не цурається.

²⁴⁾ Схоронище, приют.

²⁵⁾ Поліційний агент, шпик.

— Навіщо вам їхати такий далекий світ? От залишіться з нами, подбаємо про вас.

— І як довго ви тут будете? Ви знаєте німецьку нахабність, сьогодні вдарили на Польщу, а завтра попруть на Балкани.

— Не залишимо вас, поїдете з нами, треба буде — до Греції, а треба — ще далі, до Єгипту.

— Бачите, пане консуле, я українець, а ви найперше про поляків будете дбати, бо ж ближча сорочка до тіла...

— Нічого підібного! Ми маємо суворий наказ від нашого уряду не тільки безсторонно і рівно трактувати всіх громадян, але й особливо сердечно опікуватися тими членами національних меншин, що до нас прийдуть. Не криюся, що нам на тому залежить.

— Я ж не відрікаюся свого польського громадянства, бачите, прийшов до вас, але я таки волів би нікому не бути тягарем і поїхати в Америку.

— Може вам відомо, що ми переформовуємо нашу армію і що обов'язком кожного нашого громадянина, здатного до військової служби, зголоситися туди? Проголошена мобілізація.

— Чув я про те, вже тут у ждальні. Та ви добре знаєте, що силованим конем не доробишся. Яка користь змушувати людей до війська, ще й українців до того?

— Мусимо забути, що було до війни. Правда, багато несправедливості і нерозуму з обох сторін було, і не хочу виправдувати нашої політики супроти українців, але тепер війна, треба нам спільно боронитися, бо німецька перемога, це загибель наша і ваша, чейже здаєте собі з того справу.

— Німців я за друзів не вважаю, тому й утік від них. Але ви знаєте, як служити в війську — то вже в своїм, я був би безсоромним брехуном, якби казав вам, що служба в польському війську для мене радість.

— Ви будете відбувати військову службу в українських відділах. Ми домовилися з українським урядом на еміграції в Парижі і там будуть формуватися українські відділи під командою генерала Удовиченка. Чули про нього?

— Так, знаю це назвище. Ну, що ж, як в українському війську — інша справа.

— Так, так, зовсім певно. Ми тільки бранку ведемо через свої комісії, бо скрізь маємо свій апарат, а потім українців відставимо до диспозиції їхньої команди в Франції. А зрештою, чому ж мали б ми інакше робити? Скажу вам одверто мою думку: напевно буде Україна, і Львів буде український, і вже не ви в нас, тільки ми в вас будемо старатися про автономію.

Не знаю, що казати. Чи білий крук це між поляками, чи за язик мене тягне? Мовчи язичку, будеш їсти кашку!

— Гаразд, пане консуле, та поки ще це буде, я таки хочу продовжувати свої старання про виїзд до Америки і прошу видати нам пашпорти.

— Пашпорти я вам скажу видати. Покищо з важністю на Югославію, щоб могли ви пригоситися в поліції і залегалізувати свій побут. А тільки предложите мені якийсь доказ, що ви справді можете їхати до Америки, наприклад, пришлють вам афідавіти чи заплатять корабельну карту, тоді я вам виміняю на нові, з важністю на цілий світ. А крім того, тутешній американський консул — мій особистий приятель, я буду його просити, щоб пішов вам на руку.

Ще того самого дня Войтанівський написав до Риму, щоб прискішували мені висилку американських паперів. А за кілька днів закликали мене до консуляту, поставили перед рекрутську комісію й узнали здатним до військової служби. Я ще раз застеріг собі, що їбуду служити тільки під українською командою і консул Грабінські навіть обіцяв мені це дати на письмі, в формі листа до мене. Звичайно, такого листа я не дістав.

Повторилося в Загребі те саме, що перед місяцем у Братиславі: ждати. Та тільки тут я покищо був поза межами засягу німецьких кігтів і, хоч мовчав про свою місію, але вже міг стрічатися з українцями.

Жили ми спокійно на своєму Максимірі, ходили харчуватися до “пюргерської мензи”²⁶⁾, волочилися по місті й околиці. Місто Загреб положене в мальовничій околиці, чудовий парк тягнеться далеко-далеко і лучиться з вільною природою. Весна там починається скоро і коли ми приїхали, було вже тепло, як у нас вліті. Коли не було нічого іншого до діла, сиділи ми в котрійсь з каварень при площі Бана Єлячіча, там можна було дістати всю світову пресу. Цікаво, що німецьких газет лежало вдосталь, ніхто не хотів їх читати, а французьких чи англійських не раз діждатися годі в черзі, кожен жадає.

Помітно сильні французькі впливи, не тільки політичні, але й культурні. Товариство “Аліанс франсез” мало свої відділи в більших містах, французька мова обов’язкова в школах, наш Войтанівський теж належав до якогось хорватсько-французького товариства. Робили часто спільні французько-хорватські імпрези, вимінювалися студентами, їздили до себе на вакації і на крайознавчі прогульки. Югославія належала до французької оборонної системи і разом з Чехословаччиною й Румунією зв’язана була пактом так званої “Малої Антанти”.

Менше чутно про англійців, зате в торговельному житті міцно сиділи вони в сідлі. Мануфактурні крамниці повні англійських тканин. Я думав, що це ще довоснні записи, та ні, каже мені купець, кожну річ з Англії можна достати, помимо бльокади і морської війни, найвище треба ждати три місяці. В інших крамницях теж повно всячини зо знаками “мейд ін Інгленд”. Якраз тоді зав’язалася велика англо-французька торговельна консорція для експорту й імпор-

26) Громадянська кухня, харчівня.

ту з балканськими країнами, чужі газети повні вісток і статей про неї. В той спосіб альянти не хотіли ні одного кілограма товару з Балканів допустити в Німеччину, викупити все, що є на продаж, за готівку або в обмін за інші товари.

По вулицях, у трамваях, у каварнях прислухався я розмовам — все настрої прихильні для альянтів, ніхто не скаже доброго слова в німецький бік.

В місті багато війська, елегантні стрункі офіцери, самі чорні хлопці й самі молоді. Нема в мене довір'я до офіцерні, що дзвонить шаблями по хідниках і смарує брилянтиною волосся, зараз поляки на думку приходять, що з коханками й собачками за границю втікали, залишаючи простих вояків німцям на погину. Але історія свідчить, що південні слов'яни, зокрема серби, нарід відважний і хоробрий. Чи буде тут війна? Ніхто про те не говорить, але так і видно, що всі про те думають.

Ліниво тягнуться дні. Щодень стріча з Войтанівським — нічого ще нема, тільки гроші час до часу на наше утримання приходять. Був я в італійському консуляті на всякий випадок старатися про в'їзд до Італії, як і всюди, сказали слати прохання до Риму і написати до когось знайомого там, щоб інтервенював. Прохання ми зробили і до проф. Онацького написали.

Загреб уже на межі орієнту. По вулицях бачимо турків у фезах і в широченних шараварах від колін угору, нижче колін штани тісно до ноги прилягають і це робить комічне враження. Пробуємо турецьких солодоців у цукернях, що на них півмісяць з зіркою. Спеціальність хорватів — печена на вільному вогні ягнятина, є славі з того ресторани за містом. А найбільше знана в світі — сливовиця з босняцьких слив. Виростають вони великі, солодкі, наливаються сонцем, сливовиця з них міцна й пахуча.

А коли прийде субота, над містом уноситься пара з вина. Величезні бодні, на людський зріст заввишки,

стоять на подвір'ях і по вулицях, а всюди п'ють, чудодиво, як їх хміль не береться. Найбільше смакує нам "дальматінське черне віно", чорно-густе з терпким посмаком, багато в ньому заліза. Незле вино й "прошеко", трохи за міцне, схоже на легку горілку.

В місті є греко-католицька церква. Пішли ми туди, один раз усього, Войтанівський не радить, шпигів і всякої зволочі під нею багато. Хоч у більшості до церкви ходять українці, хорватів греко-католиків мало, але віє звідти чужиною: ніби й обряд такий, і спів той самий, але душа чує — не наше воно. Вимова дивна, москалем заносить.

Минув місяць, треба продовжувати візу. Тепер це легко, іде з нами Войтанівський до поліції, ручить за нас і подається за нашого дядька, без клопоту продовжують нам право перебування ще на один місяць.

Час від часу заходимо до польського консульату, я поменше, Реня частіше. Її там уже знають, уже й торгівля навіязалася. Студенти дістують долари від своїх в Америці, їх найкраще продавати полякам у консуляті, динарів у них повні кишень, гроші дістають з Франції, але долари скуповують, де попаде. Франція грошей не жаліє, а вони одверто кажуть, що дурний дас, мудрий бере.

Сидіти отак бездільно, з дня на день вичікувати, в часі, коли світ загоряється пожежою, коли на інших відтинках у нас кипить життя — пригнічує. Хотілося б робити щось, разом з другими впрягтися в якесь діло, замість рахувати дні й тижні.

В Загребі існував сильний осередок ОУН. На чолі Теренової Екзекутиви весь час, аж до своєї смерті в 1945 році, стояв Василь Войтанівський. Її склад мінявся, одні приходили, другі відходили, а на початку 1940 року входили туди такі її члени: Євген Мацях, найближчий співробітник сл. п. Василя Войтанівського, Йосип Коропей, Михайло Стечишин, а згодом ще Володимир Кранський та Іван Яцусь. Екзекутива стояла в тісному зв'язку з ПУН через свого

Провідника, з рамени ПУН тримав з нею контакт Організаційний Референт ПУН, інж. Микола Сціборський, а пізніше Секретар ПУН, Ярослав Макар-Барановський.

Всі члени поділені були на ланки по кілька осіб. В 1940 році зроблено спробу перевести поділ на трійки, це показалося непрактичне в еміграційних умовах, повернено назад до ланкової системи. Кожна ланка відбувала свої сходи раз на тиждень, в разі потреби скликувано сходи надзвичайні. Найбільша числом була студентська ланка, що нею особливо опікувався Провідник Войтанівський, а від року 1941 провідником студентської ланки став Володимир Кранський. Студентів у Загребі налічувалося досить багато, університетські кола ставилися до українців дуже прихильно, а після війни 1939 року почало туди напливати студентів щораз більше. Студіювали українці теж у Білгороді і в словенській Любляні, та число їх в обидвох тих університетських осередках невелике, всі вони разом належали до української студентської громади в Загребі.

Праця в ланках велася в подвійному напрямі. Найперше — в ділянці ідеологічно-політичній. Відчитувано й дискутовано різні націоналістичні книжки й видання, перероблено таким способом Сціборського “Земельне питання” і “Націократію”, пізніше історію державно-політичної думки від Плятона до Гегеля, Устрій і Програму ОУН, відчитувано важніші статті з націоналістичної преси й комунікати ПУН. Незалежно від того кожен мусів опрацьовувати різні політичні теми, їх розділював до вибору Провідник Войтанівський. Між іншим він дуже пильнував, щоб студенти добре вчилися і на час здавали екзамени. Ставив це їм за пункт амбіції й переконував, що величезну шкоду для свого народу заподіває студент, коли прогайнує роки своїх студій і через те не виправдує надій, що їх на нього покладає українська нація. Його вплив на студентів був колосальний, він був не

тільки їх організаційним провідником, він був другом, радником і батьком. Те, що українські студенти-націоналісти не тільки пильнували своїх політичних обов'язків, не тільки багато працювали в національно-суспільній ділянці, але всі, без винятку, добре і вчасно кінчали свої студії, в великій мірі можна завдячувати Войтанівському.

Крім іделогічно-політичної роботи відбувався теж теоретичний військовий вишкіл з доступних підручників військової літератури.

Другий напрям праці Теренової Екзекутиви ішов у суспільній ділянці. Загреб був не тільки осередком студентського життя, він був центром усього українського суспільного руху в Югославії. Праця велася там під фірмою спершу "Українського Товариства Прогресу", а пізніше, коли Хорватія стала незалежною державою, з рамени "Українського Представництва в Хорватії". В одній і другій установі Головою був Василь Войтанівський.

**Василь Войтанівський (зліва)
і Йосип Коропей**

Хоч українців було доволі багато — жили вони, як було сказано, компактною масою в Банаті, Сремі й Босні — але національна свідомість у них спочатку стояла дуже низько і тут дуже багато праці вкладали ОУН та її Теренова Екзекутива. Головно йшлося про те, щоб дібратися до автохтонного елементу, що жив там уже двісті літ. Твердо тримався він, не під-

давався асиміляції в сторону сербів чи хорватів, але стільки літ відірваний від українського національного життя, по-старому називав себе “русинами”, по-слуговувався своїм діалектом — “русинська бешеда” — і в своєму центрі, Руському Керестурі, видавав часопис “Руске Новини”. Інтелігенція, що вийшла з-поміж них, у більшості піддавалася тенденції тримати окремо цю вітку українського народу, як “русинів”, ізолювати її від організованого українського життя, що в цілому світі розросталося щораз буйніше.

Боротьба з “русинським” консерватизмом ішла поволі, довго і завзято. Кінець-кінців мусіла перемогти жива націоналістична ідея. За нею станула ідейна молодь. Вона йшла на студії в університети, стрічалася з українськими студентами з Галичини й Волині, з емігрантами-втікачами від большевиків. Вона студіювала теологію в Богословській Академії у Львові. Ставала членами українських студентських організацій, на повні груди вдихала в себе ті ідеї, що ними жив тоді весь український нарід, а коли потім верталася в свої рідні села — головно священики — сіяла нове слово в серця своїх батьків і братів і зерно це давало плід.

Апостолом національного українського відродження на терені Бачки й Срему був о. Микола Бучко, він же ж був і редактором найперше “Руских Новин”, а потім місцевого націоналістичного тижневика “Думка”. Ідеально чесна людина, безмежно віддана своєму народові, він жив і діяв тільки для націоналістичної ідеї та мріяв про відродження під її крилами тієї далеко закиненої, Богом і людьми забутої вітки українського народу. Вислідом його праці було те, що молодь Бачки і Срему пішла національним українським шляхом, відвертаючися від традицій попереднього покоління, що частинно тяготіло до Мадярщини, а частинно почало потапати в хорватському морі.

Контакт з українськими поселенцями йшов через Філії товариства “Просвіта”, а також поїздками сту-

дентів, принагідними або й довгими, в часі літніх вакацій. Ці поїздки лишили по собі глибокий слід серед селян, що полюбили студентів-націоналістів, а з другого боку відсвіжували самих студентів, що через живий зв'язок зо своїм народом не потапали в бездушній емігрантщині²⁷⁾.

Організація Українських Націоналістів стояла в добрих взаєминах з керівними колами революційної хорватської організації усташів. Ці зв'язки йшли вгорі, між обидвома Проводами, і затіснялися на еміграції, поза межами Хорватії. В межах югославського королівства і пізніше, коли Хорватія отримала автономію і для неї створено окрему хорватську "бановину"²⁸⁾, було доручення уникати тих зв'язків, це краще і для українців і для самих хорватів. Все ж таки хорвати, а головню хорватські студенти поважали ОУН, з довір'ям відносилися до її членів, уважаючи українських націоналістів за більш досвідчених у справах революційної боротьби, запрошували їх на свої дискусійні сходи й збори — все те в рамках легальної дійсности, що хоч і немила була сербському централістичному режимові, але й не давалася відтягнути під параграфи карного кодексу. Вони завжди приходили на наші національні свята й імпрези.

На добрих взаєминах українських і хорватських націоналістів немало заважила особа Василя Войтанівського. Його хорвати дуже шанували і був він членом ордену "Трватські Змай", куди належала майже вся хорватська інтелектуальна еліта.

Від того життя мусів я триматися осторонь, вільно було лише стрічатися мені з деякими окремими людьми, в дійсності ми бачилися тільки з родиною Войтанівських і студентами Стадником та Коропеем.

Добігав другий місяць нашого перебування в Загребі і все ще не було американських паперів. Става-

²⁷⁾ Заподано на основі інформацій д-ра Йосипа Коропея та інж. П. Г.

²⁸⁾ Провінція.

ло й небезпечно, кожної хвили могли кликати до війська, я само собою не пішов би, а тоді пропала надія на польський паспорт.

Нам продовжено візу до 10 червня 1940 року. На кілька днів перед тією датою пішов я до Войтанівського, щоб знову продовжити в поліції право перебування. Звичайно це робили без труда, раді були туристам, пільги всілякі для них давали, залізничні квитки для туристів у літньому сезоні продавалися за половину ціни.

Натискаю дзвінок — ніхто не відзивається. Певно кудись вийшли, треба прийти пізніше. За пів години — знову нікого нема. Може пішли до кіна. Другого дня прибігаю вже вранці, щоб напевно застати когось у хаті. Чути, відзивається дзвінок десь у коридорі, але й цим разом ніхто не виходить. Відчиняються сусідні двері з одного, потім з другого боку, якась цікава голова показується і назад ховається. Що за лихо? Хіба не виїхали з Загребу, бо ж вакашії ще не зачалися, та й напевно повідомили б мене.

Мені конче треба в поліцію, не вмію по-хорватськи, а не хочеться говорити по-німецьки. Це була п'ятниця. Давай, пождемо до неділі, може під церквою знайду знайомого студента, попрохаю щоб написав мені подання й пішов зо мною за перекладача.

Під церквою стояла пані Войтанівська. Не знала моєї адреси і не могла сконтактуватися зо мною, прийшла сюди в надії, що або мене побачить, або знайдеться тут якийсь спосіб зв'язку до мене. Сталося нещастя. Перед кількома днями вночі приїхала поліція з Білгороду, перевела основний трус у їхній хаті, забрала всі архіви "Просвіти" і всю переписку Войтанівського, його самого повезли до Білгороду. Такі ж самі труси й арешти відбулися в більшості знайомих студентів, їх теж арештували й вивезли з Загребу. Вона з дітьми не ночує вдома, прийде туди сьогодні, коли стемніється, може я залишив якісь речі, треба забрати, щоб поліція не запечатала мешкання.

Новина, справді, прикра, і сталося це саме в часі, коли вже от-от мала рішитися наша справа. У Войтанівського я залишив усі наші документи — при собі мали ми тільки словацькі паспорти — це місце вважалося зовсім безпечне. Коли б документи потрапили в руки сербській поліції, могла б прийти біда. Найперше, підозріння, чому вони в Войтанівського, могли б нас причепити до його справи. А далі — ми мусли відрікатися всякої стичности з німецькою територією, втекли наче б то просто з краю. Тим часом між документами були речі, що свідчили про наше перебування в Відні. Годі було знищити те, заки прийшла певність про виїзд з Європи. Щойно після нашого від'їзду мав їх знищити Войтанівський.

На щастя лежали вони на своєму місці, на шафі, де їх перед двома місяцями поставив Войтанівський. Робили трус у цілій хаті, в пивниці і на горіщі, повивертали всі шухляди, заглядали під сінники, а на шафу з речами подивитися ніхто не здогадався.

Ще залишався нам один день побуту, треба йти до поліції самому. Попросив я своїх господарів, що в них наймав кімнату, щоб написали мені прохання по-хорватськи, і пішов до дирекції поліції.

Якийсь старший добродій переглядає паспорти, заглядає в якісь акти. Бачить, що говорю якоюсь слов'янською мішаниною, каже говорити по-німецьки.

— Ви довго в нас?

— Два місяці.

— Чого ж вам ще лишатися? Побачили, що цікаве, можна вертатися.

— Над морем ще не був, на Дальматію хотів би подивитися, гарний ваш край, не стає часу, щоб оглянути.

— Гм... А "господин" Войтанівський — ваш свояк?

Насторожуюся.

— Так, він мені далеким дядьком доводиться.

— Він, бачу, за вас складав гваранцію...

— ...

— Вам найкраще вертатися.

— Не можу ж, ми перед большевиками втекли, якже ж туди вертатися?

— Звідкіля приїхали, туди й вертайтеся. Я вам побуту не продовжу. Маєте словацькі пашпорти, можете їхати до Словаччини.

Що його робити? Нелегально можна жити ще якийсь час, не оплачується, весь шлях до Америки мусить перейти легальним способом, інакше будуть перешкоди в політичній роботі. Давно вже міг я перейти на зелену границю з Австрії до Італії, в тім то й річ, що для моєї місії ті засоби відпадають. Можна зарискувати й піти жити до поляків. Це дуже небезпечно, хіба була б певність, що йдеться про кілька останніх днів перед виїздом. Не можна покладатися на інтервенцію консула Грабінського, ледве чи може вона, а напевно виявить, що ми збрехали, не перейшли на зелену границю, тільки приїхали на словацькі пашпорти.

Ще надія, може в італійському консульстві нас пропустять, не ходив туди вже кілька тижнів.

Є віза до Італії, але... під умовою. Найперше — доказати арійське походження. Якось даємо собі з тим раду, маю метрику вінчання мого батька, там заподані назвища його батьків і дідів, метрика по-латині, в консульстві її розуміють. Не дуже вона їх задовольє, кажуть, що в той спосіб можу доказати тільки християнську віру до третього покоління, але не арійську расу, але якось погодилися і прийняли це за вистачальний доказ.

Гірше з другою справою. Впустять мене до Італії тільки тоді, коли дістану від югославської поліції поворотну візу до Югославії. Ще раз біжу до поліції — і чути про те не хочуть. На всі лади прошу, переконаю, що не маю наміру вертатися, що це тільки формальність — нічого не помагає.

— Вам скінчилася віза і ви мусите виїхати. І, якщо хочете послухати моєї ради, їдьте негайно, вже,

першим поїздом. Не розпитуйтеся, бо й так не скажу, одне тільки — їдьте ще сьогодні, бо завтра вже може бути запізно.

Здогадуюся, що в той спосіб він натякає на арешти Войтанівського і товаришів. Труси й арешти переводила сербська поліція з Білгороду, не довір'яла хорватам. Хорвати відплачуються тим, що не помагють своїм сербським колегам — самі почали, самі й кінчайте!

Востаннє пробуємо в італійців — не відступають від свого. Ніхто на світі не потребує бездержавних людей, усім вони підозрілі і для всіх тягарем.

Шлю телеграму до Риму й сідаю на поїзд. Вичерпав усі можливості, от шкода, що два місяці дадемне пропали. Може іншим шляхом піде легше, через Румунію або Болгарію, наразі нема іншого виходу, як вертатися до Братислави.

Мовчимо обоє в поїзді, досада бере за серце. Ось і границя, пересідатися треба. Купуємо хорватську газету, великі наголовки на першій стороні — зачалася німецька офенсива. Удар пішов на Бельгію і Голляндію, бомбардують Роттердам. Тепер пиши пропало! Війна розгорятиметься щораз дужче, Муссоліні напевно встриане в неї.

Думки знову перестрибнули на інше... Ше так недавно в противну сторону їхали, звабні мислі по голові літали і такий пустий кінець... За що взяли Войтанівського?

Це питання так і надовго залишилося без відповіді. Справа вияснилася багато пізніше. Історія арешту Войтанівського і товаришів не зачалася аж у початках червня 1940 року, вона сягала далеко назад.

Ані полякам ані москалям не понутру була діяльність Войтанівського. Московська біла еміграція в Югославії була дуже сильна і своїм числом і впливами та грошовими фондами. Вистане сказати, що в одинокому на цілий світ Білгороді царський трикольорний прапор маяв над московським посольством

аж до початку війни. Багато москалів прибрали югославське громадянство, поступили на державну службу, серби прийняли їх з одвертими раменами, як братів-слов'ян. Та московська еміграція зайнята була своїми справами, її роз'їдали внутрішні політичні чвари, вона дерлася між собою за корито. "Хахлів" ненавиділа з душі і для неї всі вони однакові — націоналісти чи соціалісти — якщо тільки самостійники. Доносами москалі ніколи не гербували, то ж і тут сипалися вони, як з рога обильности.

Дуже сидів Войтанівський у печінках полякам. Польський консулят у Загребі пильно слідкував за його роботою, в загребському університеті студіювали кілька польських студентів, вони інформували консула про діяльність українських студентів, про їхні дружні взаємини з хорватськими студентськими колами і з цілою хорватською громадськістю. До того в Загребі знайшли собі пристановище деякі студенти, що були загрожені тюрмою в Польщі за приналежність до ОУН і мусіли тікати за границю. Вони були сіллю в оці консула і це його безнастанно дратувало. Робив він доноси до поліції, його чемно вислухували — і на тому кінець.

На гірше змінилася справа, коли в Марсилії вбито в 1934 році югославського короля Олександра. В тому самому році ОУН виконала бравурний атентат на польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького в Варшаві. З того приводу скоїлася буча навіть на міжнародньому форумі, було внесення в Лізі Народів покликати до життя міжнародню комісію до боротьби з тероризмом. Від тоді польський консул у Загребі в своїх дописах почав лучити українських націоналістів з хорватськими усташами. Це вже було зручніше, але теж покищо не давало наслідків.

Прийшла війна, а ще перед тим загострилися в Югославії внутрішні міжнаціональні відносини. Це закінчилося автономією для хорватів, одначе усташі своєї діяльності не припинили. Поминаючи інші їхні,

о. Микола Бучко

політичні, дії, що їх опис виходив би поза рами цієї книги, дуже полюбили вони одну форму терористичної демонстрації: атентати петардами на публічні телефонічні будки. Як тільки склалося щось їм не до вподоби — в різних місцях Загребу вибухали петарди в телефонічних розмовниках. Саме в день, коли ми приїхали, усташі знову дали про себе знати петардами, тому й попали ми на облаву на залізничному дворі. Отож, помимо проголошення автономії, чуйність поліції, зокрема сербської, не вгавала, а одним з її наслідків, якщо йде про українців, була заборона українським студентам їздити до Босні.

Польські доноси не припинялися, помимо того, що консул почав стосувати політику забуття відносно минулого і навіть видав пашпорт студентові Йосипові Коропесві, що ще в 1933 році втік з Польщі перед загрозою тюрми за ОУН. Повітря переповнене воєнним духом — на границі стояла гітлерівська Німеччина в війні. Як довго йшли доноси від поляків на співпрацю українсько-хорватських революційних кіл, або від москалів, що без розбору доносили на всіх українців, югославська поліція не дуже йняла їм віри. Несподівано долучився туди голос ще з іншого боку.

Не знати точно коли появился в Югославії осібняк, на прізвище Яків Кравчук, родом мабуть з Волині. Крутився він по Білгороді та весь час шукав дороги до сербської поліції. Студентка Оксана²⁰⁾ пригадувала його з Луцька, там він з себе вдавав протестантського пастора, весь час терся біля місцевої ОУН, були на нього підозріння, як на провокатора. Одного дня зник, як недобрий сон. В Югославію приїхав з Парижа, де крутився коло протоєрея Бриндзана. Співпрацював досить грубо з польським консулятом, що, мабуть “відступив” його білгородській політичній поліції. Послали його в Босню стежити за українцями, там він прикидався українським православним священиком.

²⁰⁾ Живе в Австралії, відмовилася подати своє назвище, вибіраю для неї псевдо “Оксана”. Про неї ще буде мова далі.

І от одного дня він встругнув штуку. Зробив на-
глий донос, наче б то розкрив він тайну шпигунську
організацію серед українців, спрямовану на співпра-
цю з німцями проти безпеки югославської держави.
До тієї організації мало належати понад тридцять
осіб студентів і старших, здавна тут осілих громадян
української національності. Намішав туди різних
назвищ, як гороху з капустою, людей, що ані він їх
ані вони його на вічі не бачили. Сам він виступив
теж, як член тієї організації, що покався в покорі і
ладен був свідчити проти всіх інших. Організацією
мав керувати Василь Войтанівський з Загребу.

Все те докупи — напружене міжнародня ситуа-
ція, психоза війни, копиця давніх московських і поль-
ських доносів і теж свіже обвинувачення в шпигун-
стві, на яке кожна держава, та ще й у часі війни, ду-
же дражлива — спонукало білгородську поліцію вда-
рити по українцях. Правдоподібно був це теж превен-
тивний арешт проти провідних українців перед приїз-
дом большевицької міліції до Білгороду. Однієї ночі
трусили в усіх, потім арештували і завезли до Білгоро-
ду Ніхто ні до чого не признався, бо й не було до чого,
все те були фантазії провокатора. Теж усі мовчали про
своє відношення до ОУН. За винятком одного Вой-
танівського, якому ніяк заперечити, що на його адре-
су роками йшов зв'язок з ОУН, приходила переписка,
приїздили люди, виїжджав і він самий. Сліди того
знайшли при трусі. Прийшлося йому широко роз'ясню-
вати цілі ОУН, накінець серби не знайшли в тому ні-
чого, що було б націлене проти їхньої держави. Ста-
ранно шукали за якимись слідами співпраці з уста-
шами, не знайшли й того.

Крім Василя Войтанівського, арештовано тоді ще
такі особи з-поміж студентів: Йосипа Коропця, Васи-
ля Барицького, Романа Стадника, Євгена Мацяха,
Оксану, Михайла Вінтоніва і Марка Ружицького. Кіль-
ка днів тримали їх ще в Загребі, там покищо не до-
питували, після чого закули в кайдани і відставили

до славної тюрми “Главняч” у Білгороді. Не обійшлося без погроз, декому навіть і попід ребра перепало.

Кравчук плутався при конфронтаціях, не знав, як брехати, попадав у контрадикції. Це надійшло сербам і вони збили його на кисле яблуко³⁰⁾, а всіх арештованих, перетримавши місяць, випустили, ще й перепросили. Тільки двом студентам, Йосипові Коропезві та Василеві Барицькому відмовили дальшого права перебування в Югославії, але пізніше, на інтервенції впливових хорватів, таки дозволено їм залишитися.

Звільняли не зразу з Білгороду. Чомусь відвезли скованих назад до Загребу, віддали “під опіку” місцевої поліції і випустили на другий день.

Вся та справа окутана була серпанком таємничості, до самого кінця ніхто з людей на волі не знав, що саме на речі. Тут вийшло деяке непорозуміння. Білгородські комуністи, довідавшись, що в тюрму прибули якісь політичні в'язні з Загребу, взяли їх за комуну і подавали харчі в тюрму³¹⁾.

Не принесло те більшої шкоди українському життю в Хорватії, поза тим, що забраного архіву товариства “Просвіта” і документів про ОУН сербська поліція Войтанівському вже не повернула, і ще й поза тим, що, як не як, місяць довелося всім пересидіти в тюрмі. Так життя в “Просвіті”, як і в ОУН швидко попливло знову своїм руслом.³²⁾ Але для плянів ОУН на дальшу мету завдало це дуже великий удар. Безповоротно пропала можливість перекинути делегата ПУН на альбанський бік ще перед тим, заки на добре розгорнулася війна в Європі.

³⁰⁾ Пізніше був він на службі гестапа Люблинського Дистрикту в Генерал-Губернаторстві.

³¹⁾ Як виявилось пізніше, большевики, що якраз тоді почали залинятися до Югославії, домагались екстрадиції активних українців. На щастя Білгород не пішов на такий крок.

³²⁾ Про українське життя в Хорватії інтересно і докладно написав д-р Євген Мацяк. Українці в Хорватії (Організація Українських Націоналістів 1929-1954, збірник статей у 25-ліття ОУН, на чийнїні 1955, ст. 393-404).

6. Р О З Д І Л.

НЕВДАЛА МАНДРІВКА ДО ЦАРГОРОДУ

Висланці опозиції Степана Бандери: Кранський і Оксана. — Шлях до Царгороду, через Югославію і Болгарію. — Стрічний пункт: під таблицю українського клубу університету в Грацу. — Конспіративна квартира в шпиталі для нервово хворих. — З мапами й компасами на югославську границю. — Примусова купіль у річці. — Відпочинок у селянській словінській хаті. — В станиці "орожників". — Заливаємо вином слов'янську приязнь. — Але вранці проганяють з лайкою. — Нема грошей на поїзд. — Оксана продає циганам запальничку. — Через міст на річці Мурі. — Вночі переходимо оборонний пояс. — Лісами й полями пішки до Загребу. — Там довідуємося про диверсію Бандери. — Залишаємося в Загребі. —

В той сам час, як і я, прибуло до Загребу ще двоє людей. Вислала їх опозиція³³⁾ Степана Бандери з до-

33) Доволі трудно устійнити термінологію, що з одної сторони відбивала б у собі правдивий стан тодішніх відносин внутрі ОУН, а з другої нікого не ображала б. Я рішився на такі означення:

а) Опозиція (часом точніше: опозиція Степана Бандери, або опозиція з-під знаку чи стягу Степана Бандери) — до часу, доки збережена була назовні повна і формальна єдність ОУН, цебто до дня 11 лютого 1940 року, коли в Кракові опозиція відбула свій з'їзд і покликала до життя РП ОУН. (Револуційний Провід Організації Українських Націоналістів).

б) Диверсія — від покликання РП ОУН до формального розриву з ПУН після закінчення всіх переговорів під кінець серпня 1940 року. Правно і політично, за становища ОУН та її Проводу, діяльність РП ОУН була диверсією в рядах ОУН. Цей термін впровадив інж. Микола Сціборський, він увесь час уживав його в виданнях свого пропагандивного реферату в ПУН і в залежній від нього пресі ОУН. Його прийняв теж ПУН у всіх своїх офіційних публікаціях з того часу.

в) Почавши від осені 1940 року не можна вже говорити ані про опозицію ані про диверсію. Народилася й оформилася нова

рученням продертися крізь німецьку сферу впливів, перейти через Балкани, дістатися до Туреччини і там закласти станицю ОУН, що мала б діяти, як довго війна. Наперед потрібно ту станицю закласти, а вже опісля подумати, як з нею наладнати постійний зв'язок.

Висланці опозиції прибули на два-три дні перед нами. Але коли ми після двох місяців виїхали з Хорватії, вони там залишилися і далше не поїхали. В часі пізнішої внутрішньої смуту в ОУН вірно станули вони при боці Проводу Українських Націоналістів і витримали при ньому до кінця.

Про те розказує знаний нам уже з попереднього Володимир Кранський:

“Розв'язавшись з міліцією у Львові, рушив я на захід, до Кракова. Ішов у товаристві знайомого студента з краківського університету, Богдана. Зо Львова до Перемишля пройшли ми пішки в польських шинелях, уда-

організація, що покищо ще трималася старої назви ОУН, але в скорому часі буде міняти її кілька разів. Цей період рахується від остаточного розриву з ПУН восени 1940 року аж до часу, коли дотеперішні диверсанти перший раз змінили свою назву. Найкраще до них підходить тоді назва “бандерівців”. Власне, невідомо, хто й коли перший раз її вжив, але вона подибується в полемічний літературі дуже швидко, на переломі літа й осені 1940 року. Вона добре віддає суть справи: нова організація націоналістів, що постає з-поміж лавних членів ОУН, ще не діє під окремою назвою, ще не виробила власної політичної програми, ще нав'язує до устроєвих і програмових традицій давньої ОУН і ще не кристалізувалася ідеологічно. Головною її прикметою, що всім впадає в очі і на підставі якої опрелілюють ту організацію в системі тодішньої української політичної дійсності, це згрупування її членів навколо особи тодішнього свого провідника, Степана Бандери, звідти й назва — “бандерівці”. Не здається мені, щоб уживання тієї назви в відношенні до того періоду було історично або мериторично невірне. Так само, думаю, нема в ньому елементу пониження, а зрештою не вілпекуються тієї назви й самі бандерівці, гляди брошура Петра Полтави: “Хто такі бандерівці та за що вони борються”, що її бандерівці означають, як передрук підпільних матеріалів Організації Українських Націоналістів з 1950 року.

Дальші означення назви тієї організації нас хвилює не цікавлять, бо ми доводимо цю книжку тільки до половини 1941 року, до початків німецько-большевицької війни.

ючи поворотців додому, щоб не чіпали нас большевики. Думалося, коби до Перемишля, а там уже комунікація якось налагодиться. Але не так склалось, як гадалось, і всю дорогу з Перемишля до Кракова мусів я прочувати теж пішки.

В Кракові тримав я організаційний зв'язок через Богдана Р., а також мав до мене якесь відношення Нестор Процик. Все було ще пливке в тих часах, не було ще відновленої організаційної структури, я тим не дуже й переймався, мені — аби діло робити. А того діла в мене не бракувало. Примістили мене тимчасово в таборі при вулиці Лоретанській і звідти я якийсь час керував організаційною розвідкою на місто Краків. Ходив теж на зелену границю ще раз до Галичини.

Під кінець місяця січня сказано мені, що Провід і Степан Бандера взяли важне рішення: мусимо зорганізувати в Туреччині станицю ОУН. Він так і сказав мені: "Провід і Степан Бандера" і я не роздумував ближче над тими поняттями. Знав я, що десь нагорі є Провід Українських Націоналістів, ПУН, і що колись у Галичині був провідником Степан Бандера. Тепер він вийшов на волю, правдоподібно знову зайняв якесь провідне становище і стоїть у зв'язку з ПУН — не могого це розуму діло, я маю свій організаційний зв'язок і тим шляхом ідуть до мене доручення.

Вибір упав на мене. Моїм завданням дібратися до Туреччини через Югославію і Болгарію, перевірити дорогу і місцеві обставини в тих країнах, запустити коріння на місці, а тоді за мною прийдуть інші. Нікому про те не смію нічого говорити, навіть найближчим друзям з ОУН, а зокрема, крий Боже, щоб не проговорився я з тим по дорозі. Тепер розумію, що йшлося тут про Василя Войтанівського в Загребі, до якого я щоправда мав вступити за інформаціями, але скривати перед ним ціль моєї подорожі. Якби мене хто занадто притискав і я не мав як відбрехатися, тоді найкраще мені казати, що хочу вирватися до якоїсь неутральної країни, щоб докінчити свої університетські студії.

Власне, піде нас два, покищо маю їхати до Грацу і там щодня о 12 годині вполудне ждати під таблицею українського студентського клубу в університеті, ско-

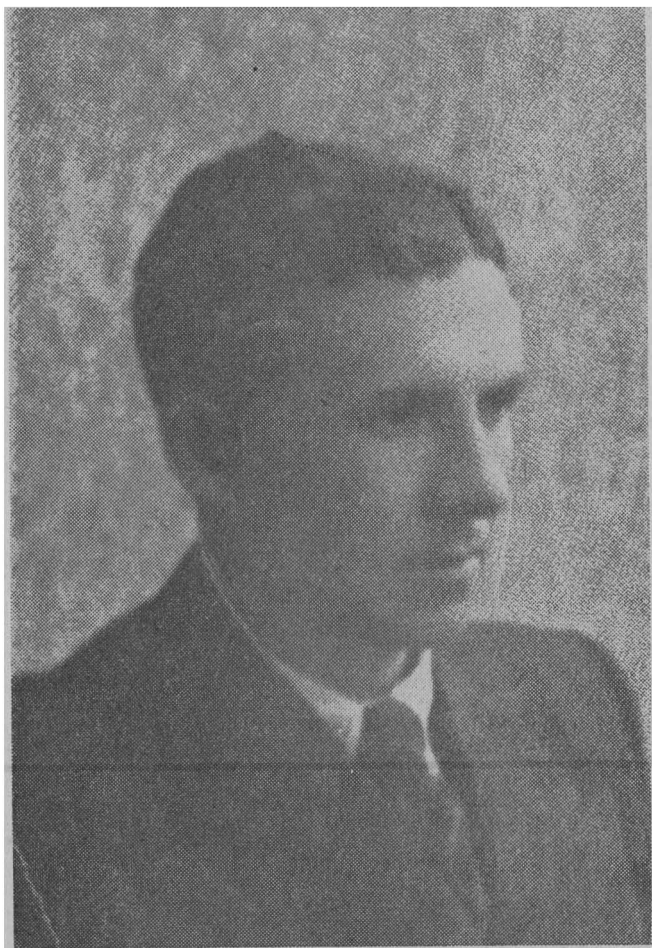
ро зголоситься до мене мій супутник. Не знав я, хто це буде, здогадувався тільки, що хтось з моїх співпрацівників у краківській розвідці, правдоподібно Ілько Білинський.

Дістав я легальну перепустку на переїзд до Грацу, ніби то на студії до тамошнього університету і, доки зголоситься мій майбутній товариш подорожі, мушу розглянутися за людьми, при допомозі яких можна прослідити німецько-югославську границю та знайти догідні місця для переходу. Сказано теж мені загально, щоб у Грацу шукати людей "з опозиції" і головно з ними приставати. Не знаючи собі ближче справи, кого розуміють під "опозицією", думав я, що тією назвою наділяють байдужих а то й ворожих до націоналізму студентів. Бо провід студентського життя лежав у націоналістичних руках, отже всі інші, не націоналісти, це мабуть і та "опозиція".

Заїхав я до Грацу, познайомився зо студентами, прийняли мене до гурту. Не мав я організаційної клички, та й не треба було, бо на тамошньому терені ніяких організаційних завдань не мав я виконувати, навпаки, старатися все осягнути поза організованими людьми.³⁴⁾ Але в розмовах між студентами ніяк не дасться скрити своїх політичних симпатій і я дуже швидко зорієнтував, кого слід там uważати націоналістом, а кого зарахувати до категорії "опозиції".

Очевидячки, кожного дня вполудне ходив я під таблицю в університеті виглядати, кого це мені пришлють. Десь так по десяти днях стрінула мене під тією таблицею несподіванка: замість товариша, дістав я товаришку на дорогу, приїхала Оксана, знайома мені з Кракова з праці в нашому розвідчому відділі. Трохи я тим був радий, бо Оксана дуже гарна й мила дівчина, приємно буде з нею поволочитися по світі, та з другого боку почувався я до більшої відповідальности перед ОУН за ту дівчину, що її віддали під мою опіку.

³⁴⁾ Тепер мені ясно, що опозиція Бандери не мала впливу серед націоналістичної молоді в Грацу і тому ані не мала на кого там спертися в тому часі, ані не хотіла перед нею завчасу розкривати свої плани й через те наказувала мені триматися від неї здалека.

Роман Стадник, згинув у Хорватії 1945 р.

Довго я з нею не розбалакував про ті справи, я був певний, що її про все поінформували в Кракові, коли давали зв'язок на стрічу зо мною. Не говорили ми теж про те в дорозі.³⁵⁾

Тим часом я познайомився з одним молодим українським лікарем, що працював у лічниці для нервово хворих. Знайомство це мало для мене важне значення і добрі наслідки. Найперше, не було нам де подітися в Грацу, а він відступив нам на ті дві ночі, що ще лишилися перед нами, свою кімнату в лічниці, там ми якось примістилися всі трое. Він теж дуже поміг при переході границі, постарався про військові карти околиць під словінською границею і компас. Коли ми вже добре ті карти простудіювали, підшукав він студента, що підвів нас під саміську границю.

Умовилися ми так, що я йтиму напереді, яких двісті кроків за мною він з Оксаною і на мій знак вона прийде, а він буде ззаду вважати, чи не зближається яка мара з німецького боку.

Вночі доїхали ми до останньої станції над границю. В тому місці вздовж границі біжить річка і розливається багном. Сніг уже майже стопився, падав ріденький дощ, не так мокро від нього, як дошкульно. Річка вузьенька, яких три-чотири метри, та невідомо, чи глибока. Місцями ще замерзла, а місцями, де струя бистріша, льоду нема. Знайшов я місце, де лід видавався мені трохи сильніший, дав умовлений знак, підбігла Оксана і

³⁵⁾ Дуже можливо, що Оксана неповні була втаємничена в справу, бо сама вона висказується про неї дуже коротко:

„Весною 1940 року виїхала я з Кракова, бо мене починало мучити безділля і задушлива атмосфера, що заіснувала там у зв'язку з розламом у рядах ОУН. За допомогою товаришів я дісталася без труда з Кракова через Відень до Грацу, де зустріла Володимира Кранського, що приїхав туди на кілька днів раніше. При допомозі одного грацького студента перейшли ми границю і потомлені зайшли до Загребу. Там записалися до університету... Під час мого перебування в Загребі я була членом ОУН, але ніколи не виконувала важніших і гідних уваги завдань.”

Можливо теж, що опозиція Бандери мала намір поставити ясно справу вже пізніше, аж після приходу обидвоїх мандрівників на місце.

(Прим. автора).

сіла на наплечник. Під за слабкий був, щоб витримати тягар двох осіб, захрускотів і заломався, я бовтнув у воду, щастя, що не багато вище пояса. Лякаюся за Оксану, але вона жартує, питається, як смакує мені купіль. Зловився я куща і якось викараскався на другий бік, Оксана залишилася суха. Ні з одного ні з другого боку границі не видно сторожі, перейшли ми безпечно, закурили й відпочили. Я наставив компас на місцевість Мурську Соботу і туди ми пішли.

Ішли ми так цілу ніч, увесь час падав дощ зо снігом, ми змогли і над ранком уже вибилися з сил. Зайти б до хати якої, та щоб не потрапити до мадярської? Хоч може б і краще йти далі, якнайдаліше відбитися від границі.

Потомилися ми так, що таки застукали до однієї з крайніх хат у якомусь присілку. Жили там словінці, селянка впустила нас до хати, загріла чаю і дуже сердечно прийняла. Там ми і сном підкріпилися до полудня, за той час жінка висушила й відчистила нам одяги.

Дядько порадив нам, як ліпше йти, щоб на "орожників"³⁶⁾ не потрапити. Воно, звичайно, краще б їх оминуті, але я покладався на те, що знав трохи словінську мову і мав індекс з університету в Любляні, свого часу студював я там один рік.

Знову йдемо, дорогою вже, за яких три-чотири години бачимо — станиця граничної сторожі, один з них сидить на порозі, дивиться на нас. Ані вертатися, ані вбік звертати, підозріло буде, ідемо просто носа, минаємо його, не оглядаємося. Здається мені, що чую на плечах його погляд. Ще хвилинка — і свисток, махає рукою, щоб вертатися.

Показую йому індекс, кажу, до Любляни йдемо. Вже майже повірив, але спокусило його перегорнути картки в індексі, а там величезна печатка з датою відпущення з університету в 1936 році.

— Ви перейшли границю?

— Еге ж.

— Так би й зразу казали!

— Та ви ж не питалися.

— Ну, підємо назад.

³⁶⁾ Погранична сторона.

Але подумав щось, — треба заждати на коменданта, протокол списати.

Не довго й ждали, прийшов комендант, і говорити не хоче — зараз списати протокол і відставити до гра-ниці.

В тому місці югославська територія входить кишеню поміж Німеччину й Малярщину, її промір не дуже довгий, тому то, хоч ішли ми цілу ніч і кусень дня, ще не вийшли на безпечне, як не з-ліва, то з-права наско-чити могли на сторожу і так воно й сталося.

Пишуть протокол. Не дуже то клеїться розмова, але не забуваю язика в роті і так поволі довідуюся, що в нього антикомуністичні настрої і що він великий слов'янофіл. Непомітно зійшла мова на ідею великої, спільної слов'янської держави, тоді поторощать німців, італійців та всіх ворогів слов'янства. Я й сам не стівся, як попав у патос і почав запально виголошувати кличі про велику слов'янську державу "від Владивостоку до Гібральтару".

В тому моменті словінець стягає протокол з машини і дре на шматки. А як уже приязнь, то нехай буде правдива приязнь — давайте вина! В станиці счинився бенкет, п'ємо вино, обіймаємося й цілуємося, як брати-слов'яни. Оксану післали спати, а самі бенкетуємо далі. Сказали нам, чому завернули нас з дороги. Були б перепустили, але Оксана йшла в штанах, а це там незвичне для жінок і тому стали ми їм підозрілі.

Підхмелений комендант розказав мені, що тут недалеко йде будова оборонного поясу бункерів проти Німеччини. Дуже обережно треба йти, пильнують, легко на сторожу попасти. Описав мені докладно, де ті бункри, кудюю йти, як обминуть сторожу.

Але над ранком протверезився і здогадався, що ляпнув за багато. Наглий зворот від сердечности до лайки в південніх слов'ян нічого дивного. Проганяє мене, кричить "марш звідсі, щоб і духом не смерділо".

Не треба того двічі повторяти, вже хочу йти, але кажуть ще з'їсти сніданок. Відразу скручуємо в інший бік, щоб часом не післав якогось іншого за нами арештувати.

Щасливо вибралися полями з села. Був це Великодній тиждень, по селах стріляли з моздірів, точнісько

як у нас, я вже забув про цей звичай і гук мене спочатку лякав.

Дійшли ми так до Мурської Сobotи і тут можна б сісти на поїзд. Та ба — грошей чортма! Хоч ішли ми в таку далеку дорогу і з такою важкою місією, але в кишені вітер свище, на дорогу дістав я кілька німецьких марок, що й так тут ні до чого не придатні, та й ті в Граці розпустив. За решту купив дві запальнички, казали, в Югославії запальничок бракує, це там ліпше від грошей. Мав я ще при собі зайвий годинник.

Лишаю Оксану в якійсь циганській оселі на передмісті з однією запальничкою, самий іду до міста роздобувати грошей. Замало давали за годинник, а на запальничку купця не знайшов. Зате трапилася нагода Оксані поїхати автом просто до Загребу, якийсь добродій, якому я пропонував купити годинник, їхав туди і мав місце тільки на одну особу. Оксана відмовилася, разом ми йшли досі, разом підемо далі, а як що буде, то буде нам обоім. Вона справилася ліпше за мене, бо поки я там крутився по місті, вона продала циганам запальничку за сто динарів, мала купця на другу, ще й на годинник.

Грошей вистачило настільки, щоб сісти тут на поїзд і переїхати оборонний пояс, далі хіба знову пішки, доки решти не продамо. На нещастя а може й на щастя поїзд утік нам з-під саміського носа. Сіли ми під хатою зворотника, може вернеться швидко, довідаємося, коли йде другий. Скоро він і прийшов. Це була якась щира людина, зразу догадався, що ми з другого боку границі, нагадував нас і повну торбу харчів на дорогу надавав, ще й порадив, куди йти. Поїздом дуже небезпечно, сильно контролюють, багато поляків їхало останніми часами, тому й контролю скріпили. Таки найкраще йти пішки. Зараз перед нами річка Мура, на ній міст, мосту пильнують цивільні люди. Від них завжди можна відбредхатися, що, мовляв, поїзд спізнили, до другої станції йдемо. Можна б і човном, але зловлять — ніякого викруту, заарештують.

Гаразд, спробуємо, як порадив. Ось і міст, на ньому дві сторожі, з обидвох кінців, перша пропускар, але друга кричить "стой"! Знову показую індекс, тлумачу,

що поїзд спізнився, до університету мені спішно. Все те добре, не спиняє він мене, але треба обережно, бо нещодавно проходили сюдою "орожники" і казали всіх, кого зловлять на мості, відставили до станиці. Надходить другий і тепер нарада, як нам йти далі. Один каже, щоб переждати, заки вернутися "орожники" з контролю, тоді безпечніше йти, другий — уже йти, але щоб станцію обминути, бо там "орожники" напевно зловлять і виявлять, що вони перепустили нас через міст. Пустили. Не пройшли ми й сто кроків, знову завертають, хочуть таки віддати нас "орожникам". Знову перетрактації, нову індекс і університет "князя Олександра", якось нас відпустили. Видно, люди незлі, хотіли б допомогти втікачам перед німцями, але "орожників" бояться. Для безпеки сходимо в луг, щоб була знову не завернули.

Дійшли до оборонного поясу, це місце можна перейти тільки вночі, вдень робітники, військо, наглядачі — ані миша не просунеться, це ще гірше від границі. Описано мені дорогу дуже точно, два рази, раз на станиці "орожників", другий раз зворотник за мостом, здається, не зблуджу.

День передірали ми й відпочили на полі, — придалася торба з харчами зворотника, — а вночі пересунулися поміж копаними бункерами, підійшли під потік. Присіли на купі ріща, зараз треба через потік брести, вода зимна, може й глибока. Ззаду загавкала собачка. Ми посхапувалися, ану ж це орожники? Давай у воду, щастя, що не глибоко, вище колін. З другого боку потічка сіножать, залита водою, бродимо по сіножаті, щоб не лишати слідів на сухому для собаки, а гавкіт її ввесь час за нами чути. Яких три кілометри перейшли ми по тій мокрій леваді, доки гавкіт не замовк.

Розвиднилося, сонце викотилося на небо, хоч і не гріє ще, але якось веселіше. Знову мусимо день десь пересидіти, небезпечно ще, підемо ввечері полями й лісами в напрямі на Загреб, а завтра вже можна буде вийти на битий шлях.

Над вечір наблизилися ми до містечка Ормуж над Дравою. Тут десь ішла границя між Словенією і Хорватією, митна сторожа переглядала речі подорожнім, а

хто підозрілий, у того й за документами питали. Знову Оксана залишилася над річкою, а я пішов на розвідку. Саме була Великодня Субота, в церкві йшла якась відправа, навколо церкви процесія, багато людей. Радісна й святочна атмосфера, та мені біль здавив серце, коли подумав, що в це велике рокове свято, Великдень, коли люди тішаться й радіють, стільки нашого народу покрадьки мусить стрічати свята, а ми ось тут на чужині тиняємося. Зайшов я до церкви, помолився Богу, легше стало на душі.

Від людей довідався, що сторожа на мості не дуже строго перевіряє клунки, тепер добре буде йти, багато людей з церкви вертається, можна замішатися між ними й непомітно перейти.

Відкрита ще крамниця, в кишені є ще кілька динарів, треба панчохи для Оксани купити, — виходимо між людей, інакше мусимо виглядати. Від часу пригоди на станиці Оксана вже в штанах не ходить.

Дальшу дорогу до Загребу перейшли ми вже без ніяких пригод. Увесь час ішли пішки, лісами й полями, навіть не дуже спішилися, надворі стояла вже весна, були прекрасні дні й ми почували себе як на приємній прогульці. Переходили ми через гору Слємен, в тій частині гористої Хорватії чудові крайовиди — гарний спомин лишився в мене з тих днів.

Оксана була дуже добрим товаришем у дорозі. Терпеливо й відважно зносила всі невігоди, ніколи не жалілася, завжди в доброму гуморі, готова ще й мене підбадьорувати. До того вона була гарної вроди дівчина і я зловив себе на почутті, що закохуюся в неї. Бувши в дорозі не за своїми справами і стоявши в відношенні до неї в площині тільки нашої організаційної співпраці в майбутньому, боронився я і старався не піддаватися — не дуже це мені вдалося. Я бачив, що нема мені надії на взаємність і глибоко в серці ховав свої почування.

Наближався Загреб. Я був уже там кілька разів у 1934 і 1935 роках, мав декілька знайомих, знав теж і Василя Войтанівського, про нього відомо мені було, що є він нашим Тереновим Провідником. При відході з Кракова Р. наказав мені не тільки про ціль моєї подоро-

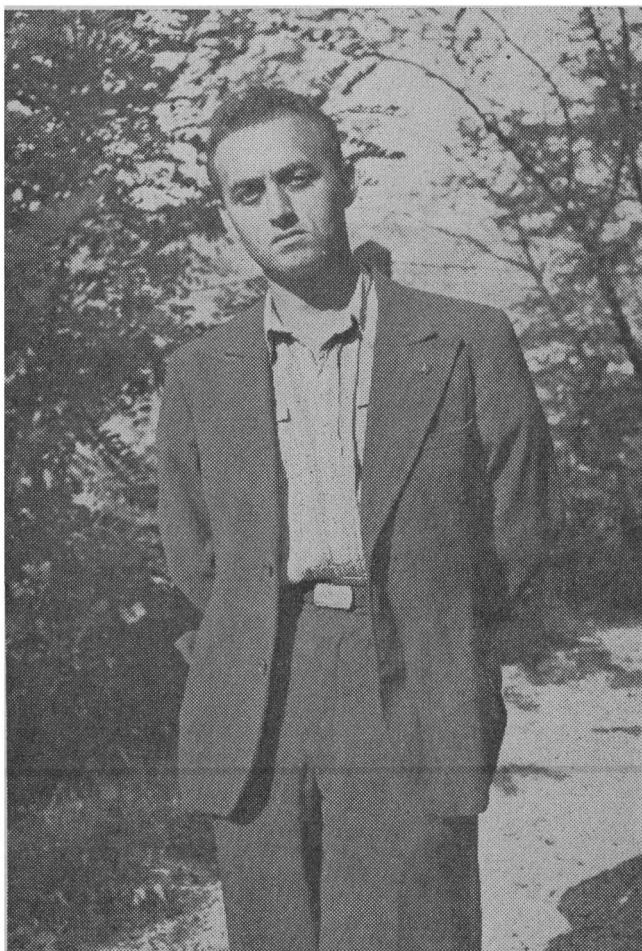
жі мовчати, але й уникати зустрічі зо знайомими, а найбільше з Войтанівським. Добре це говорити в Кракові, але що маю я тут робити без шеляга в кишені та ще й двоє нас тепер, чому ж не сконтактуватися з Тереновим Провідником, якого тут усі поважали і який багато вже літ працював для ОУН? Дуже це мені виглядало загадочне. Опісля, коли в Загребі довідався я про диверсію Степана Бандери, стало мені ясно, що диверсанти в той спосіб хотіли створити собі систему зв'язкових пунктів у Європі, незалежну від ПУН, і я мав бути одним з їх інструментів до тієї цілі.

Може б я й тримався тих інструкцій, бо що ж мені одному? Море по коліна! Але біля мене Оксана і я не міг погодитися з думкою, що ми ось так далі мали б мандрувати від села до села через цілу Сербію й Болгарію. Це принаймні слов'янські країни, порозумітися можна, а прийдемо в Туреччину, що ж тоді дівчині робити?

Що ближче до Загребу, то більше утверджувався я в душі, що необхідно порадитися з Войтанівським, як Тереновим Провідником. Ніхто краще за нього не знав відносин на Балканах і ніхто не міг дати ліпшої ради й помочі.

Войтанівський аж очі витріщив з дива, коли побачив нас у своїй мешканні під ч. 11 вулиці Рачкого. Коли ж я сказав йому, що ми вибралися сюди на студії, висміяв нас і казав вертатися назад. Бо й справді, чого йти пішки такий світ і на зелену границю, без грошей і документів, щоб студіювати з Загребі, коли в той час можна було влаштуватися на студіях у будь-якому німецькому університеті. Я й сам бачив, що смішно подавати таку причину Войтанівському і розкрив йому правдиву ціль моєї подорожі. Казав мені зайти ще раз увечері.

Там уже був Йосип Коропей. Обидвох ця історія дуже здивувала. Як це так, що не було про нас попередження від ПУН? Від Організаційного Референта? Хто б не переходив через їхній терен, завжди авізував його правильний організаційний зв'язок. Могли скривати ціль його приходу, але про самий прихід усе попереджали. Ось недавно, в іншій справі, таке повідомлення прийшло.

Гриць Гарбачевський, згинув у Хорватії 1945 р.

Я просив перевірити на краківський зв'язок наше відношення до ОУН, за кілька днів прийшла звістка відповісти, що ми є членами ОУН — та й більш нічого.

Заки пуститися мені в дальшу дорогу, Войтанівський радив мені залегалізувати свій побут у Югославії. При його допомозі приписалися ми в поліції й записалися в університет. А про нашу справу ніякі вістки й ніякі дальші доручення не приходили. Та й не диво. Бо Тереновий Провід в'язався з ПУН, якому про те нічого не було відомо.

Заки вияснилася та справа, виявилася інша — прийшла вістка, що опозиція Степана Бандери перейшла в одверту диверсію проти ПУН і проти Голови Проводу, полковника Андрія Мельника. Хорватська Теренова Екзекутива ОУН, на чолі з своїм Провідником, Василем Войтанівським, вірно стояла при Проводі та при його Голові. Не було сумніву й для нас, на яку ногу стати. Увесь час ми свій Провід шанували, заявилися за ним і в цій критичній ситуації. Це дорешти задецидувало, що ми вже нікуди далі не їхали, залишилися з Загребі, ввійшли в нормальний організаційний зв'язок з місцевою ОУН і станули до праці нарівні з іншими.

Такий був кінець моєї подорожі до Стамбулу. І не жалію того. Хто знає, з ким я там був би у зв'язку, які б доходили до мене інформації і як я визначив би себе політично, а так маю це моральне задоволення, що від першого моменту моєї приналежності до Організації Українських Націоналістів я вірно дотримувався своєї присяги, як умів так виконував свої обов'язки і при Проводі своєї Організації вистояв у вірності аж по сьогоднішній день.

Моя дорога з Кракова до Загребу не була ані дуже небезпечна, ані надзвичайна в пригоди. Не вважаю її теж чимсь важним на шляху моєї праці для ОУН, згадую про неї тому, щоб дати ілюстрацію до тих часів, коли опозиція Степана Бандери, в підготові до остаточного удару, гарячково старалася закріплювати за собою різні пункти й позиції та висилала людей на відповідальні пости в далеких країнах насліпо, без докумен-

тів, без грошей, без інформацій і навіть без точніших інструкцій.”³⁷⁾

³⁷⁾ Мандрівка Кранського й Оксани до Царгороду — цікавий причинок до історії ОУН. Читачеві може видаватися дивне, що велика організація вислала своїх представників до далекої країни навмання, без документів, грошей і навіть без докладніших інструкцій. Але що могла вона вдіяти? Хтось перший мусів стати ногою на чужому ґрунті, дати організації першу точку опори. Авже ж, годі сподіватися, щоб такий “представник” міг знайти доступ до впливових політичних кіл. Головним чином ішлося про те, щоб мати когось у даній країні, користуватися його адресою, квартирою, інформаціями з місцевої преси тощо. Розбудова зв’язків і впливів могла прийти пізніше.

Коли ми вже при тому, не від речі було б згадати кількома словами про дальші намагання ОУН перекинути свого зв’язкового на турецький терен. Влітку 1943 року мав туди їхати я. Справа впала через смерть Ярослава Барановського. Один з його знайомих віденців займав якесь становище в “Організації Толт-а” і керував різними транспортами з Німеччини до Болгарії. За відповідну винагороду зобов’язався він перевезти мене з родиною під саму болгарсько-турецьку границю і домовитися з контробандистами, з якими в нього були “торговельні” зв’язки, щоб не рекинули мене на турецький бік. Переговорював зо мною Ольжич і я на те погодився. Реченець від’їзду назначено на липень-серпень. А в травні Барановського замордовано на одній з вулиць у Львові — і не можна було вже відшукати його зв’язку до організації Толт-а.

Щойно після війни удалося ОУН здійснити цей задум. До Царгороду виїхав друг Віталій Маріянович (псевдо) і перебував на Золотому Розі від місяця квітня до кінця липня 1948 року (Прим. Автора).

7. РОЗДІЛ.

НАЗАД ДО КРАКОВА.

Папері з Америки — але запізно. — Лебедь міняє ключики й замикає границю. — Холодне прийняття в о. Пришляка. — Вночі через границю. — Нема помічі і від д-ра А. К. — І Реня переходить "на зелено". — Юзю зичить на дорогу до Кракова. — Здивування і стриманість Сича. — Український відділ Мешканевого Уряду. — Диверсанти ізолюють Сича. — Політрук Равлик. — Зміни в Кракові. — Система "Українського Центрального Комітету" з підбудою. — Полковник Альфред Бізанц і його бюро. — Дмитро Паліїв і проф. Володимир Кубійович. — Націоналісти в УЦК. — Поступаю до праці в УЦК. —

При контролі паспортів у Дєкенеш сказали, що мабуть закрито словацьку границю, мушу ближче розвідатися про те в поліції на головному дворці в Будапешті. Невідомо докладно, в чому справа, щось було таке в газеті, краще мені впевнитися, щоб не зсадили на границі з поїзду.

В Будапешті нічого про те не знали. Був якийсь інцидент на границі від сторони Кошиць, обмежено автовий рух на тому відтинку, та це не відноситься до залізниць, тим більше до інтернаціональних експресів — можна їхати. Цікаво обертали в руках мої паспорти, дуже їх в очі колола Словаччина, та коли я сказав їм, що ми поляки, зразу подобрили. Цей теж почастивав мене приповідкою "поляк, венгер — два братанки", дуже дивно, що так багато в мадярському народі її знає, величезна мусіла бути пропаганда польсько-мадярської приязні. Вишкірив зуби, поплескав по плечах, все, виходить, гаразд.

Тим самим шляхом їдемо назад, але з якими ж інакшими настроями! На словацькій границі контролі майже нема, відбирають тільки заграничні газети.

Знову їдемо до Модрицького, приміщує нас тим разом у готелі ІМКА, щоправда повно там усякого дрантя, але тепер це нам не шкодить. Нема чого спитися нам тут на довше, день-два і поїдемо далі.

Вночі Модрицький лучиться телефонічно з Римом — є папері, щойно прийшли з Америки! Краще б і не знали ми про те!

В Пряшеві знову заходимо до Рогача. Був там Лебедь, страшенне напастував його за те, що відправив мене до Братислави, змінив кличку і під найстрогішою загрозою заборонив когонебудь без тієї клички принімати. Казав, що я поїхав собі в світ за своїми приватними ділами, використовуючи організаційні зв'язки, що в тій справі йде слідство й усі, що помагали мені в дорозі, будуть притягнені до організаційної відповідальности. Якби я ще коли тут з'явився — не говорити зо мною, прогнати за двері.

Рогач те вислухав, кличку прийняв, а після того обляв Лебеда зимною водою, що він до нього не має жодного відношення, знає його тільки з часописів, має свій зв'язок і свою кличку, одну для зв'язку з проїзжими людьми, а другу від ПУН для важніших справ і доручень і як довго Лебедь не прийде до нього з тією кличкою, так довго він буде його трактувати тільки як звичайного члена ОУН, що випадково туди переїжджає.

— Тепер у мене подвійний зв'язок, — каже Рогач, — один на кличку Лебеда до Кракова, другий через Макара до ПУН.

Всадовив нас до автобусу на Бистру, тепер можемо їхати безпечно, маємо словацькі документи.

— Дай Боже, щоб вам у Бистрій пішло добре, але там теж напевно був Лебедь і не знати, як після того поставиться до вас о. Пришляк.

Тепер мені вже трохи прояснюється в голові. На кілька днів перед своїм арештом Войтанівський запитався мене, чи я знаю Бандеру і яка моя думка про нього. Я Бандерою ніколи не цікавився, його теперішньої ролі й пізніших амбіцій не знав, от сказав, що було мені відоме.

— Є від Проводу повідомлення, що Степан Бандера зачав якусь опозиційну акцію, — каже Войтанівський, — ось послухайте, я щось не можу в тому розібратися, як слід.

Не дуже і я мудрий був з того комунікату. Одне було нам ясне, що Бандера зібрав собі однодумців і ставить якісь ультимативні вимоги до ПУН.

Встають у моїй голові образи з Коросна, потім з Піщан і Завберсдорфу, якийсь зв'язок поміж тим напевно мусить бути, погрози Лебеда безсумніву теж якесь відношення до тої справи мають... Нема в ко-го розвідатися.

Рогач не помилився. О. Пришляк нас з хати не викинув, але прийняв холодно-чемно, як принагідних і незнайомих гостей, що переїжджаючи вступили до нього на часину. Трапився в нього на той час і о. Коляса. Нема що довго закручувати, одверто прошу вможливити нам перехід таким самим способом.

Обидва панотці переглянулися між собою.

— Тяжко буде. Границі більше пильнують...

— Зробіть мені ласку, подайте вістку до д-ра А. К., він це zorganizує.

— Нема як, мене на границі не пускають, а о. Коляса поїде аж завтра, в неділю мусить бути в себе, хіба б аж у понеділок, якщо мав би час. Та й комендант станиці пам'ятає, що ви їхали в цей бік і не вернулися, допитувався за вами...

— Отче, що тут довго говорити? Я знаю, в чому справа, не ви перші в мене по дорозі. Коли не хочете мені піти на руку, допоможіть дружині, вона вагітна, як же ж їй дряпатися по дебрах?

Обидва мовчать...

...— Я перейду самий, мені не першина. Але прошу вас обох, майте милосердя над жінкою. Дозвольте їй перебути тут, доки не налагодяться перехід.

До кімнати входить Реня. Отці зникнули. Багато причинилася до того сулія дальматського вина, що його якимось чином Реня перевезла через усі граничні контролі, завиваючи в плащ, так що і я не бачив. Стануло на тому, що я піду до д-ра А. К. Дадуть мені провідника, свого хлопця, ходив колись до школи в Ужгороді і з того часу пристав до ОУН. На друрий день під вечір маю вернутися з д-ром А. К. по Реню, або він сам по неї приїде. Якщо нікого не буде — це знак, що або я попався на другому боці, або нема д-ра А. К., тоді нема ради, провідник переведе Реню до о. Коляси.

Що ж, спасибі їй за те. Все з провідником краще, самому годі перейти лісову глухомань, компасу нема, вночі можна вчепитися блуд.

Пішов я того самого вечора. Село під самим лісом, гори тут невисокі, але хто дороги не знає — пропадає в дебрах.

Ніч стояла стіною. Лоскотливі пахощі лісу били в ніздря — і страшно, і приємно. Стаю на п'яти провідникові, одійшов би на три кроки — пропав би в пітьмі. А він пнеться на гору в постолах, не старий і я і, здається, є ще сила, та куди мені до нього! Задихуюся, але тримаю крок. За кілька мінут, як пірнули ми в ліс, геть стратив орієнтацію, темінь, хоч в око стрель! А тихо в лісі, вітру нема, часом потічок заплюскоче... щось шорохнуло...

— Звір — зневажливо шепче провідник.

Тут уже деє границя. Напевно нікого нема, хто ж тепер ходить лісами? Але обережність не завадить. Перед нами галявина, одна, друга, замість перебігати на поперек, обходимо навколо, попід рубець ліса. Часом сторожа любить лежати на скраю.

Вже ми по другому боці. Небо наче трохи побіліло, десь місяць зійшов за горою. Дорога тепер добра, вийшли ми з лісів, але мусимо колувати, обминаючи хати, щоб дідько німців десь не надніс. Звичайно сплять вони в цю пору, але ану ж котрий з села вертається!

Сходимо трохи набік, село Зиндранова лежить оподалік від головного шляху. Славити Бога, ми вже на місці, провідник спірається на підвіконні, шкрябає в шибку, виходить паніматка, не розпитується — його тут знають — без слова веде в кімнату, застеляє канапу, — до рана ще переспатися можна.

Дякую провідникові, грошей узяти не хоче. Не годиться, каже, отець духовний гнівалися б, та й як йому гроші брати від свого чоловіка з Організації? Передаю кілька слів до Рені, працюємося, він ще цієї ночі мусить вернутися додому.

Рахую на д-ра А. К. допоможе, як і попереднім разом. Виходить до мене в білому ординаційному халаті і вже по обличчі бачу, що й тут був Лебідь. На нього ждуть пацієнти, каже мені прийти вполудне, тоді кінчає, тим часом можу піти до табору, де відбувається якийсь вишкільний курс для хлопців з Кракова. Нікуди вже не йду, терпляче жду обідової пори, бо ж умовився з Ренею, що сьогодні по неї приїде д-р А. К. або хтось інший. А коли я вдруге зайшов до д-ра А. К., — застав його в ліжку. Сказав мені, що захворів, від кількох днів має грип, тримався рештками сил на ногах, тепер змогла його гарячка, нікуди не може рухатися.

Кілька місяців пізніше, вже в Кракові, д-р А. К., що залишився вірний Проводові, розказав мені причини тієї “хвороби”, хоч я й догадувався того. Лебедь був у нього аж два рази, погрожував відповідальністю за переправу мене на другий бік, встановив окрему кличку для переходів і суворо заборонив подати мені якунебудь поміч в разі, якби я ще раз з'явився. Хоч йому не дуже це було зрозуміле, але Лебеда він знав,

тримав з ним зв'язок і глядів на те в площині наказу, що над ним нема що дебатовати.

Щодоуху біжу до вишкільного табору, може там стріну когось, що допоможе жінці перейти, може там мають якісь зв'язки з місцевими німцями або з граничною сторожею. Табір міститься в якомусь старому будинку, в ньому вишколювалися хлопці, не пригадую вже, чи до “вершущів”³⁸⁾ чи до “служби праці”, належить він до юрисдикції С. С. Але він тільки вряди-годи сюди приїжджає з Кракова, на місці комендантом Юзьо Карачевський. Він нікого не знає, нічого допомогти не може. Спершу обережно, а потім щиріше — знаємося ще з часів УВО — заторкає справи диверсії, його симпатії, бачу, по стороні Бандери, це для мене не дивне, бо він зо Стрийщини, а все стрийське “землячество” пішло за диверсією. Іншим разом я не тільки слухав би, ще й допитувався б, але тепер голова зайнята тільки однією думкою: треба “зробити границю” для Рені.

Ще йду до вчителя, що колись разом з нами їздив на “швайнефест” до о. Пришляка, не знаю назвища, але пізнав би з обличчя, хочу просити, може він знайомий з пограничниками. Нема його вдома.

Поки так ходив то сюди то туди, — звечеріло і вже запізно щонебудь зробити, за кілька годин Реня піде сама. З тяжким серцем вернувся я до Юзя Карачевського, переночував у якійсь кімнаті і раннім ранком пішов до о. Коляси довідатися, що з Ренею.

Стрінув її на шляху, як ішла вже до Дуклі. Не діждавшись нікого від мене, панотці, що в міжчасі серед похвал спорожнили сулію дальматського вина, прикликали того самого провідника й вона пішла. Хлопець вів її довшою, зате легшою трохи дорогою і так, завдяки Лебедеві вагітна жінка мусіла йти дебрами й вивертами майже всю ніч.

Добрячий Юзьо позичив нам грошей на дорогу — в нас не було польської валюти, декілька словаць-

³⁸⁾ Служба охорони фабрик.

ких корон теліпалося ще при душі — і ми знову опинилися в Кракові, звідки перед чотирьома місяцями з такими надіями вирушили в світ.

Просто до станції — до Сича. Він далі в тій самій канцелярії, та тепер там інакше, в передсінку вартові, далі загальна ждальня, наліво кімнати “начальника канцелярії”, направо ждальня для тих, що йдуть “до полковника”. Хоч рух теж немалий, та нема вже такого натовпу, як давніше, і публіка якось більше одної масти, не така різношерста. Вартові, незнайомі мені молоді хлопці, затримують кожного в передній, зголошують “до начальника”. Тим начальником оказується ніхто інший, тільки мій знайомий Равлик. А вже він далі розділює, куди кого.

Дивлюся на Равлика з недовір'ям — бачив же ж його в Піщанах у товаристві Лебедя — але він, як Лис Микита, “вийшов сміло, втіхою лице горіло”, вітається, якби копу літ не бачилися, сердечний такий, клопочеться, чи є в мене гроші, чи маю мешкання, як з харчами? Ось саме тепер мило ділять, мило в Кракові ласа річ, він мене запише. Все довкола особисто-побутових справ, про політику ані чичирк.

Нема десь Сича, прийде за пару мінут, можна сісти в ждальні. Ждальня елегантна, фотелі, столики, образи на стінах, портієри...

Входить Сич, моя поява для нього несподіванкою. Короткими словами інформую його про невдачу поїздки, прошу передати далі, нехай мені скажуть, що робити з собою, чи потрібна ще моя особа, чи маю вільну руку щодо того, як мені тепер бути. Бачу, Сич стриманий і зніяковілий, виглядає, якби не міг зважитися щось сказати. Добре, він це передасть до канцлера, таки сьогодні перетелефонує йому, завтра від нього дістану відповідь. Тим часом треба лаштуватися в Кракові, ледве чи поїду звідсі, а тут роботи аж за багато.

В передній ще раз переймає мене Равлик, дає мені карточку до мешканевого уряду. Українці мають

там свого референта, мистця Юліяна Буцманюка, йому віддали німці в розпорядження деяку кількість мешкань для розподілу між українців. До нього йдуть усі без розбору, але Равлик запевняє, що карточка “з канцелярії полковника Сушка” має магічний вплив.

Вплив цей показався далеко не такий магічний. Буцманюк прийняв мене, щоправда, поза чергою, але тільки розвів руками: мешкань нема, їх зовсім не було за багато й усі підлішого гатунку, от, що німцям з носа впало, а українців стільки наїхало, що давно вже мешкань не стало. Він собі запише назвище і буде пам'ятати, однаке найкраще знайти собі десь ще незайняте порожнє мешкання і прийти до нього, він постарасться дістати на нього приділ з німецького мешканевого уряду.

Втомлена дорогою Реня пішла до передвосінних ще своїх знайомих українців і так ми розлучилися: вона в них живе, а я на кілька днів примістився при вулиці Звіринецькій, де три родини старих моїх друзів з УВО — Павло Генгало, Федько Яцура і Дзюник Попадюк — зайняли один поверх кам'яниці й відступили мені каналу в перехідній кімнаті. Згадую про них і про те мешкання тому, що в скорому часі відіграло воно важну роль у дальшому розвитку подій.

Мусіло минути ще кілька тижнів, заки ми примістилися. Жінка знайшла мешкання, в якому залишилася одна тільки жидівка і вона відступила нам дві кімнати, щоб у той спосіб забезпечитися перед німцями, що викинули б її зовсім. Це було при вулиці Бічний Лазаря ч. 6 і там став небавом один з важніших осередків нашої Організації.

Щодня перед полуднем заходжу до Сича. Розкажую йому про перешкоди Лебеда — мовчить, тільки вуса скубе. Дедалі бачу, що його зовсім відсунуто від впливу на людей, він став репрезентаційною фігурою, що фірмує все, що там діється, і до якого час до часу забігають на розмову різні люди, переважно або колишні військові, або так звані “старші громадяни”,

головно з провінції. Організаційні люди до нього доступу не мають, він нікого з них, поза Равликом, Габрусевичем і ще може ким не знає, геть чисто ізольований від ОУН. Усе по дорозі перехапує Равлик, він веде себе там, як справжній господар. З різних біжучих справ Сичеві залишилися тільки справи веркшупців, їх головно полагоджує С.С. В канцелярії сидять дві машиністки, але що вони роблять, про те знає тільки один Равлик. Сич приходить до свого бюро на кілька годин, поза тим там повністю господарять інші. Для нього вправді зарезервований кабінет і ждальня, але тільки він звідти вийде пополудні, розпанується там Джон Габрусевич, приймає якихсь людей, робить якісь засідання.

Ззаду, на кінці мешкання, є ще кухня й мала кімнатка — там живе С. С.

ОУН зайняла виключно для себе дві кімнати на першому поверсі і цілий партер. Над усім порядкує Равлик.

Багато змін зайшло за той час у Кракові. Українців наплило стільки, що став він неначе малим Львовом. В невеликій церкві, де парохом був о. Хрущ, така глота в неділю, що й доступити не можна. Для перехідних і нежонатих людей зайнято два колишні польські академічні доми на табір-мешкання. При вулиці Льоретанській міститься “Український Допомоговий Комітет” на Краків-місто, він повністю в руках ОУН, головою там д-р Володимир Горбовий, секретарем Ярослав Старух, обидва провідні члени ОУН.

Ціле легальне українське життя вбране в плащ допомогової акції. Німці не хочуть дозволити на ніяку форму суспільної організації, лояльність їх до большевиків іде аж до смішної пересади. Накреслили таку схему: нагорі, в Кракові, діє Український Центральний Комітет — тут пропустили слово “допомоговий” — по-німецьки “Гавптавсшус”. За свою підбудову має він Українські Допомогові Комітети — Українське Гільфскоміте — скрізь у тих містах, що є осід-

Василь Барицький, згинув у Хорватії 1945 р.

ками “крайсів”, цебто округ, на місце давніх польських повітів. У менших містах можуть творитися “делегатури” Комітетів, а в окремих місцевостях — його мужі довір'я.

Хоч Комітети мали займатися справою допомоги для втікачів, їх розміщенням на працю і т. д., але швидко в них сконцентрувалося все українське життя в окремо прибудованих до них секціях-відділах: праці, шкільництва, господарства, молоді, суспільної опіки і т. д. в міру потреби. Тому, що в той спосіб налаштувався в терені порядок, а німці порядок люблять, вони примкнули на те очі, а згодом і самі всі справи почали звалювати на голови Комітетів.

Український Центральний Комітет підлягав відділові “Справи населення й суспільної опіки” в німецькому уряді Генерал-Губернаторства. Сидів там звичайно якийсь німець, що мало що на тих справах розбірався, це була для нього синекура і безпека від фронту. Референтом від українських справ був полковник Альфред Бізанц з-під Львова, колишній старшина Української Галицької Армії. Хоч німець, але від років зв'язаний з українцями, добре ставився до наших домагань і щиро старався допомогти, де міг, на жаль його влада була дуже обмежена. Його бюро облягали з різними справами, він ходив там, кричав і розмахував руками, кожному “тикав” по-дружньому і на тому кінчалося. Людина він був доброго серця і не кривдив нікого, будь він українець, поляк, чи навіть і жид, хоч з тими останніми властиво не мав до діла.

Якраз недавно вирішено справу головства в УЦК. Сильним кандидатом був Дмитро Паліїв, за ним стояв Бізанц, увесь час підпирав його, навіть пізніше, вони зналися ще з війська, а потім з організації колишніх військовиків “Молода Громада” у Львові. Але Паліїв був здецидованим ворогом ОУН. Колись належав він до УВО, був навіть дуже активний у політичному рефераті, разом з Дмитром Донцовим за-

ложили націоналістичну групу “Заграва”. Ще кілька років гравітував до націоналістів і, пам’ятаю, коли ми ще в 1925 році відбували свої таємні зібрання в бібліотеці “Просвіти” в Ринку й творили там “Групу Української Націоналістичної Молоді”, Паліїв брав участь у наших дискусіях і навіть заступав провідницький принцип в організації. Потім пішов іншим шляхом. Майже цілу групу “Заграва” завів до УНДО, вибрано його послом до Варшави. Я навіть з наказу УВО мусів за ним агітувати в виборах у моїй родинній Коломийщині. І там довго місця не закріпив, у 1936 році створив власну організацію “Фронт Національної Єдності” (ФНЄ) з досить сильним видавництвом (щоденник, тижневик, місячник) при вулиці Чарнецького у Львові. Попав у конфлікт з Крайовою Екзекутивою ОУН у Львові, вислано боївку, що здемолювала йому редакцію “Українських Вістей” і від тоді почалося між ним та ОУН на ножі. Це була сильна політична індивідуальність, зручний політичний грач, а при тому людина безсумніву ідейна і чесна.

ОУН ніяк не могла погодитися на те, щоб він став Головою УЦК. Голову мала призначити німецька влада, вибори тут не допускалися. Нелегко було знайти доброго контркандидата. Побито його тільки тому, що Сич — в якого зрештою з Палієвим були дуже добрі персональні взаємини — переконав німців, що Головою треба призначити не емігранта з зайнятих більшовиками територій, тільки автохтона, уродженця цих земель, що входять тепер у склад Генерал-Губернаторства. Це був дуже зручний хід і тоді подав Сич пропозицію на д-ра Володимира Кубійовича.

Професор Володимир Кубійович з роду Лемко. Служив колись в українській армії, був добрим українським патріотом. Відомий географ, дослідник польсько-українських окраїн, за свої відважно висловлювані погляди і висновки з наукових помічень був позбавлений катедри в Ягйлонському Університеті в Кракові. Людина абсолютно чесна, дуже ідейна і на

початках скромна, шанували його всі і, раз висунено його кандидатуру, було більш як певно, що вона перейде. Так і сталося. Огірчений Паліїв вернувся до своєї головної квартири в Криниці — там переважно гуртувалися його однодумці — а професор Кубійович висунувся на чоло українців у Генерал-Губернаторстві.

Думка була, що ОУН не може всього робити самими тільки своїми членами. Необхідно притягнути до співпраці прихильників з-поміж усієї української громади, за такого прихильника в той час усі вважали професора Кубійовича і таким напевно вважався він самий. Що не вийшло так, як бажалося, на те склалися різні причини, а найбільше незгода в самому націоналістичному таборі.

Одначе, на початку все йшло так, як було заплановано. Головою УЦК став проф. Кубійович, та він не багато міг удіяти, не маючи опори в ОУН, самотній у тому часі зорганізованій силі в українській суспільності. Його становище було більш репрезентативне, фактично все керівництво біжучими справами, так тоді як і пізніше за весь час існування Українського Центрального Комітету, лежало в руках його заступника, що називався Діловим Керманичем. На Ділового Керманича ОУН висунула свого члена, д-ра Богдана Гнатевича, колишнього сотника Української Галицької Армії і члена Української Військової Організації від самого початку її існування. Крім того ОУН мала за собою закріплені керівництва найважливішими рефератами. І так організаційним референтом, що тримав зв'язок з тереном і завідував усіми персональними справами та підбором людей до проводів на місцях, був інж. Йосип Бойдуник, у тому часі Головний Контрольний ОУН, референтом шкільництва — д-р Никифор Гірняк, бувший отаман УСС, прихильник а потім член ОУН, а його заступником географ-метереолог, професор Іван Тесля, довголітній член Крайової Екзекутиви ОУН у Львові. Референтом мо-

Іван Яцусь, згинув у Хорватії 1945 р.

лоді призначено магістра Ярослава Рака, члена ОУН, засудженого в варшавському процесі Степана Бандери, а керівництво реферату суспільної опіки віддано в руки о. Олександра Малиновського, колись члена УВО і на той час безсумнівно прихильника ОУН, його заступником був о. д-р Михайло Сопуляк, що його теж знали, як симпатика ОУН. Начальником господарського реферату був інж. Михайло Хронов'ят, до війни один з директорів "Маслосоюзу" у Львові, по своїй політичній приналежності член УНДО, але його заступником став інж. Атанас Мілянчич, що був у Львові директором "Промбанку", — член ОУН.

Як видно з того складу централі допомогової організації УЦК, ОУН мала там вирішальний вплив і могла формувати все українське життя в Генерал-Губернаторстві і тим самим на всій еміграції під німецькою сферою впливу. На жаль ОУН уже тоді підточена була червяком диверсії Бандери й товаришів. Ще зберігалася сповидна єдність на верху, ще багато людей, особливо з зовнішнього світа, поза ОУН, поняття не мали, що там діється і які потрясення захитають небаром тією сильною політичною будовою, але під тихим плесом нуртували вже суперечні струї. Обсади керівних місць і ключевих позицій ішли не за вимогою доцільності і не в перспективі якнайліпшого успіху в роботі, люди скрізь підбиралися за принципом відданості і сполягливості, на тому спіралася персональна політика.

Наслідком того організаційна структура почала тріщати. Перша велика втрата для ОУН — відхід д-ра Гнатевича з посту заступника проф. Кубійовича. Диверсія, що всеціло опанувала тоді організацію в Генерал-Губернаторстві, не спромоглася на те, щоб на його місце знову дати члена ОУН. Поміж "своїми" людьми відповідного кандидата не знайшли, а пустити туди іншого, що не був би сліпим знаряддям в її руках — не хотіли. Через те на пост Ділового Керманіча прийшов інж. Андрій Мудрик, бувший органі-

заційний директор “Маслосоюзу” у Львові і позиції ОУН в УЦК захиталися. Д-р Гнатевич пішов на директора Союзу Кооператив у Криниці, звідки його опісля витягнуто й перекинено до Берліна, на представника ОУН у Німеччині.

Такий був стан в УЦК, коли я з'явився в Кракові. Тому, що ані Голова ані його Заступник не були членами ОУН, націоналісти втратили можливість обсаджувати центральні пости організованими своїми членами або прихильниками: всі призначення ішли тепер через Ділового Керманича. Давніше вистачало одне слово через телефон від Сича. Тепер уже мусіли вживати дипломатичних заходів, підготовки й прохань, та й то годі ручити за успіх.

А якраз тоді мав відходити о. Малиновський, в Сяноці створено Генеральний Вікаріят для українців-греко-католиків і він мав бути першим Генеральним Вікарієм. Сич порадив мені стати до праці в УЦК, щоб розглянутися там, познайомитися з його організаційною структурою і з діловодством, а тим часом ОУН буде робити заходи, щоб після відходу о. Малиновського я перебрав керівництво Відділом Суспільної Опіки. Таким чином, через декілька днів після мого повороту до Кракова, я поступив на працю до Українського Центрального Комітету, тимчасово на становищі начальника канцелярії УЦК. Там зібралися всі нитки з усіх Відділів УЦК і там найскоріше можна було схопити переглядом цілу систему праці тої організації.

8. РОЗДІЛ.

МАНДРІВКИ ЧЕРЕЗ БОЛШЕВИЦЬКУ ГРАНИЦЮ.

Український елемент у Г. Г. — Доплив свіжої крові зза Сяну. — Мандрівка Кранського з Кракова до Снятина. — Під самою границею — посовгнулася нога. — Допит у відділі Червоної Армії. — Гусаком на другий бік. — Допомога ОУН утікачам на "сухий" границі. — Розказує підрайоновий ОУН з Бережанщини. — Наказ — на захід! — Невдала спроба замішатися між фольксдойчів. — Під дощем через Сян. — У станиці німецьких пограничників. — Різними способами до Кракова. — Ресстрація в таборі. — Кур'єрська служба Юрка Карманіна. — Перехідний пункт біля Чесанова. — Медальки для о. Чемеринського. — З репатріантами на другий бік. — Втеча з загороди НКВД. — В жидівській компанії до Рави Руської. — Перший зв'язок до ОУН через о. Чемеринського. — Дві жінки й дитина на німецьку сторону. — Зблудили в Раві Руській. — По Сяні курсує каючок. — Загрязли в трясовинні. — Знову до Львова. — Місія о. Дурбака до Митрополита Шептицького. — Зустріч у комишах. — Беруть його за жида. — Поворот з проф. Андрієвським і дружиною товариша. — Нема каючка, але є баржа. — Торги з провідником. — Драматична переправа. — Баржа тоне під тягарем. — Масакара НКВД. — Рятуюнок угорі річкою. — Вбрід по вуха через Сян. —

До війни українців у Кракові було мало. Кілька-десять студентів, кілька родин державних урядовців, що їх туди призначено на службу, трохи емеритів ще з австрійських часів, ще може дехто в торговельних справах — от і все. Вже більше їх було в Варшаві, де гуртувався поважний центр еміграції з Надніпрянщи-

ни. В Любліні — хіба одиниці, хоч це місто на самій межі української етнографічної території.

Лемківщина, Полісся, Холмщина й Підляшшя — все те здавен-давна корінні українські землі, села там чисто українські, зате міста й містечка сильно сполонізовані зайшлим польським елементом і жидами, що підсилювали полонізацію всіх міст Галичини. Українського інтелігента — зо свічкою в руках шукати, учителі по селах майже поголовно поляки, священники грекокатолицькі по найбільшій часті — москвофіли, православні зо старшого покоління — москалі, з молодшого — полонофіли. Все таки ті нечисленні патріотичні одиниці, що витримали під страшенним польським тиском і переслідуваннями, працювали кожен за десятох, підтримували людей на душі, організували спротив денаціоналізації і завдяки їхнім зусиллям Польщі не вдалося за двадцять літ своєї окупації цілком знищити українського характеру тих земель.

Польща впала. Порвався зв'язок з природнім культурним центром у Львові, зате на тих Богом і людьми забутих окраїнах знайшлася велика кількість свідомого національно і заправленого в громадській праці українського елементу і це відразу дало себе відчути в прискішеному ритмі національно-культурного й економічного життя.

Спершу їх було мало — звільнені в'язні з тюрем і з концентраційного табору в Березі Картузькій, перші втікачі з-під большевицької окупації, що не могли ні одного дня залишитися під большевиками і мусіли втікати відразу, евакуйовані з Підгір'я в ході акції полк. Сушка.

Далі їх більшало. Під большевиками ставало гаряче, одного пригріло швидше, другого пізніше, але райське сонце сталінської конституції всіх таки припекло і люди давай на втікача.

В перших днях перейти границю не було трудно, її майже не бережено. Купи втікачів ішли в одну й другу сторону, ні большевики ні німці нікого не спи-

няли, чекали, доки не повернуться на свої місця ті, що їх зрушила війна. А потім границі вже пильнували, німці от так про око, большевики сильно. Все таки цілу осінь ще були визначувані дні вільного переходу через границю для всіх, хто з тих чи інших причин забарився з поворотом, немало людей з того скористало.

А людей ішло щораз більше і більше. Закріплювалося НКВД і тяжка його лаба спадала на людські плечі щораз частіше, тому не один, що досі думав якось пристосуватися в нових умовах, рішався на втечу. Втікати ставало щораз тяжче, настав час, що без доброго провідника границі перейти неможливо.

На короткий час відкрилася можливість переїзду з фольксдойчами в процесі виміни населення поміж Німеччиною та ССРСР, якраз у часі, коли я вернувся до Кракова, приходили вже останні транспорти. Багато з них відвозили відразу в глибину Німеччини, УЦК витягав їх звідти, висилаючи запотребування до праці.

Вкінці настала пора, що границю заплъомбовано — хіба горобцям через неї перелетіти. Виселено людей з хат близько границі, де було поле — зорано його, де ліс — там скріплено охорону. Здовж границі виведено кільчасті дротяні загороди, підміновано зручніші для переходу місця, заведено собак, побудовано цілу систему алярмів електричними проводами й світляними ракетами. Звичайна людина границі не пройшла б, на те могли важитися тільки одчайдухи з ОУН.

ОУН утримувала граничний зв'язок від першого таки дня, коли большевики станули на новій границі. Вона мала цілі екіпи своїх членів, спеціально для тієї цілі підібраних і заправлених. Не тільки зв'язок з організаційними пунктами втримували вони, постійну кур'єрську службу виконували, але й людям при переходах помагали.

Про постійну граничну службу ОУН буде мова в наступному розділі. Тут хотів би я зілюструвати оповіданнями людей, які пригоди їм доводилося пережити, серед яких умовин відбувалися переходи границі сюди й туди, ще в тому часі, коли границя не була щільно закрита і коли не тільки самі члени ОУН через неї мандрували.

Знаного нам уже Володимира Кранського відправлено в місяці листопаді до Галичини, з дорученням дійти аж до румунської границі під Буковиною і встановити, які можливості переходу там, бо, можливо, вже в скорому майбутньому потрібно буде кур'єрській службі ОУН користуватися шляхом з усіх сторін. До Галичини перейшов він легко коло Ярослава, власним промислом, без організаційного зв'язку. Вільно заїхав аж до Снятина, ніхто його не спиняв, ніхто по дорозі не контролював. Це досить дивно, бо в тому часі контролю на залізничних шляхах почала вже затіснюватися. На двірці в Снятині мала пригода — большевики зловили. Хто, чого, звідки, куди? Заки встиг відбрехатися, надійшла міліція, а серед неї якимсь чудом знайшовся знайомий, поручив за нього і його звільнили. Але радив негайно звідти тікати. Кранський вештався ще по селах, розвідувався про настрої між селянами, про відношення большевиків до людности, нові економічні порядки, а при тому не забував і головного свого завдання — обслідувати румунську границю. По якомусь часі, коли здавалося, що можна, рішився назад до Кракова. Ввесь час без організаційного зв'язку. Таких емісарів-добровольців у той час було більше, їхнім завданням ставлено перевіряти часто суперечні собі і нераз пересадні звідомлення втікачів через конфронтацію їх з дійсним станом на місцях. Тому й не давали їм ніяких зв'язків — іди й дивися, що й де побачиш, про те будеш звітувати, а коли б мав зв'язок, тоді була б спокуса передавати чужі спостереження, замість зібрати власні.

У Львові зібралось їх шість до поворотної дороги. Сіли в поїзд на Любачів, там висіли і далі пішки. Як-

би їх зловили, мали подаватися за студентів, у Львові тяжко за харчі, от вони й вибралися на села роздобути дещо в добрих людей. А чому сюди, під границю, а не на Поділля? Бо між ними був один з поблизького села під Любачевом, от вони й поїхали з товаришем.

Не могли йти головним шляхом, большевики про-світлювали його час до часу рефлекторами і краще було вступатися їм з очей. Зійшли набік, темно було й падав дощ, збилися з дороги й забрили до якогось іншого села. Зайшли до першої стрічної хати, там селяни їх гарно прийняли, нагодували й переночували. Раннім ранком вибралися далі в дорогу і вже без труду дійшли до батьків товариша. Не встигли й снідання з'їсти, як хату большевики обскочили і з командою "руки ввйорх" казали виходити надвір. Заарештували й цілий день тримали в селі в заїмпровізованому арешті. Можна було втекти, але тому, що це було війсьсько, не НКВД, сподівалися відбрехатися, а коли б утекли, тим самим визнали б себе підозрілими й дістали б на карк погоню.

Під'їхали кінні вояки під арешт, посадили на вози, на кожному возі один арештант і два конвоїри, їдуть до Любачева. Замкнули в міській раді, поставили сторожу, кажуть чекати.

За хвилю почався допит. Допитує офіцер, розперся в кріслі з червоною спинкою, біля нього пере-кладчик-жидок. На них підозріння, що спалили склад збіжжя в селі, де жили батьки товариша, вогонь був якраз тієї ночі, як ночували вони деінде, збившись з дороги. Це й було щастя, могли виправдатися. Старшина допитував докладно про всякі подробиці, де сиділа дочка господаря, як була зодягнена господиня і т. д., видно було, що будуть перевіряти. Після допитів — кожного до окремої кімнати.

Справді, поки їх кінчали допитувати, післали ко-гось до господаря, де вони ночували, виявилось, що вони невинні, військо їх відпустило.

Годі було того дня вдруге пробувати щастя, вернулися до Львова. Зайшов до знайомого студента політехніки, ночував у нього в кімнаті в будинках св. Юра і харчувався в студентській харчівні при вулиці Земляковського. Швидко знайшовся зв'язок до місцевої ОУН, виявилось, що управитель харчівні — член ОУН, його туди послали для кращого зв'язку з проїзжими студентами. До одного з його завдань належало теж відправляти людей до границі, при чому не йшлося про перехід через організаційні пункти, тільки про переправу цілими гуртами звичайних людей-українців, що хотіли вирватися з большевицького раю.

Від нього дістав адресу провідника в якомусь селі коло Рави Руської, що за досить помірковану заплату переводить людей на другий бік. Справа певна, досі не було ще ні одної “всипи”, якраз цими днями їхатиме більша група людей, біля двох сотень, можна до неї долучитися. Грошей у Кранського не переливається, підригував його лікар, д-р Лисяк, якимось набирав стільки, що виносила “такса” за перехід, ще й на подорожні видатки залишилося.

Аж страшно, коли всідати в поїзд. Та ж третина цілого поїзду — все кандидати на “зелену границю”. Порозміщували їх так, щоб сиділи в окремих переділах і щоб не було між ними інших людей, Кранський попав у купе з зовсім незнайомими собі людьми. Помимо всієї метушні й суматохи був у тому всьому якийсь порядок, неначе командував тим якийсь невидимий командир транспорту.

Квитки мали тільки до Жовкви, далі не видавали, мусіли їхати зайцем. Прийшла контроля, солдати, напів анальфабети. Крикнули “давай документи”, люди доставали, що хто мав, а найбільше давали свої залізничні квитки. Салдат повертав це в руці, далі навкучило йому перевіряти стільки народу, махнув рукою й пішов.

Доїхали до Рави, показалося, що по дорозі мало хто висів з пасажирів. З Рави треба пішком кіломе-

трів з шість, на збірне місце в ліску, а звідти ще далі, до границі ще один кілометр. Купа народу, жінки, діти, старі люди. Хочби й як старався, не можна втримати тиші. Невідомо, хто мав якийсь зв'язок чи кличку до провідника, та мусіли такі бути, бо ось з'явився й він, найперше позбирав гроші. На диво швидко це йшло, кожен уже заздалегідь наготовив гроші, щоб не гаяти часу.

Пішли до границі. Провідник каже йти гусаком, але народу стільки, що перші вже границю перейшли б, а останні ще в ліску ждали б. Границя в тому місці йде орним полем, іти добре, приморозок скував землю в груддя, твердо під ногами. Діти плачуть, матері їх зацятькують, тут і там хтось, як довгий, простелився на землю з клунками, всі помагають собі, як можуть. Бігцем перетюпали всі на другий бік, все відбулося щасливо.

Нераз переходив він границю “на зелено” і перед тим і потім, ще ніколи такого не бачив. Не інакше, тільки провідник мусів стояти в порозумінні з пограничними більшовиками й ділився з ними зарібком. Трудно собі уявити, щоб стільки людей, обвантажених малими дітьми, немовлятами в візочках, валізками й наплечниками, маршували через границю, як з трамваю до станції. І так регулярно раз на тиждень чи приблизно в таких відступах часу. Більш як певно перехід відбувався в такі дні, коли границі пильнувала зміна, що стояла в змові з провідником.

Через той пункт мусіли перейти тисячі людей, коли зважити, що було це вже в другій половині грудня, а зв'язок туди функціонував від двох місяців і закінчився десь аж за місяць після того переходу.

Безперечно, багато людей передісталось на захід на власну руку, шукаючи щастя самим, або мавши знайомих коло границі. Дехто ризував — або пан, або пропав — але переважна кількість утікачів урятувалася перед більшовиками завдяки ОУН. Або безпосередньо, в той спосіб, що члени ОУН, ідучи за своїми

організаційними справами, при тій нагоді переправляли через границю чи то знайомих чи то тих, що якимсь способом до ОУН допиталися, або посередньо, зорганізувавши в різних місцях пункти переходу, що з них принагідно користали й інші. Про один такий пункт у родинному селі Івана Равлика вже була мова вище, тудю перейшли сотні людей, рятуючи не тільки голе життя, а й ті мізерні достатки, що їх можна було з собою перенести.

“Суха границя” між Сяном і Бугом була більше бережена, але мала ту вигоду, що легше її переходити, помимо найбільшої чуйности сторожі все знайдеться місце, куди можна просмикнутися. Куди тяжче йти через Сян, а найтяжче через Буг між Волинню й Підляшшям. Там і стерегти не дуже треба, тільки в темну ніч і при допомозі доброго провідника можна переправитися. Тільки кур’єри ОУН користувалися тим шляхом, навіть пізніше, коли границю обсаджено з правдивою “большевицькою чуйністю”.

Організаційний зв’язок у місті дістати було на початках, якщо йдеться про перехід, не так то вже й трудно. Гірше з сільських районів. Але й звідти йшли люди, і члени ОУН і всякі громадяни. Деякий образ того, як мандрували члени ОУН з сіл розкриває нам оповідання Степана Тупіся з Бережанщини.

“До польсько-німецької війни проживав я в своєму родинному селі Слобода Золота, повіт Бережани. Тоді в ОУН був я підрайоновим провідником на села Слобода Золота, Краснопілля і Плотиче. Осідок мого Району містився в селі Комарівка і туди, до районowego провідника, ішов мій нормальний зв’язок, спершу через містечко Козову, а потім безпосередньо до Комарівки. Провідником району і його заступником були Михайло Солтис і Павло Кавка з Козови, тільки не пам’ятаю, котрий з них був провідником, а котрий заступником. Обидвох їх большевики в 1940 році арештували й помордували в тюрмі в Тернополі, разом з багатьма іншими націоналістами.

Коли лише була проголошена польська мобілізація, ми дістали організаційним шляхом доручення не йти до польського війська. Хто міг, той мав відразу ховатися в підпіллі, а кому це неможливе, цей мав удавати, що їде зголоситися до мобілізаційного пункту, а по дорозі втекти. Багато так і зробили. В підпіллі мали ми далі тримати організаційний зв'язок з своїми місцевими проводами і ждати на дальші накази. Цей зв'язок ішов через кур'єрську службу організаційних дівчат.

Я ховався в місцевого жида Якова Гамера, що мав у нашому селі невеличке сільське господарство. Якось у моєму селі відбувалося все спокійно, з поліційної станиці всі три поліцисти завчасу втекли, не було потреби їх роззброювати, через село не проходили ані польські відділи ані окремі вояки в відвороті і хоч ми б були приготувані на те, щоб відбирати від них зброю, не було до того нагоди. Зате в довколишніх селах було доволі гаряче.

По зв'язку дістав я відомість, що большевики перейшли кордон. В читальні "Просвіти" був радіоапарат і через нього довідалися ми з київських радіопередач — польські радіостанції припинили вже свої надачі — про те, що нас ідуть "визволити". Наш організаційний зв'язок ішов дуже справно. Якщо не було кур'єрки кожного дня о годині 8 вранці, тоді було нашим обов'язком висилати власну кур'єрку до району.

Прийшли большевики. Моє село лежало при бічному шляху, тому перші колони його обминули, вони пересувалися головню битими шляхами, так званими в Галичині "гостинцями". Якийсь час після того викликав мене Окружний Провідник у Бережанах, якого я знав лише по псевду. Правдоподібно прийшло нас тоді до нього більше, але я не бачив нікого, з кожним було окремо говорено. Від нього дістав я доручення, щоб на своє місце залишити якогось нерозконспірованого ще члена ОУН, а сам щоб пробирався за границю, до Кракова. Всі люди, що ще за польських часів були або зовсім розконспіровані, як члени ОУН, або було на них сильне підозріння, мусять покинути свої провідні становища і на своє місце підтягнути інших. Як повідомив мене Окружний Провідник, такий був наказ "згори". Ніякої адреси

Степан Тупісь

ані клічки до Кракова я не дістав, мені сказали, що мушу бути зданий на власний промисел, зрештою таких як я, буде там більше і якось мусимо собі давати раду.

В дорогу вибрався я з одним незорганізованим хлопцем, що не мав ніякої родини в селі, а колись служив у польському війську на Шлеську, ішов туди до знайомих. На окремих відтинках залізничного шляху ходили вже вантажні поїзди і так я заїхав зо свого села до Ходорова, там пересівся на поїзд до Львова, а у Львові вдалося мені всісти на страшенне переповнений вантажний поїзд до Городка і звідти вже помандрував пішки до Перемишля.

В тому часі в Перемишлі назбиралася величезна маса людей. Пішла чутка, що німці будуть переводити на свій бік фолькдойців. Всі мали чекати на те біля мосту. Пішов і я туди зо своїм товаришем і замішався між купу людей. Скільки там народу — і не злічити, а большевики подавали по радіо, що є їх 28,000. Була це неділя, восьма година вранці, залізничним мостом з німецької сторони прийшли три старшини з перекладчиком. Я був третій з черги, передо мною якісь дві польки. Німці питалися, хто вони, вони сказали, що польки, а я подав, що українець. Нам казали відступити, а в тому моменті большевицька стійка хотіла мене забрати, та я вирвався й пірнув у юрбу.

Порадилися ми з товаришем, що нічого нам тут шукати, треба на власну руку пробувати переходу через Сян. Відійшли ми недалеко, може яких чотири кілометри вгору річки і натрапили на місце, що видавалося нам догідне до переходу. Сян там не дуже широкий, береги порослі лозиною, добре ховатися від сторожі. По другій стороні річки якийсь дядько скидав гній з воза, коли ми висунули голови з лозів, він махнув рукою, що вільна дорога, ми побралися за руки й увійшли в воду. Струм у тому місці досить рвучкий, один не втримався б, знесла б вона, а так ми один другому допомагали, вода сягала нам майже по борода. Тільки доходили ми до берега — звідкись узявся німецький вояк. Побачивши нас, удавав, що нічого не завважив, відвернувся й пішов униз річкою. Після того, як ми вже вилізли на беріг, вояк вернувся і заговорив з-чеська, чи нема в нас що заку-

рити. Ми мали польські цигарки "Мева", що на диво якось не замокли ані від води ані від дощу, — ввесь час сік дрібний проникливий дощ, — і там ми всі три закурили. Дощ тим часом полегшав, ми посідали на березі викручувати штани з води й виливати воду з чобіт, а в тому менті розхилилися лози по більшевицькому боці і показалися звідти два большевики, кілька метрів від того місця, де ми спустилися в воду. Якби так забарилися ми кілька хвилин, попали б чортові в зуби.

Вояк показав нам будинок, де приміщувалася якась німецька військова станиця, туди ми зайшли і зголосилися, як утікачі. Був там якийсь фольксдойч, що дуже добре говорив по-українськи. Дали нам гарячого чаю з ромом і висушили ми одяг біля залізної печі. Казали, що ми не перші і напевно не останні, багато людей переходить через кордон і вони стараються їм допомогти, як можуть. Нам найкраще дібратися якось до Кракова, там на залізничній станції ходять зв'язкові від табору втікачів з жовто-блакитними перепасками на рукавах, до них нам зголоситися і там уже нами заопікуються.

Після того відправили нас до Німецького Перемішля і там у військовій команді видали нам перепустки до Кракова. Майже цілий тиждень тривала наша дорога. Яких кілометрів двадцять під'їхали ми вантажним поїздом, а позатим то пішки, то дядьки на возах підвозили, то на військове авто часом удалося підсісти. Перед самим Краковом знову всіли ми на вантажний поїзд і так заїхали на залізничну станцію.

На станції ми зараз відшукали тих зв'язкових з жовто-блакитними перепасками, назбиралося нас з того поїзду п'ять осіб і тоді відвели нас до табору при вулиці Яблоновських. Найперше реєстрували нас у канцелярії, списували ім'я й назвище, устійнювали, чи мав хто яке відношення до ОУН. Над реєстрацією мав нагляд Ярослав Старух, якого я тоді ще не знав, але коли він довідався, що я з Слободи Золотої з Бережанщини, де колись давнішими часами жила його родина, запитався мене, чи не знаю кого з Старухів. Я знав Тараса Старуха, він часто заїжджав до нашого села, де його наречена вела дитячий садочок. Показалося, що це його рідний брат, отже Старух уже заопікувався мною, "по знайомості" і

відправив до кімнати ч. 111, де приміщувалися самі організовані люди...”

Одним з організаційних зв'язкових, що швендялися сюди й туди через кордон перших кілька місяців, був Юрко Карманін зо Львова. З ним ми стрічалися вже, коли була згадка про організування української міліції у Львові. Ішов він з організаційними дорученнями, перебував дивні пригоди, але так звик до своєї дороги, що перейти границю йому не робило більшого враження, як пройти з одної кімнати до другої. В часі тих своїх мандрівок перевів він немало людей на ліву сторону Сяну і по якомусь часі почав уважатися в ОУН за одного з ліпших спеціалістів від границі, тому й доручено йому опіку над одним з дуже важливих її відтинків. Списати всі ті пригоди далеко переходило б рамки нашої праці, однак деякі моменти з його оповідання слухаються з запертим віддихом і варто їх перенести на папір. Авже ж, ніколи не передати словами тієї нервової нап'ятості, того драматичного напруження в хвилинали, коли доля важиться між життям і смертю. З другого боку, не раз прості і спокійні слова людини, що пережила велику пригоду, трапляють до серця ліпше, як фантастичні видумки. Віддаймо ж слово Юркові Карманінові і послухаймо деяких його пригод.

“Як тільки покинув я міліцію, зараз постановив йти на захід. Бувши завалений усякими біжучими справами в міліції від ранку до пізнього вечора, я навіть не мав часу пошукати зв'язку до ОУН, що урвався мені в тюрмі. Помогло мені те, що якраз у тому часі примандрував з Берези Картузької Олько Матла, він повинчався з моєю двоюрідною сестрою, вінчав їх о. Ярослав Чемеринський, що довший час був членом Крайової Екзекутиви ОУН у Львові. Олько тоді зловив зв'язок, а вже через нього і я.

Ми вирішили йти разом. До нас долучився ще Славко Мороз і кілька хлопців.

Поїхали ми на Чесанів, там у селі, звідки походив Іван Равлик, уже був наладнаний перехідний пункт, хоч це були щойно перші дні жовтня. Зв'язок і переправа по-

ставлені були добре, перейшли ми границю в білий день зовсім безпечно поміж двома змінами граничної сторожі.

По другій стороні ніякої контролю не було, німці цілком не інтересувалися границею, їх мало цікавило, куди хто йде, і так ми гладко заїхали аж до Ярослав. Мої супутники залишилися там, а мені випала дорога далі, на Краків, дістав зв'язок і кличку до Українського Допомогового Комітету при вулиці Яблоновських. Клички не прийшлося вживати, бо один з перших, кого я в Кракові стрінув, це мій друг Славко Гайвас, він поінформував мене, як стоять справи організаційні й загально-українські і через нього я відразу попався на новий зв'язок ОУН у Кракові.

Щодня напливали нові маси народу, годі було зорієнтуватися в натовпі втікачів, ОУН зайнята була їхньою перевіркою і пересіванням, чи була не закралася між ними большевицькі провокатори. Для мене теж приготвляли якесь там доручення, однаке я хотів перед тим ще раз піти до Львова. Про те повідомив я Крайову Екзекутиву через свій зв'язок. Зараз на другий день передано мені медалик, щоб доручити його о. Чемеринському. Це мало бути замість клички, щоб тільки з ним зв'язатися, переказати загальні речі туди й звідти та умовитися від тепер уже на постійний і правильний організаційний зв'язок між Крайовою Екзекутивою у Львові і керівними органами ОУН у Кракові.

Знадобився тоді Юзько Федорика, з яким ми разом вийшли з Бригідок перед несповна місцем, він теж вертався до краю, для нас обидвох це добре складалося, — разом сиділи, разом вийшли на волю, давай, разом підемо під большевиків! Сказали — зробили.

Заїхали ми наразі до Ярослав. Виявилось, що там увесь час тривав ще репатріаційний рух і що-два-три дні відкривали міст на Сяні й перепускали поворотців в одну й другу сторону. От і гаразд, навіщо нам їхати до Чесанова? Замішалися ми в таку одну групу і перейшли на другий бік, не знаючи, що там далі з людьми роблять, думали, пускають кожного в свояси. Вийшло не так. Найперше казали всім ждати на полі під голим небом. Де не взялися енкаведисти й зігнали всіх на город пе-

ред хатою, город обведений плотом, скрізь стоїть сторожа, до середини пускають кожного, на зовні — нікого. По середині міста столик, вже сидять там енкаведисти й реєструють людей. Ну, нам нічого шукати в тих реєстрах, глипаємо очима на всі боки, куди б дати драпака. Народу хмара, сторожі замало, щоб усіх упильнувала. поки там люди підходять до столика, ми позадикували до огорожі і використавши момент, коли найближча сторожа відвернулася — одним махом крізь огорожу і гайда в поле!

Деся тут недалеко повинна бути залізнична станція, хіба знайдемо тією дорогою, що від моста веде, іншої нема ж. Нараджуємося на дорозі, чуємо, — візок заторохкотів. Ідуть два жиди, один молодший, поганяє, ззаду сидить старий жид у засмальцьованій ярмулиці й халаті, зубів у нього вже нема, шкрябає ножем ріпу і так їсть. Спинюємо возок і подаємося теж за жидів, просимо підвезти до станції. Старий жид підозріло зміряв нас очима, заговорив щось по-жидівськи, кажемо, що ми з жидівської інтелігенції, яка тільки по-польськи вмів говорити, тікаємо перед Гітлером, цур йому та пек!

Приймають нас на возик, тепер ми безпечні, найбезпечніше в той час було в жидівському товаристві. Але йде від них неможливий сморід, якась мішанина цибулі, часнику, риби й олії, аж памороки в голову б'ють. Але терпи козаче, отаманом будеш!

Вкупі на станцію заїхали, вкупі до поїзду всіли. Поїзди в той час переповнені, рідко коли можна сісти, здебільшого доводилося їхати стоячи. Обидва наші співпасажири з властивою своїй расі нахабністю таки всадовилися, ще й для нас хотіли зігнати дві українські дівчини з місця, та ми вже погодилися стояти, раді, що безпечно їдемо.

Поїзд сунув черепахою, предовго стояв на станціях, ледве під ніч доїхали до Рави Руської. Тут усі висідали, висідаємо й ми з жидами. Запрошують нас до жидівського нічлігового дому, там повечеряємо, переночуємо ще й підмогу на дорогу дістанемо. За багато для нас того добра, дякуємо, відпрошуємося.

Нам пощастило, в одній хаті прийняли нас на ніч. Хоч і зимно, нема чим добре вкритися, всю ніч зубами

дзвонили, але під дахом, не в чистому полі. Якось діждалися до ранку, обережно всіли на поїзд і так дісталися до Львова, де наші шляхи розійшлися. Куди пішов Юзьо, мене не цікавило, в нього свої доручення, в мене інше діло. Я зайшов до свояків і зв'язався з о. Чемеринським. Визначив він мені стрічу в центрі міста, в найрухливішому місці, під Віденською Каварнею, до того в саме полудне. З великим страхом ішов я туди й дивувався небережності о. Чемеринського, та він мене заспокоїв. Що кращого місця в цілому Львові не знайти. Тисячі народу перевалюються вулицями — в той час населення Львова разом з утікачами й військом доходило до мільйона — кому на думку впаде шукати конспіраторів у тій юрбі? Це його звичайне місце зустрічей, виграктикував він, що тут і найкраще, і кожному найвигідніше і для всіх найбезпечніше. Передавав я медалик замість клочки, переказав, що знав, і вислухав звідомлення о. Чемеринського. Він дуже жалівся на тяжкий зв'язок, не тільки з закордоном, але й на місці, у Львові і в краю. Розійшлися ми з тим, що вже тепер буде йти до кращого, бо наші справи впорядковуються з кожним днем.

Ще в Ярославі обіцяв я д-рові Євгенові Юлієві Пеленському, що переведу йому дружину з донечкою, а у Львові мав узяти Богдана Конашевича з сестрою. Богдан, син одного з померших директорів "Дністра", був симпатиком ОУН і з нашого доручення майстрував деякі справи в студентському секторі. Тепер хотів утікати, як інші. Умовилися ми всі, що стрінемося на Клепарівсько-му двірці о 5. годині, перед від'їздом поїзду на Раву.

Що діялося на тому двірці, не сила описати словами. Ще ніколи не бачив я такого стиску, шкода й думати, щоб знайти тут моїх товаришів подорожі. Я сам у клопоті, як тут до поїзду всісти. Серед того всього в натовпі побачив кузенку Конашевича, каже, всі вже в поїзді. Славити Господа! Треба й мені якось втиснутися. Коли ж повно скрізь, на платформах, на сходах, вилізли б і на дах, якби міліції не боялися. Бачу, одне вікно в виходку не досунене. Знайшлися помічники, підсадили мене, та ба, вікно тільки до половини відсувається, не йде далі. Вузько, груди тільки втиснув, ноги баламаються, чую, міліціант кричить, за ноги стягає. Рванувся

я з останніх сил, жбурнув міліциста ногами. Мав щастя, що виходок був замкнений, тому й вільний, і я там розпростувався та прийшов до себе. В тій хвилині рушив поїзд.

В Раві Руській знайшов я Пеленську й кузенку Ко нашевича. А він самий по дорозі пропав, в останній хвили більшевики викинули з вагону, жінки з дітьми счинили вереск, що душаться, бо й справді, хоч усі вікна пошибавані, в натовпі духу не ставало. В большевиків коротка справа — всіх чоловіків за обшивку і марш з вагону!

Ідучи вдруге, цим разом я вже був ліпше підготований. Важний пункт був Рава Руська, тільки сюди дождив поїзд з Львова, далі треба пересідатися на лінію Рава Руська-Ярослав, а що звичайно поїзди з Львова приходили під ніч, необхідно мати в Раві квартиру, щоб знайти нічніг, а вдень не швендатися по місті. Я постарався про адресу свояків мого дядька. Невгода та, що вони жили геть за містом, але коби мені до них дістатися, при їхній допомозі сподівався я підняти когось ближче, в місті.

Запав сумерк, до того почав падати дощ. Заки я допитався до свояків, ніч плахтою спустилася на землю, темно — на три кроки не видно. Іду якоюсь вулицею, вже й орієнтацію згубив, а жінки за мною, важко їм, несуть дитину по черзі на зміну. Казав їм заждати при дорозі в рівчаку, сам пішов шукати якоїсь хати.

Дощ прорід і чи то проясніло трохи, чи зір до темряви привик, але здавалося мені, що якісь контури на небі рисуються, не пізнати, дерево це чи хата.

Нагло: "Стої!"

Я стрепенувся і в тому моменті обскочили мене з теміні три червоноармійці з наїженими багнетами. Тут зараз при дорозі стояла вартова будка, туди мене завели з погрозами, показалося, що я зайшов аж під літовище, давно минувши місто. Не було десь лейтенанта, що командував вартою, допитував мене сержант, хто я, звідки, от як звичайно.

Даю обуреного непорядками в місті і безсердечністю людей, дві години блукаю вже з жінкою й дитиною, змокли, як хлющі, переночувати нема де, з сил вибилися, перед німцями тікати, натомилися і зморилися. Домагаюся дати мені підводу, щоб могли ми дістатися до Львова.

Ідуть зо мною до жінок, переконалися, чи не брешу я. Не даю воякам прийти до слова, радісно починаю вигукувати, щоб жінки зорієнтувалися й підперли мене в брехні.

Завели нас до якоїсь хати, де квартирували червоноармійці — іншої не було — і там відпустили нам куток, щоб переночувати. Прийшов лейтенант, я представив йому драматично нашу втечу від німців, він потішив мене, що тепер будемо мати "хорошу жизнь", за раз рано відвезуть нас на станцію, а там, поїдемо, куди схочемо.

Не багато того спання було, як тільки благословилося на день, заїхав віз, що кожного ранку привозив хліб з міської пекарні, вояки нас похарчували, чим мали, і ми поїхали. Якраз поспіли на поїзд.

На диво, в поїзді не було переповнення. Це добре, бо вигідніше їхати, але й погано, тяжче висмикнутися з-під контролю. На щастя ніхто на контролю не приходив і ми преспокойно заїхали на ту саму станцію, де перед тижнем всідав я з жидами, ідучи до Львова.

Як тільки перейшов я міст, у дорозі до Львова, і ще заки енкаведисти загнали нас в огорожу, зав'язав я розмову з якимсь селянином, що стояв на дорозі й цікаво приглядався втікачам. Запам'ятав я собі його назвище й назву його села і тепер зайшов до нього, відразу до стодоли. Потрапив туди легко, він добре описав мені дорогу. Вночі дядько сконтактував нас з одним хлопцем у сусідньому селі, що переводив людей на другий бік. Грошей він за те не брав, найвище якісь дрібниці на пам'ятку, а просто так з доброго серця помагав людям. Сконструював собі легкий каючок, могло там поміститися три особи, і тим каючком нераз цілу ніч курсував між обома берегами Сяну. Він дуже радо погодився нас перевезти, найперше переплили жінки з дитиною і ждали на мене на березі, а я тим часом ще обговорював з ним можливості дальшого зв'язку, бо це місце мені сподобалося до переходу і я задумував використати його до дальших моїх мандрівок. Хлопець чудово знав околицю, знаменито орієнтувався в способі служби граничної сторожі, коли відбувалися зміни, як ходили на стежі, де були їх улюблені місця на засідки, Дуже ідейна людина, але членом ОУН не був. Добре я собі його закарбував

у пам'яті, щоб при найближчій нагоді притягнути його до співпраці в Організації.

Перекинув він і мене, і вже тут, на другому боці, могли почуватися ми безпечно. І власне з надміру почуття безпеки попали ми в халепу. Замість йти обережно, розглядаючи ґрунт під ногами, шукати стежок або дивитися за світлами хат, ми поперли просто носа, коби скоріше. Натрапили на якесь старе корито річки і заблудили, до того по коліна загрузли в болоті. Було небезпечно йти далі, порачкували ми назад на сухіше місце і там постановили заждати дораня. На щастя вже недовго до світанку.

Вже день добре забілівся, як на горбку побачили ми якусь хату, туди зайшли, перепочили й обчистилися, а то замуззалися болотом по вуха і геть чисто промокли. Звідти до Ярослава близенько і на radoщах ми й не барилися довго в тій гостинній хаті, ще того самого ранку прийшли до Ярослава..."

"...Тим разом ішли ми три: крім мене ще о. Дурбак, та ще один, якого назвище вже забув, пам'ятаю, що до війни працював він у "Дешевій книжці", легко його було пізнати по тому, що мав на губі шрам. Кожен з нас мав справи, що про них другому непотрібно знати, а о. Дурбака вислали священики, як молодшого віком і сильнішого фізично, з якоюсь місією до покійного митрополита Шептицького.

Початково ми пустилися на суху границю під Чесановом, бо Х. з "Дешевої Книжки" добре знав ті околиці, там був його перехідний пункт. Але, заїхавши до Ярослава, не схотілося нам ще пішки майже цілий день манджати, давайте, спробуємо щастя через Сян. Справили нас друзі на одне місце, де вода неглибока, береги густо зарослі комишами, переждемо до ночі, а тоді вбрід на другий бік.

Непомітно прокралися ми до комишів. Е, та ми тут не самі! Цілий гурт людей сидить навкарачки, всі хочуть на большевицьку сторону, більшість між ними — жиди.

Ледве минув перший неспокій після нашого приходу, як нас обскочили німці. Так тихо підійшли, що ми й

не счулися, як з усіх сторін кріси на нас спрямовані. Німців ми не дуже лякалися, вони не чинили людям лиха на границі, все таки неприємна річ така пригода зараз на самому початку. Тлумачимось німцям, що наші родини залишилися під большевиками, ідемо по них. Все те гарно, кажуть німці, але що роблять між нами жи-ди, чи теж ідуть по свої родини? Жида мусять вертати-ся, решта може йти. Ведуть жидів набік і мені кажуть іти з ними. До сто чортів, за жида взяли мене! Мої обид-ва товариші ручаються за мене — нічого не помагає. Щоб не розлучатися нам, ідемо всі три до пограничної станиці. Жидів кудись відвели, а я прошу сконтактува-тися з Українським Допомоговим Комітетом у Ярославі, там мене знають. Німці задзвонили, казали собі телефоні-чно дати опис моєї особи, щось пошварготали між со-бою і пустили.

Та нам уже відпала охота брости через Сян, пішли ми на Чесанів, як було спочатку пляновано, гладко про-скочили границю і в три дні після того, як опустили Яро-слав, були вже у Львові. Кожен пішов по своїм справам, а до повороту мали ми зійтися в нареченої Х., що жила при вулиці Сикстуській.

Прийшли ми точно в той день, але зложилося так, що не могли вернутися в трійку. Я ще з своїми спра-вами не був готовий, та й о. Дурбак ще забарився. Не було відомо, коли це полагодимо, кожен мусів вертати-ся окремо.

За кілька днів я вже був готовий до дороги. Дові-дуся, що Х. уже пішов, а о. Дурбака не міг я відшу-кати. Іду самий, а щоб використати нагоду, беру з со-бою професора Віктора Андрієвського, вусатого козар-люгу, що його прислала до мене ОУН, і жінку Кандика Білинського, Данку. Він ждав на неї в Ярославі.

Висідаємо на знаній мені станції під Ярославом, ве-ду своє товариство до власника каючка в сусідньому селі, з якого послуг я вже користав давніше. Недобра вістка ждала нас — большевики знайшли каюк перед кількома днями, не мав він ще часу зробити другого, нема перевозу. Прикра справа! Б'юся з думками, що ро-бити, чи йти вбрід, чи їхати на Чесанів. Щоб там не рі-шити, до вечора мусимо пересидіти в хаті, щоб якесь

зле око не заглянуло нас у селі. А ввечері ситуація покращала, прийшов хлопець з новиною. Група місцевих хлопців і дівчат вибирається на другий бік, до них уже приголосилися якісь утікачі з глибини краю, разом чоловік понад двадцять. Поведе їх інший провідник, що зробив собі з того джерело приходу. Є в нього помічники, а для перевозу збудували собі баржу, тримають її десь у сховку. Вимарш зараз після півночі.

Спав тягар з серця.

Около першої вночі прийшли ми на збірне місце до одної хати і познайомилися з провідником. Зажадав він такої великої суми грошей, що мені аж чуб з обурення піднісся, в нас і половини з того не було. Мабуть хотів скористатися з важкого нашого положення. По довгих торгах і пересправах стануло на тому, що він бере все, що маємо біля себе, а решту передамо з Ярослава, поручився за те мій знайомий.

Наближалася вже третя година, як ми пішли над Сян, групами по кілька людей. Місце вибрали не дуже добре, беріг там високий і стрімкий, зрідка зарослий лозняком, зате внизу густі комиші, є де сховатися, а найважливіше, там можна скрити баржу. Її принесли трохи скоріше й накрили очеретинням.

Провідник дуже добре орієнтувався в звичаях місцевої граничної сторожі, десь зараз повинна надійти стежа, ми посідали навпочіпки під крутим берегом, притали віддих. Незадовго справді надійшли насипом три енкаведисти. Прождали ми, аж прогомоніли їхні кроки і тоді на легкий свист провідника хлопці винесли з комишів баржу, тут зараз було добре місце до причалу, і там безшелесно спустили її в воду. Могло в ній поміститися около двадцятки людей.

Як тільки заколисалася баржа на воді, десь поділася обережність, ціла купа прожогом метнулася до баржі, почали скидати в неї клунки. Вода плюскотіла, счинився шум. Ми входили останні і це нас урятувало.

Спішно провідники відштовхують пором від берега — не йде, за великий тягар, людей більше, як треба, ще й клунки до того, баржа сіла на мілині, треба облегчити, щоб рушити з місця й відбитися трохи на глибину. Що-

Іван Ванчик, згинув у Хорватії 1945 р.

раз більший гармідер — це не може добрим скінчитися, в нічній тиші гамір чути далеко, кожної хвили вернеться сторожа.

Нагло ззаду заклапали замки, чути "стой!" Падають три стріли, большевики збігають до баржі. Останньою напругою провідники зсунули баржу на глибшу воду, але вже запізно, вже схопила її сторожа, два большевики пручаються з провідником, третій стріляє по людях. Неймовірна паніка, жажливі крики, люди скачуть у воду, в баржу набралось води — потапає. Тільки й ждати, як надбіжить більше сторожі, пустять рефлектори, відкриють сильніший воронь — певна смерть.

В таких моментах важно не піддаватися паралічові волі. Думка бисто літає, секунда важить про долю. Баржа пропала, все, що на ній — загине, або большевики залапають, одинокий рятуюнок — якнайшвидше і якнайдалі від баржі. І вгору річки, бо вона зносить людей вниз, туди большевики будуть шукати.

Урятувало нас те, що ми всідали останні, були найближче берега й одним скоком, ще заки надбігли большевики, опинилися під захистом навислого урвища. Серед тих криків і зойків і тому, що увага большевиків сконцентрувалася на баржі, не чути було ані шелесту комишів, ані шарудіння патики́в під ногами, ми відбігли досить далеко. В тій хвилині надбігло більше большевиків, посипалися нові стріли, чути зойки жінок і стогін ранених, прокляття й матюки большевиків, терпне на нас шкура з жаху.

За якої чверть години все затихло. Стрілянина звабила німців з другого боку, ті й собі почали стріляти і це вплинуло на большевиків, щоб скоріше забралися.

Для нас не було іншого виходу, як пускатися через Сян, доки можна — бродом, а далі — вправ. Іду наперед, старий Андрієвський ззаду тримається за плащ, в руках держимо валізки. Були моменти, що вода по устах хлюпала, Данка майже висіла на мені, але на більшу глибину не натрапили, пройшли ногами. Вода страшенне зимна, одіння намокло, як довго в воді, не чути, але вийшли з води — тягар валить на землю. Противний беріг дуже стрімкий, ніяк не вилізти на нього, я чую, що сили мене опускають і я, ще до половини в воді, звалився з ніг.

Іван Мигул, убитий більшовиками 1940 р.

Говорили ми вже трохи голосніше, нашу розмову зачули німці, що все ще ходили вдовж берега, помогли нам вилізти з води. Недалеко звідти, яких метрів сто, мали вони свій барак, райське тепло розходилося нам по костях, страх щезав, як дим. Данка прекрасно говорила по-німецьки, витягнула своє свідоцтво з німецької гімназії і це добре настроїло пограничників. Залляли нас гарячим ромом, простягнулися ми на дерев'яних лавах і мертвецьким сном проспали майже цілу добу."

Таких розповідей і на воловій шкурі не списав би. Одні цікаві, другі менше, часом є пригоди, а часом і без них, в одних високо підносить нас драматизм ситуації, ще в інших справа кінчається трагічно — загинули в кістях НКВД.³⁹⁾ Але вже досить скоро ОУН завела постійну опіку над граничними перехідними пунктами, що в значній мірі зменшило ризик і небезпеку переходу для її членів і про те довідаємося з наступного розділу.

³⁹⁾ Між іншими загинув у тому часі один з кращих членів ОУН, Іван Мигул. Народився він 19 січня 1911 року в селі Гряда коло Львова. Ходив до Філії Академічної Гімназії у Львові, Помило молодих своїх літ був організатором та ідейним провідником сільської молоді в цілій своїй околиці. Влітку 1930 року поставлено його на чолі групи, що виконувала саботажі у львівському й жовківському повітах. Арештований осінню 1930 року за участь у тій саботажній акції, перейшов тяжкі побої й тортури в польській слідчій поліції у Львові, а дня 26 вересня 1931 року закінчився його процес перед польським судом присяглих у Львові. Засуджено його на 10 літ важкої тюрми, від домагання кари смерті відступив прокурор тільки з уваги на молодий вік неповнолітнього підсудного. Відсиджував свій присуд найперше у львівських Бригідках, а потім у тяжких тюрмах у Вронках і Равічі на Познанщині. Веселої вдачі, товариський і привітливий, був наймолодший серед своїх товаришів, політичних спів'язнів. Всі його любили і називали жартівливо "молочняком" — це тому, що молодий і рум'яний, виглядав між старою гвардією, як дитина. Вийшов на волю трохи скоріше — піднав під амністію — і до війни працював інструктором Хліборобського Вишколу Молоді при Товаристві "Сільський Господар" у Львові, не перериваючи при тому зв'язків з ОУН, якої рядів не покинув і після приходу большевиків до Галичини. З різними дорученнями кілька разів переходив границю сюди й туди. В часі виконування одного з таких завдань зловили його большевики, засудили на смерть і розстріляли. Вічна нехай лишиться по ньому пам'ять!

9. Р О З Д І Л.

ГРАНИЧНА СЛУЖБА ОУН.

Ініціатива з краю. — Пропозиція Тимчія-Лопатинського. — Гайвас ставить границю від Східніх Прус по Мадярщину. — Пункти: Чесанів, Белз, Сокаль, Володава, Біла Підляська. — Від Ярослава по Карпати. — Відтинки: Ярослав-Перемишль, Перемишль-Сянік, Сянік-Мадярщина. — Українські серця під большевицькими шинелями. — Повний і частковий зв'язок. — Місія Утя Соколовського. — Перший транспорт большевицьких матеріалів. — Праця на відтинку Сянік-Карпати. — Сітка зв'язкових у кожному селі. — Завдання контрольних граничних станиць ОУН. — Мадярська границя і випадки на Карпатську Україну. — Подвійний апарат граничної служби. — Роман Бродич, сусід з большевицького боку. — Курс радіозв'язку в Кракові і радієва комунікація. — Перехідні пункти з большевицького боку. — Шляхом на Чорногору. — Подорож до Ужгороду. — Транспорти родин членів ОУН. — Збройний прорив Бродича крізь границю. — Останній кур'єр перед війною. — Ліквідація граничної мережі. —

Хоч який живий рух через границю був на початках, але це діялося спонтанно, люди йшли на власну руку, за своїми потребами і при тій нагоді ладнали організаційні справи, або навпаки, йшли з доручення Організації і при тій нагоді помагали іншим. Життєвим завданням для ОУН було добре zorganizувати границю на цілому її бігові, від Балтійського до Чорного моря, а зокрема там, де вона йшла через етнографічні українські землі. Не можна допустити до того, щоб відрізати себе від Заходу, від зв'язку з Проводом, що перебував за кордоном, і від контактів з

вільним світом поза межами большевицької сфери впливів.

Ініціатива до того вийшла з краю, а саме завдання припало Ярославові Гайвасові. На початках місяця жовтня 1939 року, коли ще не відшукалися всі члени ОУН по німецькій стороні Сяну і не сформувалася ще Крайова Екзекутива ОУН у Генерал-Губернаторстві, Гайвас випадково стрінувся з Лопатинським⁴⁰⁾ у Перемішлі. Зналися вони добре з ОУН. Зійшла розмова на це й те, Лопатинський розказував про свої враження з розмов за кордоном і виявив переконання, що незабаром дійде до реорганізації ПУН. Заки це станеться, треба вже деяку роботу виконати, щоб не гаяти часу й використати перші тижні неустабілізованих ще відносин так по большевицькій як і по німецькій стороні. Запропонував Гайвасові перебрати пост розвідки й протирозвідки в новому Проводі. Це від нього не залежить, бо членів Проводу покликає ПУН, але він, Лопатинський, буде ставити таку пропозицію і вона напевно перейде. До того часу і в такій перспективі треба "ставити границю", але так, щоб нею могли користуватися всі сектори організації.

Гайвас погодився і негайно пустився в дорогу. Покищо залишив відтинок від малярської границі до Буга, бо в той час уже кишіло там від членів ОУН,

40) Василь Лопатинський, справжнє прізвище Тимчій, селянський син родом зострийщини. Напередодні другої світової війни був організаційним референтом і заступником Провідника Крайової Екзекутиви ОУН у Львові, Мирослава Тураша. Після смерті Тураша в вересні 1939 року серед досі не роз'яснених ще обставин, автоматично перейняв провідництво Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ.

Загинув весною 1940 року геройською смертю в трагічний спосіб. Разом з групою членів ОУН, серед яких були Опришок - Медвідь і Зеня Левицька, переходив границю на большевицьку сторону, вертаючися з однієї з своїх зустрічей з Проводом. В самотній хаті обскочили їх большевики. Не було рятунку. Якийсь час відстрілювалися вони, щоб не згинуть дармо, а пізніше, щоб не датися живими в руки енкаведистів, розірвали себе ручними гранатами.

Вічно нехай живе пам'ять про них в українському народі!

куди важніша справа в тому моменті — обслідувати границю на найменше знаному відтинкові, здовж Буга аж по Східні Пруси. Там і людей менше й увага большевиків не так сконцентована, там слід якнайшкоріше зорганізувати кілька добрих перехідних пунктів особливо для зв'язку з Волинню й Центральними Українськими Землями.

Транспорти у той час ще не був наладнаний, ніяких спеціальних документів Гайвас не мав і більшість дороги туди й назад відтлював пішки, дуже рідко вдавалося присістися чи на авто чи на віз до дядька.

Перший пункт нав'язано в Чесанові. Тудою йшла так звана "суха границя", між Сяном і Бугом, і весь час, аж до німецько-большевицької війни було це головне місце організаційних контактів ОУН з закордоном. Відповідальним за цей відтинок настановив Гайвас Омеляна Грабця⁴¹⁾, що був родом з тих околиць і чудово знав там кожен лісок і кожну стежину.

Другий пункт поставлено в Белзі. Перехід там трудніший, але можливий, користувалася ним організація весь час. Опіку над ним перебрав Василь Макар, теж уже не живе тепер.

Трохи даліше на північ лежить місто Сокаль. Самий Сокаль припав большевикам, по німецькій стороні лишилася тільки частина його, положена на лівій стороні Буга, так зване Забужжя, це властиво велике село. Забужжя економічно пов'язане з Сокалем, господарі мали свої поля, ліси й сіножаті по другій стороні, тепер це пропало, люди обідніли й уся та околиця омертвіла, ніхто там не поселився, бо й нічого там робити та з нічого жити. Життя перенеслося до недалекого містечка Варяжа. Пункт там зорганізувати було конечно, але тяжко. Трохи далі вниз річки лежало село Конотопи, там теж годі було натрапити на якийсь організаційний зв'язок у тому часі, хоч напевно мусіли там бути якісь члени ОУН, бо впливи

⁴¹⁾ Омелян Грабець пізніше став бандерівцем, був в УПА на Волині і там загинув під кінець 1942 або в 1943 році. В. Й. П.

ОУН сильно опанували до війни цілу Сокальщину. Найближче місце, де вдалося Гайвасові знайти контакт, було село Себечів під Сокалем, від границі яких десять кілометрів. Там установлено покищо обсерваційний пункт з тим, щоб обслідувати границю з одного боку до найближчого пункту в Белзі, а з другого вниз річки, скільки можна буде захопити, підшукати добрі місця для переходу через Буг і знайти провідників.

Звідти подався на Холмщину. Скрізь по лівому березі Буга лежали українські села, пізніше ОУН там міцно всадовилася, але в тих перших тижнях війни не було там ще нікого знайомого. В Холмі Гайвас наткнувся на Петра Онуфрика⁴²⁾ і доручив йому ставити організаційну мережу в тій околиці. Її хтось пізніше перейме, а при тій нагоді слід звернути пильну увагу на села здовж Буга, ловити там кожен зв'язок і майструвати перехідні пункти. Коник незабаром захворів і поїхав до санаторії в Криниці, але робота вже започаткувалася.

Дальший напрям ішов на Володаву. В місті Володаві осів незабаром гурт ідейних волинських хлопців, членів ОУН, на чолі з Ігором Шубським з Крем'янця, але тоді ще не було нікого, нічого там Гайвас не міг вдіяти, помандрував даліше.

Зате в Білій Підляській знайшов він свого знайомого зо Львова, що з ним працював давніш в організаційній системі, Івана Йосипчука,⁴³⁾ і через нього

⁴²⁾ Петро Онуфрик, псевдо Коник, родом з Рогатинщини, меткий і проворний член ОУН. Спершу був Обласним Провідником Холмщини, потім летючим організатором і пропагандистом у боротьбі з диверсією Степана Бандери, в якій мав успіхи і через те стягнув на себе ненависть диверсантів, що переслідує його ще й по смерті. В часі німецько-більшевицької війни ішов зараз за першими бойовими лініями, в деяких місцевостях був навіть скоріше від німців. Об'їхав цілу Україну вздовж і впоперек, виконав величезну організаційну й пропагандивну роботу на Східних та Осередніх Українських Землях. Залишився в Україні для підпільної праці і там у 1947 році загинув. Про нього ще буде мова далі.

⁴³⁾ Мабуть залишився в краю, тому подане тільки псевдо.

поставлено точку опори в Білій, що згодом розрослася й розкорінила свої сіті аж до границі.

Поставивши в той спосіб людей, видавши їм тимчасові доручення в першу чергу під кутом ладнання граничних переходів і пов'язавши їх системою умовлених кличок, метнувся Гайвас назад, продовжувати своє діло на відтинку від Ярослава до малярської границі. В самому Ярославі українське життя налагоджувалося з кожним днем ліпше, прибувало щораз більше українців, зорганізувався вже тимчасовий Український Комітет і діяла вже місцева сітка ОУН. Незалежно від неї знайшов Гайвас хлопця в одному селі під Ярославом на самим Сяном, цей хлопець кілька разів уже ходив на другий бік, приводив звідти людей. В його селі встановлено дальший перехідний пункт, діяв він справно довший час, доки большевики на тому відтинку не замкнули границі так, що й миші трудно б пересунутися.

Тут уже зачиналася територія, де членів ОУН набиралося більше, пов'язалися вже місцеві організаційні сітки, діяли клички. Необхідно було, заки далі продовжувати, зв'язатися з кимсь, хто зачав тут роботу скоріше і в чийх руках лежали клички і зв'язки. В тому часі творилася в Кракові Крайова Екзекутива ОУН у Генерал-Губернаторстві і туди поїхав Гайвас. Стрінувся там з Бандерою та інформативно говорив з ним про різну всячину.

Тепер осів Гайвас у Кракові, щоб бути в ближчому контакті з Крайовою Екзекутивою, і звідти виїжджав далі над границю, спершу частіше, для ставлення нових граничних пунктів на неохоплених ще відтинках, а потім рідше, раз на п'ять-шість тижнів об'їжджаючи вже всі зорганізовані пункти для контролю.

В Перемишлі, де теж була вже місцева Екзекутива ОУН, справи граничного зв'язку відділено від неї і передано Семенові Менді з Яворова. Був це шкільний товариш Гайваса, тоді відбував службу в місцевій

станції української поліції, пізніше німці запроторили його в концентраційний табір.

Дуже слабо обсаджений був відтинок від Перемишля до Сянока, хоч саме там були чудові місця для переходу. Так і до самого кінця не вдалося використати того відтинку як слід, помимо того, що в містечку Дубецьку жив інж. Богдан Підгайний, відомий з варшавського процесу ОУН, він обіцяв допомогти, та спочатку зробив не багато.

Відтинок від Сянока до мадярської границі опрацьовано добре, там діяли Юрко Карманін і Стебельський, мали вже за собою кілька тижнів праці і зробили чимало. Для ОУН щоправда не найвигідніший це відтинок, бо положений далеко від комунікаційних ліній, а хоч самий перехід був розмірно доволі легкий, та що з того, коли достатися з Кракова до границі, а потім від границі до Львова забиравало стільки часу, що на іншому відтинкові за той час ту саму дорогу двічі зроблено. Однак був він добре zorganizований і значення його більшало в міру того, як большевики скріпляли нагляд над границею, в горах ніколи не могли вони так щільно її заперти, як це зробили від Сянока аж по Буг. До того звіди близько до Мадярщини і вже не за горами лежав час, коли ОУН щораз більше мусіла прямувати свій зір на переходи через Карпати, шляхом через Карпатську Україну.

Перші граничні звіти повні були вісток про переходи окремих людей і цілих груп. Досить часто виходило з них, що деякі енкаведисти-українці в пограничній сторожі добре ставилися до втікачів, зокрема до українських. Під претекстом відставити їх у глибину, звільняли людей, бували випадки, що навіть помагали їм перейти на другий бік. Правда, це було ще в самих початках, пізніше прийшли спеціально вишколені типи, гірші від собак, але не один українець може й не знає, що життя своє завдячує українському серцю під большевицькою уніформою. Не подаю місць, де це діялося, бо може живуть ще ті люди

і може більшовики зорієнтувалися б, хто в той час робив там службу, шукали б на них помсти. ОУН пильно нотувала ці випадки й назвища енкавидистів-пограничників, хоч на жаль не вдалося нав'язати з ними контакту. Не тому, що небезпечно, а через те, що їх згодом перенесено до служби в невідомі місця.

Можна сказати, що вже на початках листопада вздовж цілої більшовицько-німецької границі діяв правильний граничний зв'язок ОУН. Зв'язок цей був двоякий, повний і частковий. Повним називався зв'язок тоді, коли з одного й другого боку границі був чоловік і до нього кличка, або коли кур'єра перебирав провідник на одному боці, переводив через границю і віддавав у певні руки по другій стороні. Таких місць мало і вживалися вони тільки для дуже важких справ і для виключно організаційних зв'язків. На другому боці ці зв'язки розбудувалися далеко в глибину, аж до безпечної від контролі зони.

Частковим називався зв'язок: тоді, коли з одного й другого боку, а часом тільки з одного, була квартира, куди можна зайти і звідки показали б догідне місце і добрий час для переходу. Таких пунктів було більше.

Перехідні пункти кожночасно мусіли бути поінформовані про відносини з одного й другого боку, чи йшов хто на другий бік, чи ні, і мусіли вони завжди стояти в близьких взаєминах з собою, щоб обмінюватися вістками про різні зміни в способах береження границі, скріплення сторожі, місцевих звичках тощо.

Наладнавши в той спосіб цілу границю — ця система пізніше вдосконалювалася з дня на день — Гайвас вислав першого зв'язкового до краю, інж. Утя Соколовського.⁴⁴⁾ Само собою, всякі дрібніші зв'язки йшли весь час сюди й туди, для окремих справ, для відшукання різних людей і встановлення з ними кон-

⁴⁴⁾ Згинув у 1943 році, після жакхливих тортур "Служби Безпеки" з групи Миколи Лебеда. Лишив по собі пам'ять доброго друга, щирого товариша, відважного і всеціло відданого справі члена ОУН. Ім'я його ніколи не загине в пам'яті друзів!

тактів на майбутнє. Але Утьо Соколовський був перший, що пішов діючим уже справно організаційним перехідним апаратом і він перший дістав ширші завдання: встановити, хто з даної сітки ОУН залишився в живих і діє далі на місцях, відновити з ними зв'язок, поінформувати про відносини за кордоном, зібрати інформації про їхню роботу. При тому мав він налагодити постійне постачання большевицької партійної літератури, всієї преси, а головню військових видань. На

це останнє покладено найбільший натиск. Вернувся він за п'ять тижнів, ще в 1939 році шляхом на Сянїк і привіз з собою пребагатий матеріял. Були там різні партійні й військові інструкції та обіжники, преса, журнали, брошури й грубші видання. Це перші того рода матеріяли, що їх отримала ОУН не принагідно, тільки власним зорганізованим зв'язком і стали вони основним дискусійним та інструктивним матеріялом в ОУН аж до 1941 року.

**інж. Утьо Соколовський,
згинув у Львові 1943 р.**

Нагляд над границею виконував Гайвас до січня 1940 року. В тому місяці передав свою граничну мережу Василю Турковському, а граничну розвідку Миколі Арсеничеві, псевдо "Михайло", самий перейшов до інших завдань.

Цікаво пізнати, як працювала контроля границі й ціла гранична служба в тому часі на місцях, вже

після того, як ціла справа була zorganizована й пущена в рух. Покористуємося для того розповіддю Юрка Карманіна, що працював у куті, де сходилися три границі: большевицька, малярська й словацька, і мав під своєю опікою доволі довгий її відтинок.

“Після того, як я вже остаточно перейшов з Галичини до Генерал-Губернаторства, прийшов час залучитися мені в якусь сталу організаційну систему. В часі своїх принагідних приїздів до Кракова стояв я в організаційному контакті з давнім моїм товаришем, Славком Гайвасом, до якого тоді належала контролю советської границі. Придїлено мене до праці в контрольній системі границі й віддано мені під опіку кут, де сходилися большевицька й малярська границі. Приблизний територіальний засяг моєї діяльності йшов по лінії Лупків-Сянки аж до одного села під Балигородом, забув уже, як називалося.

Головна моя квартира на початку була в Сянках, опісля перенїся я до Беньови. Одначе фактично я був у безнастанному русі і властиво майже не мав сталого місця осідку. Коли потрібно було ловити зо мною контакт, ішло це через мого зв'язкового в містечку Тїсній, він завжди був поінформований про те, де я в даному моменті перебуваю.

Для прикриття моєї роботи вистарався я про працю в лїсовому інспектораті і дістав документи, що давали мені право крутитися по всій околиці.

Найпершим моїм завданням було докладно пізнати надграницьний терен і знайти в ньому до співпраці довірених людей, а де їх не було, там поселити членів ОУН. Опісля — zorganizувати перехідні пункти по обидвох сторонах, забезпечивши їх системою ґличок та всяких умовлених знаків. І накінець — пильно слідкувати за всім, що діється по обидвох боках границі, ніхто не повинен без мого відомого перейти в одну чи в другу сторону, ввесь організаційний зв'язок концентрувався в моїх руках, а за “дикими” переходами мусів я вважати і перехоплювати тих людей, ще заки вони відстануться в німецькі руки або від'їдуть у глибину краю.

В тій цілі поділив я свій терен на два відтинки, советський і малярський. Цей останній згодом, коли назбирало-

ся більше праці, усамостійнився від мене, перебрав його поручник Кедюлич⁴⁵⁾.

Де не було місцевих людей, там насаджували ми своїх. Дуже нам у тому йшов на руку шкільний інспектор з Сянока, д-р Петро Біланск, великий прихильник націоналістичного руху, він призначив наших людей учителями в потрібних нам місцевостях. Таким чином обсадили ми всі надграницьні села, багато з них я вже позабував, але залишилося ще в пам'яті: в Тісній — поручник Небола з Закарпаття, Ветлина — Іван Стебельський, Береги — не пригадую, але був там священиком наш симпатик, Волосате — поручник Іван Кедюлич з Закарпаття, Беньова — я самий, а помагав мені священик о. Тимчук, Ступосяни — учитель Мілько Децик,⁴⁶⁾ Сянки — голова місцевої кооперативи, і ще в одному селі — Іван Смолій. Це були тільки головні пункти, кожний з них мав далші свої розгалуження і зв'язки до окремих своїх мужів довір'я.

45) Родом з Карпатської України. Найбільшої ідейності і великої скромності людина, знаменитий військовик — одна з найсвітліших постатей нашого підпілля. Загинув у партизанці 1945 року. Ніщо ніколи не загине спомину про нього в пам'яті друзів. Вічна нехай йому буде слава!

46) Сл. п. Омелян Децик народився 31 серпня 1915 року в Устеріках, повіт Косів, на Гуцульщині. Втративши в дитинстві батьків, переселився з ріднею до Самбора і тут закінчив гімназію. Там же пристав до Юнацтва ОУН. З нестачі засобів не міг продовжувати студій на львівському університеті, поселився на Бойківщині і душею віддався національно-освідомній і політичній праці серед бойків. Своєю ідейністю, працьовитістю і доброю вдачею скоро здобув собі любов і пошану на всю тамошню верховину, став незаперечним авторитетом в усіх місцевих справах. Закріплення ОУН у бойківських горах великою мірою його заслуга. Переслідуваний поляками перейшов на Карпатську Україну і продовжував працю в ОУН аж до приходу мадярів. Арештований і тортурований чудом урятувався від смерті. До вибуху німецько-більшовицької війни працював у граничній службі ОУН на відтинку між Сяноком і мадярською границею. В перших днях липня 1941 року стає Повітовим Провідником ОУН у своїх рідних сторонах. На тому становищі перебуває до осені 1943 року, своєю кипучою енергією та особистими організаційними здібностями віддає своїй Організації великі послуги. Ранений від німецької кулі дня 4 листопада 1943 року, в часі організаційної інспекції свого терену, сам собі відбирає життя, щоб не датися ворогові живим у руки. В усіх, що працювали чи то разом з ним, чи під його наказами, лишив по собі спомин зразкового націоналіста і доброго товариша. Вічна нехай буде йому пам'ять!

Тією сіткою поставили ми контролю всього населення здовж границі і всіх проїзжих людей. Телефоном, конем або й пішим післанцем негайно давали мені вістку про те, що появилася в терені чужа людина, або що хтось перейшов границу від большевиків. Наш терен невимовно тяжкий був до обслуги, бо після устійнення демаркаційної лінії битий шлях, що йшов з гір на доли, в багатьох місцях тягнувся по большевицькому боці, доступ до деяких місцевостей можливий був тільки пішки гірськими стежками, або конем. Взімку декуди можна діставатися санками.

З другого боку це давало нам ту перевагу, що не обізнана з околицею людина не могла висмикнутися з-під нашої контролі.

Німці в тому терені вели себе дуже примирливо в відношенні до населення. Та й не багато їх було: в Тісній стояла залогою сотня піхоти, а в надграничних селах Сянки, Беньова, Соколики, Ступосяни, Устріки Горішні та в інших, розміщені були станиці граничної сторожі. Навіть у часі, коли підгтовлявся вже наступ на СССР, не прислано туди ні одного вояка більше. З військом у Тісній не сходилися я ніколи, але з комендантами граничних станиць мусів утримувати товариські зв'язки, час до часу відвідував їх, а коли треба, то й випив, а нагода до того траплялася в них завжди. Мені це потрібно було до моєї праці, може вони догадувалися про неї, а може й ні, чорт їх побери, але перешкод мені не ставили й ніколи ближче не допитувалися.

Через той просмик переходило багато людей з большевицького боку, нашим завданням було їх усіх переловлювати, списувати з ними якнайдокладніші протоколи й збирати найменші подробиці про життя під большевиками, їхні спостереження над границею, настрої населення тощо. Важно було устійнити, хто вони, чи це організаційні люди, чи Богу духа винні втікачі, а може й попадуться підіслані большевицькі шпигуни. Щойно тоді могли вони їхати далше чи шукати в німців допомоги.

Для того перевів я з людьми докладний інструктаж, час до часу його поновлював, а в важніших випадках посиляли післанця по мене самого.

Зібрані матеріали й звіти, а теж усі інші повідомлення про надграничне життя пересилав я організаційним шляхом до ОУН. Часом забирав їх від мене Славко Гайвас, інколи передавав я їх через С. С., він досить часто навідувався в ті сторони, а найбільше стояв я в зв'язку з Романом Шухевичем, що майже постійно пересиджував у Сяноці.

Мадярську границу організував я коротко, яких півтора місяця. За той час зробив я два випадки на Карпатську Україну. Перший раз, на саме Різдво 1940 року, пішов я до Ужока. Контакт нав'язати там показалося трудно, люди стероризовані мадярами. Пробував я домовитися з місцевим учителем, але він, сердега, і його жінка просто з ума сходили з страху, стільки всього скористав я, що поінформували мене про надграничні умови життя, про всякі приписи й контролю, дещо теж розказали про настрої між людьми. Переночував я в них та й з чим пішов, з тим вернувся.

Другий раз поїхав я на Богоявлення. Разом з українським священиком з Тісної виробили собі ми легальну граничну перепустку й поїхали до Руського. В тому селі пощастило мені знайти одну нашу людину, зв'язок туди дав мені "Дим" з моєї граничної системи, його осідок був у Лішній. Про око заїхали ми до тамошнього священика й перебули в нього два дні, якраз гості до нього навідалися, якісь мадярські старшини, і я трохи не попав у халепу.

В той час большевики вели шалену агітацію в Карпатській Україні і просто засипували її всякою нелегальною літературою. Місцевий зв'язок мав доставляти зразки тої літератури до мене, крім того постачати постійно різні місцеві інформації, ну і зв'язок та нічліг завжди був там запевнений. Не мав я доручення творити там широкої мережі, для мене важні були окремі зв'язкові пункти для маршрути на схід. Після того, як мадярський відтинок перебрав поручник Кедюлич, я користувався тою сіткою тільки в випадках, коли або йшли люди до краю, або верталися звідти шляхом на Карпатську Україну.

Надгранична робота велася в нас двома паралельними апаратами. Вужчий складався тільки з націоналістів,

Омелян Децик, убитий німцями 1943 р.

членів ОУН, і ширший, куди притягали ми до співпраці всіх українців, що могли нам пригодитися, при чому пильнували ми, щоб обидві мережі не стояли в контакті з собою, кожна лущилася зв'язком не на боки, тільки догори.

Націоналістична мережа займалася справами граничних контактів і переходів в обидві сторони, ширший апарат провадив граничну військову та іншу розвідку, при чому його агенти нерідко проходили глибоко в Україну.

Вужчий апарат контролювався з трьох головних пунктів: Іван Смолій коло Балигорода, Мілько Децик у Ступосянах і я в Беньовій.

Рух на границі був жвавий, однієї ночі на нашому відтинку переходило приблизно п'ятнадцять людей і так було аж до осені 1940 року, коли большевики сильно скріпили охорону границі.

Коли приходила група з ОУН, мала вона звичайно зв'язок до одного з моїх пунктів. Там стрічали її і, перевіривши клички, розміщували так, щоб не знали про те німці. Водночас ішов кур'єр до мене, я зараз же найближчою нагодою приїжджав туди для особистої контролю. Ще раз перевіряв клички, міняв їм рублі на місцеву польську валюту, відбирав большевицькі документи, щоб використали їх інші члени ОУН в дорозі на Україну. Опісля списував дуже докладні протоколи, звертаючи увагу на важні з військового боку моменти, розпитував про загальні настрої серед людности та збирав усіякі інші інформації, що могли пригодитися для ОУН. Щойно тоді помагали ми тим людям відійти в глибину.

Коли ж вони клички не мали, ми відставляли їх до Сянока і там перебрали їх місцеві органи ОУН для перевірки.

Найближчим моїм сусідом з другого боку був Роман Бродич.⁴⁷⁾ Якійсь час ми мусіли обслуговувати організаційно його район, бо звідти, з того клину, що втискався поміж мадярську й німецьку границі, для нього куди легший був зв'язок до нас, як до Львова. Пізніше кон-

⁴⁷⁾ Районовий Роман Бродич вірно вистояв при Проводі Українських Націоналістів і загинув пізніше, як командир одної з сотень УПА на Лемківщині. В. Й. П.!

такти до Львова наладилися краще. Бродич перейшов на нашу сторону, ми відбули з ним короткий інструктаж, а потім перейшов він ще курс радіозв'язку в Кракові. З ним тримав я радієвий зв'язок аж до самої війни. Обидва мали ми по одному надавчо-відборному короткохвильному апараті. Дні на зв'язок були умовлені, коли мене не було, тоді надавав він свої шифровані радіограми на другий день у тій самій порі і так далі аж доки не встановився зв'язок. Перешкоди в зв'язку були часті, переважно з атмосферичних причин, бувало таке, що тільки він чув мене, або навпаки.

Головні зв'язкові пункти по другому боці розміщені були так: Висоцько — зв'язкового не знаю, Сокильники чи якимось подібно — зв'язкового не пам'ятаю і в Турці. Важніших людей відправляв я особисто на другий бік, звичайно водив їх до Борині, передавав у руки місцевих зв'язкових, вони відводили їх далше, де вже контрольна сітка енкаведистів рідшала. Між іншими тим шляхом перейшли пізніше в мене сл. п. зв'язкові ОУН Іван Мицик та Петро Онуфрик-Коник.

Але в 1941 році більшовики так зашнурували границю, що вже й на Бориню трудно дістатися. Шукаючи безпечного зв'язку, кинувся я в Карпатську Україну, ген аж за Тису, під Чорногору. Там серед гірських пропастей і вивертів неможливо більшовикам впилювати границі і тудию можна навіть збройно пробити собі шлях цілій групі людей. На довшу мету користуватися тим шляхом не стало вже часу. Змайстрували ми перехід у місяці травні, не цілі два місяці перед війною. Я поїхав з двома хлопцями до Ужгорода і там при допомозі зв'язкових ОУН виробив собі документи, що частинно прикривали мої рухи над границею, а хлопці взяли напрям на Жабе й Коломию, там мали в сполучі з місцевою організаційною мережею встановити зв'язкові пункти для переходу по більшовицькій стороні, налагодити їхнє діяння таким самим способом, як у нас над Сяном, і вернутися назад через Бориню. Своє завдання виконали вони блискуче, все як слід і гаразд zorganizували, до мене дійшли звіти про те поворотнім шляхом через Карпатську Україну, але через Бориню вернутися не встигли, захопила їх війна, стрінувся я потім з ними у Львові.

Через мій відтинок транспортувалися теж часом родини членів ОУН. Пам'ятаю один такий епізод, коли переходила сестра о. Тимчука, мого співробітника. Різкими наворотами перетранспортовували ми окремих членів його рідні вже давніше, накінець лишилася ще його сестра. Забарилася вона, границя вже сильно береглася, большевики провели вздовж неї дротяні засідки, освічували ракетами, тому Бродич узяв особливі міри обережності. Поставив на ноги цілу боївку ОУН з автоматичною зброєю і сам станув на її чолі. Коли вже були яких триста метрів від границі, наткнулися на большевицьку засідку, що залягла за залізничним насипом, з якого большевики позивали рейки, комунікація залізницею там уривалася. Не було вже як вертатися і Бродич рішається іти пробоем. Засипує стежу стрілами — большевики відповідають ще сильнішим огнем. Тоді один бойовик, Михась називався, підсунувся під насип і кинув на большевиків в'язку ручних гранатів. Несамовитий гук від розриву спинив на хвилю пальбу і в тому моменті хлопці рванули до річки, передні розтинали ножицями дроти, задні стояли, як охорона. З нашого боку все було заалармоване вже по перших стрілах, я ждав біля самої границі, бувши попереджений зв'язком про перехід, а надграницьні німці бігали безрадно, з переляку не знаючи, що діяти, виглядало, що це большевики йдуть наступом через границю. Ще заки хлопці прорвалися крізь дроти, большевикам наспіла підмога і знову засипала їх стрілами. Але в кількох секундах Бродич був уже біля мене, на другому боці, і зараз решта боївки перебігла до моєї квартири.

І в тому моменті завважуємо, що нема сестри о. Тимчука. Бродич закам'янів, мигнула думка, чи не згинула вона від стрілів? Треба післати одного з хлопців назад, пошукати. Нараз під загальну нашу радість з'являється вона сама, розказує, що коли почалася стрілянина, вона відбігла набік. Увага большевиків спрямувалася на те місце, де перетинали дроти і де йшла пальба, з того вона скористала і легенько пересунулася попід дроти та перейшла на нашу сторону.

Другого дня звідомлення принесло, що вбито трьох большевиків і декількох поранено, большевики переда-

ли німцям протест, що з нашого боку організована "банда" помагала при переході.

Хоч далеко від воєнних фронтів і від буйних шляхів революційного життя, не бракувало в нашому закутку нап'ятих ситуацій. Кожен день приносив нові вістки, нових людей, завдання наше було цікаве і повне несподіванок. Дні минали за днями і не счулися ми, як прийшла нова війна.

Про те, що висить щось у повітрі, повідомив мене спеціальний кур'єр ОУН на сороквісім годин перед війною. Доручення було: ліквідувати свою мережу, конспірувати на місцях мало відомих людей, інших відставити в запілля до диспозиції ОУН і знищити всі сліди нашої діяльності. Кур'єр застав мене в Тісній, мені до зарізу потрібно ще їхати до Беньової. Привели мені коня і я погнав. Ідучи верхи з Берегів до Волосатого, зустрів я валку майже всієї німецької граничної сторожі з мого району, все прямувало на захід. Один з них не радив мені їхати далі, переночувати в Берегах і вертатися з ними, але на всі мої запити, що власне на речі, відповідав тільки тасмничою усмішкою. Та я мав ще дорогоцінні дві доби перед собою. Пізно вже, вечірний присмерк стелився по землі, небезпечно їхати конем по гірських стежках уночі, я доїхав тільки до Волосатого і звідти вислав пішого післанця до Беньови, щоб знищили всі папері в моїй квартирі.

Не спали ми з Кедюlichem цілу ніч, нетерпляче чекали світанку, до Беньової мали ще яких чотири години. Ще не світало, як гори здригнулися від гуків літунських моторів, що високо на небі неслися на схід. Нам стало ясно — війна!

Під полудне вернувся післанець з Беньової. Немає чого нам туди їхати, все виконано на час, майже в останній хвили.

Ліквідацію нашої мережі перевели ми спільно з Кедюlichem з Волосатого. Всіх повідомили про скінчення роботи і доручення рушати на Сянік, там дістанемо дальші вказівки від ОУН."

10. РОЗДІЛ.

АКЦІЯ ПЕРЕСЕЛЮВАННЯ ЛЕМКІВ.

Німецька угода з большевиками про виміну люд-
ности. — Мішані переселенчі комісії. — ОУН дає сто
"перекладчиків". — Оповідання перекладчика Петра
Івановича. — Кучка голодранців? Ні, це большевицька
"місія". — Довір'я за проданий годинник. — На рес-
страцію переселенців до Тісної. — "Флаг петлюров-
ських бандитов". — Співпраця української поліції. —
Бунт проти большевиків у ресторані. — Низова ОУН
гарячково працює. — Фальшиві інструкції переміню-
ють реченці виїзду. — З транспортом переселенців до
Ліська. — Під караулом. — Почастунок оселедцями. —
Фіяско переселенчої акції. — Генерал Єгоров скаже-
ніє. — Замість півтора мільйона — одинадцять тисяч.
— Д-р Тома Лапичак звітує про Криниччину. — Виїз-
дова гарячка. — Підзорливість лемків. — Терор на се-
лах. — Санками по горах. — ОУН пропонує вислати
делегатів на обзорини. — Приходить протверезіння. —
Переселенці втікають з "раю". —

Рух людей через границю весь час ішов зо схо-
ду на захід, з Галичини до Генерал-Губернаторства.
ОУН чинно помагала людям не тільки організую-
чи переходи з обидвох сторін, але й порадами на
дальшу дорогу і при поселенні вже на нових місцях.

Не була це одинока проблема в тому русі люд-
ности. Бо майже в той самий час станула ОУН перед
новим завданням: як спинити масовий відплив лемків
під большевиків. Коли встановлено демаркаційну лі-
нію поміж СССР і Генерал-Губернаторством, Молотов
і Ріббентроп заключили водночас пакт про виміну на-
селення. З німецького боку могли їхати до СССР осо-
би московської, української та білоруської національ-

ности, а з большевицького — особм німецького походження. Тут постала небезпека, що збаламучені московською пропагандою лемки покинуть землю своїх прадідів, що її тисячу літ боронили для українського народу. Це могло вийти на добро тільки полякам, бо ту порожнечу з часом залив би польський елемент. А на ближчу мету це була загибель десятків тисяч легковірних лемків, що пішли б на леп масних большевицьких слів.

Боротися з тим мусіли всі свідомі українці, але головний тягар акції впав на плечі ОУН. Вложила вона в неї багато роботи, заангажувала до того свій апарат на місцях, почесно виконала своє завдання і заслужилася перед українським народом.

Про те найкраще переконаємося з оповідань тих членів ОУН, що брали участь в акції. Перший розказує Петро Іванович⁴⁸), що діяв у районі Сянока.

„В місяці жовтні 1939 року замешкав я в Кракові. В той час українське життя там було ще слабе, не наплило ще багато українців до Кракова. Подавшися в управі міста за бувшого польського старшину, вдалося мені дістати з мешканевого відділу просторе мешкання при вулиці Звірінецькій, мабуть число 16, точно вже не пригадую.

Тоді діяв уже в Кракові полковник Сушко, він мав свою канцелярію при вул. Зелений ч. 26/1 двері ч. 3. Само собою, як тільки приїхав я до Кракова, зголосився в нього і залишив свою адресу.

За кілька днів прийшов до мене післанець від полковника Сушка — негайно треба мені там зголоситися, справа важна. Іду зараз, і сам я цікавий, що це може бути за справа, що аж післанця по мене присилають.

Моє побачення з полк. Сушком було дуже коротке — в ждальні до нього юрбилися люди гурмою — кожен, хто приїжджав тоді до Кракова, вступав до полк. Сушка і завертав йому голову своїми особистими клопотами, полк. Сушко на той час був неначе українським консу-

⁴⁸) Живе в Канаді. Має родину в Україні, тому виступає тут під прибраним назвищем.

лем у Кракові. Сказано мені: нікуди з Кракова не вийжджати, не зв'язуватися ніякою працею, якнайбільше перебувати в хаті, щоб можна мене хутко достати. Бо я призначений в нашої Організації до одної справи, що для нас має не абияке значення, про неї ближче довідаюся, аж прийде на те час. Зрозумів? Зрозумів! То гаразд і до побачення!

Ще й не розташувався я в новому помешканні, як слід, а вже знову прибігає вістовий: негайно до полк. Сушка! Тегер довідаюся докладніше про моє призначення.

Саме прийшов час на виконання деяких постанов пакту — Молотов-Ріббентроп. Спільна німецько-більшевицька гранична комісія витичила остаточно лінію, куди має йти нова границя, а незабаром почнуть працювати переселенчі комісії: німецька по большевицькій і большевицька по німецькій стороні. Завданням тих комісій — підготувати виміну населення. З большевицького боку сюди мають прийти німці й поляки, а звідсі туди йтимуть москалі, українці й білоруси.

Німці звернулися з проханням дати їм перекладчиків для зв'язку з большевицькими комісіями в Генерал-Губернаторстві. Це для нас дуже на руку. В нашому інтересі лежить, щоб автохтонне українське населення на захід від Сяну й Буга не залишало своєї прадідної землі. Перекладчики мусять — попри свою офіційну роботу — так маневрувати, щоб утруднювати переселення. Ніяких інструкцій не дістануть, бо й невідомо ще, що можна б сказати. Раз підуть вони на місця — стратять регулярний організаційний зв'язок догори, хіба будуть ним користуватися на низах. Нізащо в світі не вільно нам прозрадитися з нашою ролею і з нашими організаційними завданнями. Якби хтось ляпав за багато язиком — Організація від нього відречеться. Ми здані на власний хист і власний промисел, мусимо пам'ятати, що відповідальність наша велика, будемо рятувати те, чого не зміг знищити тисячелітній тиск поляків на схід.

Стискаю руку полковника, стукаю закаблукми і лишаю місце другому. Є нас біля п'ятнадцяти, пізнаю знайомих інж. Федька Яцуру і д-ра Якова Маковецького, кожен окремо дістає ще останні вказівки і пращається з

полковником. Коли побачимося? Невідомо. Приблизно наше завдання на лінії від Варшави по Карпати має тривати три місяці, але треба рахуватися з можливістю, що акція продовжиться, взимі люди нерадо рухаються з місця, комунікація тяжка.

На нас жде німецький старшина, веде нас до якоїсь німецької станиці, там нам виписують документи, маємо зголоситися по них завтра. Прошу, щоб на документах виписали моє правдиве назвище, але щоб зазначено, що по національності я словінець і народився в Любляні.

Прощаюся з дружиною, на швидку руку збираю трохи речей, що попаде, і на другий день дістаю документи та їду до Сянока. Маю працювати на відтинку Сянік-Тісна, але наше заплілля йде аж по Коросно і Горлиці.

Ані німецької ані большевицької комісій у Сяноці ще не було, довелося мені ждати. Німці приїхали зараз на другий день, була це мішана поліційно-військова комісія, прибула сюди просто з Берліна. А большевиків далі нема. Телефонують до Кракова і звідти приходить вістка, що большевицька комісія в дорозі, тільки що її не видно.

Десь за два дні приїхали до міста якісь гувльвіси і шуюкають за ними. Кажуть, це вже комісія большевиків нарешті з'явилася. Дивляться на них німці і не хочуть повірити, що це їхні союзники — одяги на них пом'яті, один виглядає, якби стягнув плащ з молодшого, а другий неначе в штаних зо старшого брата. Та невже ж таких людей посиляли б большевики, як представників своєї держави, що мали б заохочувати до себе лемків? Тяжко мені в те повірити. Я знав, як і багато нас в Західній Україні, що в СРСР біда, що там усе йде на гармати й танки і не стає на штани й чоботи, але щоб офіційну свою місію пускати в світ, як купу голодранців — це не могло мені поміститися в голові. Неодмінно щось криється за тим, бо нічого большевики не роблять без цілі.

Недовірливі німці кажуть собі показати документи. Що ж, документи в порядку, всі потверджені губернатором у Кракові. В супроводі німецького старшини веду їх до полковника, якому підлягає наш відтинок праці. Цей теж зачудований і йому не йде в голову, щоб цих чотирнадцять неначе собаці з горла вийнятих чолові-

ків, це була переселенча місія союзників. Якось прихалцем відбулася церемонія познайомлення, виглядало, наче б німці мерщій хотіли збутися з очей тої кумпанії. Призначено їм будинок у місті, там вони зараз вивісили червоний прапор і прибили свою таблицю.

Фактично я був приділений до німецької комісії і мав стояти до диспозиції її членів, як перекладчик, або, як вони це називали і як ця назва в часі війни скрізь прийнялася, як дольмечер. Але мені кортіло пригланутися большевикам і я весь час вертівся біля них. Були це майже самі москалі, ні одного українця між ними не вдалося мені відкрити, можливо, що були, але притаїлися. Трохи дивно, бо як це так, що йдуть агітувати українців до переселення в Україну і висилають до них самих москалів? Було теж кілька жидів і швидко завважив я, що вони не тільки розуміли, але й дуже добре говорили по-німецьки, однаке прикидалися незнайками.

До мене відносилися назагал привітно, але за тією привітністю відчувалася якась підзорливість. З одним членом їхньої місії — він там мав якесь зовсім маленьке місце — познайомився я ближче і здобув собі його довір'я, чим, якщо вгадаєте? Купив йому за безцін "часи"⁴⁹⁾ і він на radoщах остеріг мене, щоб мався я на обережності в розмовах і не пускав зайвого слова.

Всі назвища позабував я, геть до чиста повилітали з голови. Пам'ятаю тільки, що шефом над усіма ними був генерал Єгоров. Він десь жив по другому боці, час до часу налітав, як шуліка, лаявся і кричав і знову зникав.

Большевики ходили в цивільних одягах, не бачив я в них зброї, можливо, що мали, але добре сховану. Без зброї і в цивільному ходив і я, тільки німці носили однострої.

Що вони робили, як були самі, лихий їх знає, але коли тільки я приходив до них — а старався я заходити частенько — ніколи не застав їх за працею. Може працювали вночі, кажуть, такий большевицький звичай, від Сталіна і від НКВД перейняли. Найчастіше грали в доміно, ніяк не хотіли намовитися на "очко",⁵⁰⁾ я мав враження, що їм службою заборонили грати в карти.

49) Годинник.

50) Гра в карти, знана теж як "двадцять один".

Вельми цікаві були большевики і про мене щось довідатися. Звідки я? Яким чином по-українськи вмію і навіть з-московська дещо закидаю? Яким способом дістався за перекладчика? А все те принагідно, в балачках, щоб не виглядало на допити й не будило обережності. За словінця подався я навмисне, думаючи, що перед українцем будуть більше мовчати, а супроти іншого слов'янина легше їм розв'яжуться язики. Звідки я? Звісне діло — зо Словенії, адже в моїх документах це виразно написано. А говорити навчився я ще за першої світової війни, на господарстві в могого батька працювали полонені з України, від них мови трохи захопив, от тільки жалію, що не вмію читати й писати по-українськи.

Большевики заглядають у мапу, не довір'яють моїм словам, бісові сини. Виходить, що місце могого народження, недалеко від Любляни, тепер під італійським володінням. Якесь таке місце вибрали для мене німці в Кракові. Чому ж я на німецькій службі? Виясню, що студіюю в вищій торговельно-адміністративній школі в Німеччині. Кожний студент обов'язаний відбуди шостимісячну практику. Саме вибухла війна, мені запропоновано цю працю і я радо погодився, цікавий ближче познайомитися зо східними слов'янами.

Повірили вси, чи ні, — але більше мене вже про те не розпитували.

Довгенько нікуди ми не виїжджали. Укладалися якісь пляни, були конференції, заготовлялися пропагандивні чи радше інформаційні матеріали, з німецького боку йшла переписка до сільських громад. Але прийшов час, щоб їхати, і на перший вогонь вибрали містечко Тісну. З Сянока туди не дуже то далеко, а коли автом — то наче рукою подати. Та ми не спішилися, поволі розглядалися по околиці. Я сидів по середині — з одного боку два большевики, з другого німець — щоб зручніше було перекладати. Але нічого й перекладати, розмова якось не йде, німець увесь час мовчить.

Вїжджаємо до Тісни, це ніби містечко й ніби село, розкинулося в мальовничій долині. Переїжджаємо попри читальню "Просвіти" — на щоглі повіває жовто-блакитний прапор. Питаюся большевика, що це.

— Єто флаг петлюровських бандітов, — рубас большевик.

Вдаю турка й питаюся далі, хто це ті "петлюрівські бандити".

— Це бандити, що з ними Петлюра воював проти совєтської влади.

— Яюсь не чув. У нас, у Словенії, багато говорили, що проти Совєтів боролися генерали Денікін і Врангель, а от про Петлюру не чував.

— Це одна й така сама зволоч, тільки що Денікіна підпомагали французи, а за Петлюрою стояли поляки.

— Ну, справді негарно — викидую — коли руский до поляків іде.

— Петлюра не руский, Петлюра — українєць.

— Та хіба ж це не все одне?

Прощу вияснити, яка ж властиво різниця між рускими й українцями.

— На чорта тобі воно здалося, ти й так того не зрозумієш.

Які б там не були різниці між східними москалями й західними німцями, та одне в них завжди бачив я спільне: тільки в село — перші кроки до коршми. Не шукали далеко, ресторанчик під рукою. Німець відразу розвалився за столом і від тої хвилі все його комплетно перестало інтересувати, коби тільки швидко подали тарілки і щоб пляшки й чарки з нього не зникали.

Але в мене діло. Випрошуюся на часок і біжу до стації української поліції. До Тісни виїхали ми несподівано, я не встиг навіть довідатися, хто там комендантом поліції, і подбати про рекомендацію до нього. Час у мене короткий, не можу запускатися в довші пояснювання.

— Друже, я перекладчик при переселенчій комісії. Називаюся Петро Іванович, був членом УВО, можете про мене телефонічно розвідатися в Сяноці. Большевики приїхали намовляти людей до Совдепії. Не сміємо до того допустити. Зокрема за всяку ціну мусимо боронити закарпатців, що не мають підстави на побут у Генерал-Губернаторстві, їх усіх негайно треба остерегти. Треба вживати всіх засобів, щоб населення не йшло реєструватися в комісію. Часу в мене дуже обмаль, я вже мушу бігти

назад, щоб не будити підозріння. А ви робіть — як вам каже сумління.

Комендант мовчить, але слухає уважно. Здається мені, на мить сповнився сумнівом — боїться провокації. Та обіцяє зробити все, що в його силі.

Тим часом у ресторані бешкет. За прилавком обслуговували гостей два молоді хлопці-українці, пізнали москалів по мові, довідалися, хто вони, і відмовилися від обслуги. Німцєві кладуть на стіл, чого хоче, а большевикам — дулю. Ті до німця, та що йому, він радий, що йому подали. В цьому моменті вбігаю до ресторану, большевики жаліються мені і грозять господареві. Це був якийсь літній уже чоловік, як виявилось, служив в українській армії.

— Хлопці, — кажу — не робіть дурниць і принесіть большевикам жерти. Щопвидше заллють собі пельку, то й для нас краще.

— Смоли гарячої йому! Щоб я не дождав — большевика годувати! Досить наших голодом виморили, ще й сюди їх занесли!

— Тим його не проженеш. А так — нап'ється, то й спати піде, замість людей агітувати.

Набурмасені хлопці не слухають. Переконав я старого, здається їхнього батька, і нарешті принесено їсти й большевикам.

А німчисько їсть, аж за вухами тріщить. Не жде на товариство, їсть, аж похекєє. Всєй світ для нього зосереджений тепер у тій мисці, звідки запашно парєє отакетний кусєнь свинини в капусті!

— Я, я. Гут, гут. Ербзензуппе унд швайнфляйш? Зєргут! Унд бір дацу. Авсгєцайхнет!⁵¹⁾

Іли й запивали, попивали й закусьовали, не счулися, як і звечеріло. Куди вже там до роботи сьогодні! Адже й завтра день!

Поки комісія їсть — наша поліція не дармує. Коли ми на другий день зачали своє "урядування" в приміщенні громадського уряду, довго прийшлося ждати, заки перший дядько показався. Та й то ще швидше пішов, як

⁵¹⁾ Так, так. Добре, добре! Горохова зупа зо свининою? Дуже добре! І пиво до того. Знаменито!

прийшов. І знову пуста, і знову жди. Одна й розрада, що до ресторану недалеко.

Два дні ось так сиділи ми в Тісній і за цей час зголосилося всього кілька людей. Та й то так, що чоловік іде, а жінка лишається, або навпаки, а таких большевики не занесли в папері, вони брали цілі родини. Страшене були тим здивовані, їм здавалося, що народ так і попре до них, ніякої агітації розводити не треба, а тут — ні собака в двір не забіжить. Дуже це їм не в смак, в поганому настрої верталися до Сянока. Що скажуть начальству?

Тільки німець задоволений. І швайнфляйш був, і курка найшлася, та й пива не бракувало. Що за чудова країна, тут би й вік прожити!

Ідемо назад, большевики насуплені, до розмови не пруться. Потішаю їх, що другим разом піде краще, наші люди повільні, добре їх треба розгойдати. Повеселішали.

Говоримо про війну. Дивна якась ця війна, фронт стоїть, ані з одного ані з другого боку не стріляють.

— Німець боїться Заходу, вже раз достав по штанях. От якби ви йому допомогли! Шапками накрили б англичан! Та що з вас за союзники, що німцєві не помагаєте?

Для большевиків це — масло.

— Да, да. Ого, ми б їм дали! Але наразі не потрібно, в нас умова така, що ми німцям харчами й сировиною помагаємо, нафту постачаємо.

Від тоді виїздили ми на села часто, майже кожного дня. В горах страшенна нуджа, тугим зашморгом здавили лемка злидні, їхав він колись "до Прус", емігрував потім до Америки, чому б і до руських не поїхати, кажуть, край там багатий. Не трудно большевикам агітувати. Але, на превелике диво, якось не видно наслідків тої агітації, людей голосилося то більше то менше, але аж ніяк не можна було рахувати на масові виїзди.

Я був у дуже дурному положенні. Безпосередньо відмовляти людей і незручно — бо не повірять, бачуть же ж мене кожного дня при комісії і не дуже визнаються, хто там член, а хто тільки перекладчик — і небезпечно, бо проговоряться з простосердя. Треба йти крутими стежками. За цей час я вже половив багато зв'язків з місцевими

українськими патріотами, а найбільше з членами ОУН і при їхній допомозі паралізували ми большевицьку акцію, як могли й уміли.

По кількох тижнях цієї агітації визначено реченець першого від'їзду до ССРСР на день 22 січня 1940 року, на саме Свято Соборности, з залізничної станиці в Сяноці. Німці заготовили довжелезний поїзд з особових вагонів, на кінці декілька товарних на тяжчі речі, хоч не дозволено забирати з собою нічого такого, що не вміщається в звичайні клунки. Та й нічого забирати бідному лемкові, всю свою мізероту на плечі міг узяти. Поїзд мав дійти тільки до Ліська по большевицькій стороні і там ждали на переселенців уже большевицькі вагони.

Ідемо на станцію, німці ще раз перевіряють, чи все в порядку. Все готове. Лocomотива під паром, вагони чисто підметені, залізничний персонал на поготів'ї. Але не видно щось ні возів, ні людей. Постояли до полудня — ні людського духу. Що за біс? Большевики скажениють, а німці підсміхуються, їм це на руку, навіщо робочу силу до москаля висилати, коли й тут її потрібно.

Потішаю большевиків, що люди напевно через сильні морози не приїхали. Сніги того року випали по пояс, а мороз тиснув, що аж віддих замерзав, і собаку жалко б надвір виганяти.

Большевики домагаються їхати до найближчого села для провірки, чому не прийшли зголошені люди. Ідемо. В громадському уряді кажуть москалі кликати тих, що зголосилися до виїзду. Люди приходять, допитують їх одинцем. Шепчу німцеві, що це має бути комісія мішана, а не тільки большевицька, і що не можна дозволити самим тільки большевикам розпитувати людей, мушу це також і я робити, в імені німецької частини місії.

— Так, так, — каже німець — і ми теж будемо питатися, скажіть це тим "русам".

Помимо лютости большевиків я почав умішуватися в допити, щоб піддати духа застрашеним людям. Оказується, якісь молоді люди їздили скрізь по селах і повідомляли, що транспорти відходять не 22 тільки 25 січня, що дату змінено через великі морози, які наче б то мають попустити за кілька днів.

Зайво казати, хто це ті "молоді люди". Це націоналісти, я про те знаю, але ані німці ані большевики не мали поняття, яка це сила діє.

Все ж таки большевики підняли бучу. Жадали слідства, притягнення винних до відповідальності. Навіть до своєї амбасаді в Берліні телефонували, що нема помочі від німців, що німці дозволяють "петлюровцям" швендатися по терені і відмовляти людей від виїзду.

А три дні пізніше, на 25 січня, з'їхалося багато народу з подальших околиць. Одні — щоб виїжджати, другі — щоб їх прощати. Поїзду вже не було, німцям треба вагонів, от вони й розібрали поїзд. Большевики ввижаються по станції, вияснюють людям помилку, обіцяють швидко другий транспорт. А люди кленуть такі порядки, що через них стільки світа на морозі даремно їхали...

Визначено другий транспорт на 8 лютого. ОУН розіслала кур'єрів по горах — виїзд тим разом приспішено на 5 лютого, щоб не здержувати людей так довго. Дехто повірив, дехто ні, але на 5 лютого чималенько народу приїхало на станцію і знову надаремно. Ані назад вертатися, ані тут до восьмого ждати... Большевики хочуть, щоб їм дати бодай кілька вагонів, відставити людей до Ліска.

— Ферботен!⁵²⁾ Не можна давати вагонів ані скоріше, ані пізніше, все мусить бути на свій час. Орднунг мус зайн!⁵³⁾

Жалко глядіти на людей, як мучаться на морозі. Є й малі діти. Але вимагає того наш національний інтерес, щоб вони тут осталися, хоч не можуть вони того розуміти.

Нема де подітися в місті, вертаються люди. А сьомого лютого знову таємничі післанці шугають по горах і пересувають виїзд на 10 лютого. Суматоха, що годі описати! З більших сіл телефонують, з дальших висилають гінців, щоб упевнитися нарешті, що за лихо з тим виїздом. Декому це так набридло, що казав себе скреслити з лісті переселенців — мають уже досить тої забави.

І знову не поїхали ані 8 — бо всього кілька родин з'явилося, — ані 10 — бо не було поїзду. Большевики лю-

⁵²⁾ Заборонено!

⁵³⁾ Мусить бути порядок!

ті, що й не підступай до них. Німці до того часу байдужі, але тепер самі зацікавилися, хто за тим стоїть. Бо хоч і добре, що не їдуть люди до большевиків, але недобре, що не слухаються німців. Підозрівають, чи я чогось не знаю. Відпекуюся, стараюся обернути справу на сміх з большевиків.

Морози не попускають, може й тому покищо покинули думку про транспорти, рішили виждати початку березня, коли потепліє.

Коли заповіджено наново транспорт на перші дні березня, большевики взяли за іншу тактику: розділили членів своєї комісії на кілька сіл і самі пильнували виїзду. Людей з'їхалося не багато, але настільки, що німці згодилися пустити поїзд. Завантажилися люди швидко, не багато там мали своєї мізерії, зараз буде рувати поїзд.

Ходжу по станції, побалакую з людьми. Підходить до мене німець.

— Для нас ось окремий вагон. Ми їдемо з транспортом до Ліська, а ви з нами, ви теж належите до нашої комісії.

— Нікуди я не їду, вибачайте, але моя служба з цього боку і вона кінчається з хвилиною, коли рушить поїзд.

Ніде правди діти, трохи бігають мурашки за спиною, та навіщо говорити про те німцєві? Та він щось прочуває.

— Нема чого лякатися, ви ж громадянин неутральної держави і стоїте тут під німецькою опікою.

А й справді, чому б не поїхати і не побачити, що будуть робити большевики з нашими людьми? Давайте, поїдемо!

Поволі їде поїзд, задихується, неначе пручається, не спішно йому туди, "на другий бік". З вагонів чути стрілецькі пісні. Дивно! Їде елемент національно найменше свідомий, а стрілецьку пісню співає. Ось з другого вагона відповідають жіночі голоси — жінок і дівчат відлучили, посадили в інші вагони...

Переїжджаємо через міст. Серединою моста йде засік з колючого дроту, біля нього стійкові енкаведисти з найженими багнетами, розсувають засік і пропускають

поїзд. На німців це робить дивне враження, з їхнього боку границі бережуть мало.

Нарешті заїжджасмо на станцію. Нараз — пісня стихла. Чути крики: "Вигружайсь!" Відчиняються двері від нашого вагону, кажуть і нам висідати. Але коли хочемо підійти до гурту поворотців — не пускають, "вам тут уже нема діла", кажуть. Завели нас під ескортою до малого бараку, поставили двох стійкових при дверях, тут ми мусіли переждати, заки відправлять переселенців далі. Бачу, німці почуваються дуже пригноблююче. А мені кортить подивитися, що діється надворі, вікна нашого бараку виходили на інший бік. Кажу стійковому, що хочу вийти за потребою.

— Нельзя! — і зачинив мені двері перед носом.

Намовляю німецького майора, щоб він спробував, самому мені не дуже хочеться счиняти веремію. Почали ми гримати в двері, та все одне стійкові нас не пустили, доки не прийшов якийсь старшина з НКВД і не казав нас відвести по черзі під штиками до потрібника.

Швидко кидаю очима сюди й туди, бачу, людей вантажать у товарні вагони, брудні й засніжені. Якесь жінка заливається слізми, біля неї двоє дітей. Її чомусь до вагону не саджають, тримають осторонь. Нема гамору й метушні, в повітрі віє сумом, чути тільки команду енкаведистів.

Завантажили людей і тоді полагодили формальності перебрання транспорту від німецької комісії, тривало це дуже коротко. А накінець загадали погостити німців. Внесли дві пачки до бараку — замість столів — наклали на них кільканадцять оселедців і "пожалуста", без хліба навіть. Опісля взяли звідкись доморобного вина, та ні одного ні другого німці не прийняли — хутенько назад до нашого вагону. Ось і та жінка з двома дітьми, що так плакала. Вияснюється, що це жидівка, вона хотіла втекти від німців і замішалася в транспорт, большевики її не прийняли.

Їдемо мовчки, кожен думає про цей свій короткий досвід з відправи першого транспорту, а коли вже минули міст на Сяні, відотхнув я з полегшою.

Що й казати, гарних маєте союзників, — шпиляю німців, — і прийняли гарно й погостили добре.

— А щоб їм біс, тим союзникам! Добре, що скінчили швидко. Ідете з нами другий раз за тиждень?

— Ні, спасибі, вже їдьте самі.

— І ми теж більше не поїдемо, досить з нас цього одного разу.

Большевики вернулися з нами і підготовляли дальші транспорти, та не йшло діло ніяк. Німецькі члени комісії зовсім перестали цікавитися цією справою і я мав більше часу. І не дармував. Стрічався зо свідомими українцями в місті й околиці, контактувався з організаційними зв'язковими на місцях і передавав їм ті відомості, що дійшли до мене. З нашого боку йшла шалена протиакція, хоч, як показалося, ми перебільшували, принаймні в наших околицях. Лемко в своїй масі твердо тримався прадідівської землі і зрушити його з неї нелегко.

Використовував я всяку нагоду, щоб побувати з большевиками, чи не розвідаюся про щось. Одного разу стрінула мене немила пригода. В кімнату влітає якийсь тип у цивільному і брутально накинувся на мене з лайкою, що годі тут повторити. Вимахуючи наганом мені попід ніс, кричав, що я не роблю своєї роботи як слід, що не обійдеться мені так на сухо і т. д. Питаються, хто він і яким правом силпе мені тут погрози? Я тут у службовому ділі зайшов, а позатим я італійський громадянин і йому до мене зась! Тип замовк, вирячив очі на мене і тріснув дверми до другої кімнати. Дивлюся, большевики виструнчилися, пополотніли.

— Це Єгоров, — шепчуть, — він узяв вас за одного з наших.

Зовсім не підлестило це мені бути взятим за одного з тих гольтіпак.

— Ну, — гадаю собі, — оце ваш Єгоров? Він живцем подабає на того жида, що скуповував клоччя в нашому селі.

На большевиків напав жах, ніколи не сподівався я, що аж так бояться вони свого "начальника". Якось обійшлося тим разом тільки на крику.

Гірше було в Коросні. Там теж була комісія, п'ять чоловік, мабуть між ними два українці. Єгоров налетів несподівано ввечері, не застав їх у канцелярії, якраз тоді відбувалася українська забава в місті і большевики

зайшли туди. З місця їх арештував і відправив до Перемишля. Казав мені мій знайомий большевик, що їх розстріляли. Я в те не дуже вірив, якось не виглядала мені їх провина аж така, щоб стріляти за неї, але самий факт, що один з большевиків про таку кару говорив, казав багато думати...

Зближався кінець моєї праці, 15 березня мав я вернутися до Кракова. Якось раз зайшов я до большевицького будинку і застав голову їхньої комісії самого за столом. Він заглибився в паперах і не чув, як я увійшов у кімнату. Давай, налякаю його, думаю собі, підходжу тихцем, стаю навшпиньки і понад голову встигаю перечитати кільканадцять рядків якогось наказу. Довідаюся з нього, що большевики планували вивезти на схід 1,200.000 людей.

Як же ж налякався большевик! Вже й не лаявся, просив тільки мовчати, нікому з німців про те не говорити, бо це тайна і велика біда стрінула б його, якби вийшло на яву що ця тайна висмикнулася якраз з його комісії. Хоч і казав я большевикам, що не знаю читати кирилицею, оказується, не вірили в це.

А від німців довідався я, що всіх людей виїхало не цілих одинадцять тисяч. Що ж, не завше мусить бути "по плану".

В половині березня попрощався я з обидвома комісіями і виїхав до Кракова. Здаю звіт полковникові Сущкові.

— Пане полковнику, як умів і як міг, так старався виконати наказ ОУН. Нехай говорить за мене німецький звіт про кількість переселених.

— Дякую вам, друже, в іменні нашої Організації дякую. Всі ви добре виконали свій обов'язок, хоч може й не всі здають собі справу з ваги вашої роботи"...

А тепер перенесемося на західні окраїни Лемківщини, в райони Новосандеччини й Криниччини. Цілий відділ ОУН у Криниці був відряджений до тієї акції, кількісно ще в тому часі досить слабкий, але овіяний гарячим бажанням виконати своє завдання якнайкраще і твердий вірою в слушність справи. На перше місце акції в тих районах висунувся тодішній провід-

ник Криниці, д-р Тома Лапичак, подаю понижче його звідомлення, так як він зголосив його до ОУН.

"Переселенча акція в Криничині та в Новосанделчині почалася доволі швидко після того, як заключено пакт Молотова-Ріббентропа про визначення границь поміж Генерал-Губернаторством і ССРСР. На наші околиці відкритий був переселенчий пунит у Новому Санчі і там почала діяти советська місія. Переселення мало спиратися на засаді добровільности — німці заборонили вести пропаганду за виїздом чи проти нього — лемко мусів заявитися добровільно, чи поїде на схід, чи залишиться на своїх прагидівських горах, де жив більш тисячі літ. Одначе советській місії дуже легко було обійти заборону агітації за виїздом: під претекстом інформації про виїзд, місце поселення, спосіб життя на новому місці вели вони дуже зручно пропаганду, роздавали інформаційну літературу та обіщували лемкам золоті гори. Перед бідним і битим нуждою лемком розкривала вона чарівні картини розкішного життя, де доволі землі, багато худоби, легка, вигідна і добре платна праця в фабриках.

Не треба було довго ждати на наслідки тієї пропаганди. Лемків огорнула виїздова гарячка, одинцем і гуртами перли вони в місію реєструватися до виїзду, бували випадки, що голосилися поголовно цілі села.

Наша Повітова Екзекутива ОУН сильно тим занепокоїлася. Протидіяти акції большевицької місії було дуже тяжко, не так через німецьку заборону пропаганди — хоч і вона в'язала руки та не дозволяла на явні виступи — як більше через недовірливість і підзорливість лемка. Десь на дні серця крилася в нас надія, що кінець-кінців таки переможе в лемка любов і прив'язання до тієї країни, що її сотні років боронив перед польським заливом і що її тільки під тиском крайньої нужди з жалем покидав, коли емігрував за море. Але на те покладатися не вистачало, тут треба було діяти і ми взяли за освідомну працю представити лемкам небезпеку виїзду до ССРСР.

Робота йшла дуже тяжко і тисячі разів огортала нас зневіра, та ми не піддавалися. Швидко переконалися ми, що наші успіхи дуже малі, майже ніякі. Лемко дивився на нас, як на зайдів-панів, були випадки, що хотіли нас бити під церквою чи під читальнею, коли промовляли ми

до більшого числа людей. Уважали нас за німецьких агентів, що відмовляють від виїзду, щоб показати, що в СРСР гірше, а в Німеччині краще людям живеться.

— Там живуть наші братове-руснаки, а тут лем поляки й німаки, — відповідали вони на наші переконування.

Як на те в тому часі не мали ми ще в Криниці ані доволі людей, що їх можна б кинути в акцію — там жили головно друзі, що приїхали до санаторії на відпочинок і лікування — і зовсім не було грошей. Якось раз приїхав до Криниці з Сянока наш друг Бак, що був пізніше обласним провідником на Лемківщину. Бувши незле як на тодішні відносини забезпечений грошима, бо мав у Сяноці якісь крамниці та дрібні промислові підприємства, він виложив гроші на те, щоб найняли санки та переїхатися по селах західньої Лемківщини. Не так то вже й легко зробити, але якось ми санки дістали. На лихо, говору лемківського не знав з нас ніхто, а через те дуже тяжко знайти до них підхід.

Найперше шукали ми по селах священиків та вчителів, щоб через них, як людей місцевих, обізнаних з відносинами і знайомих з людьми, легше дістатися до лемківської душі. Учителів майже не було, поляки пильно дбали про те, щоб скрізь насаджувати тільки національно польський елемент. А від священиків більшої допомоги теж годі сподіватися. Були щоправда дві впливові священичі родини Хиляків і Венгриновичів, що їхні члени з діда-прадіда жили на Лемківщині й вели духовну працю, на жаль вони майже від століття попали під москвофільський вплив і до нашої акції ставилися наскрізь вороже, ненавиділи все, що українське. Інші панотці, хоч і з душі раді були б щось зробити, а навіть тут і там по через близьких собі людей і сусідів кинули своє слово — були стероризовані розпаленими фанатиками виїзду на схід, що грозили їм червоним півнем та убійством.

Так ішов час і хвиля від'їзду наближалася, за кілька тижнів мали вже йти перші транспорти. Деякі села попродали худобу та всі статки, що їх не могли взяти з собою до поїзду, нетерпляче ждали на виїзд.

Неждано забрив тоді до Криниці д-р Омелян Волинець. Він сам родом лемко, з околиць Сянока, і дуже бо-

лів над тим, що стільки його земляків зловилися на со-
лодкий леп большевицької пропаганди. Він чудово знав
лемків, їхні звичаї, психологію і розговірну мову, і коли
я запропонував йому об'їхати зо мною села Криниччини
й Новосанделчини, радо на те погодився. Часу вже мало,
але ще два тижні об'їздили ми криницький повіт, від се-
ла, до села скликали людей на збори й мітинги, відбували
приватні наради, говорили з зустрічними людьми по дорозі.
Тепер доступ до лемків був легший, бо д-р Волинець го-
ворив їхньою мовою і його вони вважали за свого. По-
казалося при тому, що більшість панотців та які ще там
були українські вчителі заявили проти виїзду, осміле-
ні нашою появою вони й від себе докидали тверезе сло-
во.

Лемко — натура вперта і скрита, переломити недо-
вір'я в нього не абияк тяжко. Тому ми радили не спіши-
тися, а з кожного села вислати по одному чоловікові на
розвідку і ждати від них вісток. Коли нове життя пока-
жеться добре, тоді поїдуть усі, коли ж зле — буде час
себе рятувати. Різно ставилися до нас: одні тільки кива-
ли головами, інші казали, що вже запізно, бо худобу по-
продали, все таки найшлося багато розважніших, що ка-
зали, що "пани" зле не радять, може й справді краще
наперед перевідати справу, а щойно потім рішитися.

Тепер почалися спори між самими лемками: одні бу-
ли за негайним виїздом, бо чого ж відкладати його, коли
вже рішилися і в комісії зголосилися, але щораз більше
було таких, яким подобалася думка вислати делегатів на
оглядини. Подекуди спори підносили температуру до то-
го, що доходило до бійок. Для нас було ясно одне: слі-
пий гін покидати свою землю стратив розмах, заломив-
лася перша хвиля захоплення, тепер кувати, поки гаря-
че, доки не прийде повне протверезіння.

Отож більшість лемків таки роздумалася і не поїхала.
Тільки деякі, найбільш загорілі та розагітовані, поїхали.
Та не минуло кілька місяців, як уже почали напливати
перші вісті від переселених, вісті непевні, хвилюючі.
Швидко з'явилися перші втікачі-поворотці. Вони розказу-
вали, яке їх стрінуло життя, і гірко жаліли, що далися
піддурити москалям і большевикам.

Велика була радість тих лемків, що повірили нашим словам і залишалися на місці. Нераз доводилося мені пізнiше чи то самому чи разом з д-ром Волинцем бувати в тих самих селах, де ми давніше спинали хвилю московської агітації. Я був глибоко зворушений сердечним прийняттям і виявом вдячності тих бідних, але добрих серцем людей.

На мою думку ОУН зробила тоді величезну, історичної ваги роботу. Вона не тільки зберегла лемківський елемент від розселення і знищення, але й відкрила до нього двері українській ідеї. З лемків стали українці. Довір'я до ОУН було безмежне і коли вже декілька років пізніше прийшлося зводити повстанські бої з поляками та з москалями на лемківських землях — українське націоналістичне підпілля знайшло в лемківських горах одну зс своїх найсильніших опор."

Як подає С. С., що з доручення полковника Сушка керував тією справою, перекладчиків для мішаних німецько-советських переселенчих комісій у Генерал-Губернаторстві доставила ОУН кругло сто душ. Може не кожен з них відповідав своєму завданню як слід, але звідки взяти стільки людей, у такому короткому реченні, коли відносини в Генерал-Губернаторстві були ще напів у хаосі? Беручи назагал, всі вони виконали свою роботу добре і дістали признання від ОУН.

11. РОЗДІЛ.

ОУН ЗАГОСПОДАРЮЄТЬСЯ В ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВІ.

Довоснні умовини праці ОУН на захід від Сяну. — Сич провідником ОУН у Генерал-Губернаторстві. — Його ставка на опозиційний елемент. — Бандера творить власну Екзекутиву за плечима Сича. — Дух репрезентантщини в ПУН. — Василь Турковський, перший Провідник опозиційної Крайової Екзекутиви в Кракові. — Поділ Г Г на три області. — Що робити з утікачами? — Поліційні курси. — "Бавдінст" та "Українська Служба Батьківщини". — Надії на "веркшүц". — Звіт поручника Володимира Чигуна. — Перші українські веркшүци в Ватенштедт. — Прохання за інструкторами до Військового Штабу ОУН. — Переїзд до Г Г. — Поділ на три групи: Стальова Воля, Стараховичі й Скаржиско. — Використання веркшүцу для військового вишколу в ОУН. — Невдоволення і перешкоди німців. — Опозиція Бандери розкладає веркшүц знутри і підриває дисципліну. — Димісія Чигуна. — Значення веркшүцу для ОУН. — Краківська "залого" ОУН. — Епідемія розвідки в диверсантів. — Внутрішня розвідка в Кракові. — Розповідь д-ра Лапичака. — Висилка хворих членів ОУН до Криниці. — Санаторія "Наш Дім". — Полк. Бізанц перебирає на себе її кошти. — Стає вона централею ОУН на лемківські гори. — І тут диверсія. — Перші кроки в організаційній роботі. — Повітова Екзекутива ОУН у Новому Санчі й Криниці. — ОУН завоювала Лемківщину. — Національні свята в Криниці. — Похорони друга Івана Коханського. — "Білий Дім" — місце на курси ОУН. — Впливи ОУН у місцевому бавдінсті та в учительській семінарії. — Пансіон "Одаліска". —

На руїнах Польщі залишилася одинока українська організована політична сила, Організація Українських Націоналістів. Вона зазнала найбільших ударів у війні, але з подивугідною животністю відроджувалася і ще не закінчився воєнний хаос, як уже по-відновлялися в різних місцях її організаційні центри, шукали зв'язку між собою на боки і догори, всякали окремих членів, будували організаційну мережу, виступали з ініціативою ще заки оформився провід, чи пак ще заки провід встигнув охопити їх усіх своїми контактами.

На землях Генерал-Губернаторства до часу війни членів ОУН не було багато. Далеко на півночі, на Підляшші, покищо національну свідомість треба було будити, українське життя наражене було там на нечуваний утиск, щоб потрапити до в'язниці вистачило назвати себе українцем, а хто заговорив українською мовою, той відразу кваліфікувався, як антидержавний, революційний елемент.

Подібні відносини панували на Холмщині, та тільки там сильніша національна українська стихія. В останніх роках перед війною поляки повели брутальний наступ на православну церкву, розбираючи церковні будинки, валили дзвінниці, конфіскували церковне добро. Годі собі уявити дурнішої політики, вона викликала страшенне обурення навіть серед зовсім національно несвідомих українців, серед православних і греко-католиків, проти тієї ганебної акції нищити храми Божі протестував теж митрополит Шептицький. Православне українське населення Холмщини вважало удари на свою церкву не тільки релігійною, але й національною справою, ненависть до Польщі глухо клекотіла і виливалася в чинних спротивах при обороні церков.

Тоді почала пробиратися туди ОУН відразу двома шляхами, з Галичини й Волині, і восени 1939 року вже мала свої опірні пункти в деяких місцевостях, хоч тяжко їм спершу було себе відшукати.

Надзвичайно несприятливим тереном для націоналістичної організації була Лемківщина. Бідна й заголоюкана, з одної сторони наражена на сильний колонізаційний тиск цілого польського державного апарату, з другого відрізана різними правно-адміністративними розпорядками від тіснішого культурного й економічного зв'язку з Галичиною, а з третього під переможними впливами москвофільства, головню кацапського священства, що ненавиділо Україну й шукало рятунку перед українською стихією з одного боку в польській протекції, а з другого в московському православ'ї.

Все таки вплив ОУН більшав там з кожним роком, передістався найперше до міст, а потім розливавсь по селах через шкільних учнів, студентів, ремісничу молодь, вислужених вояків з польського війська, що стрінулися там і заприятинилися з націоналістами з інших околиць Західньої України.

Порівняльно найсильніше стояла ОУН на землях Посяння, в перемиському повіті й вузькій пасмузі українських сіл між Перемишлем і Ярославом. Здавендавна перемиська земля славилася своєю високою національною свідомістю, політичною активністю й культурними та економічними успіхами. Коли почала в Галичині діяти Українська Військова Організація, в Перемищині дістала вона одну з найсильніших своїх баз і з тих околиць вийшло багато добрих бойовиків та провідних одиниць УВО. Все те пізніше перебрала в спадщині ОУН.

Коли ж тепер, після розвалу Польщі, хлинула на ті землі велика хвиля звільнених з-поза тюремних ґрат членів ОУН, коли кожен день перекидав через границю прихильників ОУН чи її здеконспірованих членів, що не могли вже залишитися на місці, постала потреба взяти весь цей елемент у тверді карби організаційної дисципліни і дати в руки ОУН сильний і динамічний інструмент діяння.

Голова ПУН наділив цим завданням Сича, найменував його Провідником Генерал-Губернаторства й доручив покликати до життя Крайову Екзекутиву, розбудувати організаційну мережу та поставити організаційний апарат.

На жаль Сич свого завдання не виконав і в тому не дуже можна його винувати. Бо в перші дні після війни, коли вже негайно потрібно зачинати організаційну працю, був він зайнятий демобілізацією решток свого військового відділу, а потім звалилася йому на голову маса втікачів, потреба заопікуватися ними, вслід за тим прийшла організація Українського Центрального Комітету з його підбудовою Допомогових Комітетів, справа постановки репрезентації українців перед німецькою владою, а впарі з тим конференції, інтервенції, поїздки. Авжеж, усьому тому можна зарадити, взявши добрих співробітників. Нещастям для Сича і для ОУН було, що серед опозиції Бандери вже тоді твердо постановлено змагатися за владу, іти на опанування ОУН і ставити цілу справу на "своїх" людях. Сич відшукав Бандеру, Лебедя та інших провідників з опозиційного середовища, що тоді ще таїлися зо своїми намірами, здав на них організаційні справи, будучи з одного боку задоволений, що знайшов співпрацівників, а з другого певний, що на них можна здатися і що вони діло поведуть, а сам уважався далі провідником і виконував справи, що їх у тому часі бандерівська опозиція ще не могла взяти на себе. Отож Сич мав себе за провідника, але опозиція аж ніяк його таким не вважала і незалежно від нього та без його відома почала організувати свою Крайову Екзекутиву й узалежнювати від неї апарат ОУН у терені, в'язати його кличками, персональним добром знайомих собі і товариськими моментами сполучених людей. І закріплювалася щораз більше, аж одного дня оцінила, що вже прийшов час і можна показати роги. Сич опинився в ролі сповидного провідника, що назовні фірмує справу, його іменем прикривається вся робота і мусить він нести відповідальність і перед ПУН

і перед рештою української суспільності за речі, що на них не має ніякого впливу і що в більшості для нього закриті тайною.

І він мовчав, терпів, давив у собі біль, але не зважився на протиякцію, не шукав боротьби та опори на відданий собі елемент, якого в той час ще не бракувало і при допомозі якого можливо було підрізати опозицію ще в самих початках так, що вона ніколи не змогла б розростися в могутній пізніше диверсійний фронт. Не тільки його самого огорнув цей параліч волі, побачимо пізніше, що не вільні від нього були інші члени ПУН. На них відбилось довголітнє перебування за кордоном, брак контактів з членством ОУН, нерозуміння психології революціонера безнастанно напруженого в чинній боротьбі і постійно нараженого на небезпеку. В той час ПУН уже *не вів* Організації Українських Націоналістів, він тільки *репрезентував* її. А з духом репрезентантщини пов'язані складні психологічні процеси, з яких на перше місце висувається підсвідоме бажання плисти за стихією, достроюватися до витворених нею ситуацій. Це фатально відбилось на дальшій долі ОУН, але тепер, після стільки років перебування не еміграції, без ґрунту рідного краю під ногами, без атмосфери, що нею дише український нарід, я щораз більше починаю розуміти, що це не була хиба одного тільки ПУН з 1939-1940 років, що це незмінне соціологічне явище еміграції, процес, якому невідхильно підлягатиме кожне політичне середовище на еміграції. В такому самому положенні тепер і провід ОУНР і УГВР, хоч як би вони від того відпекувалися і це заперечували. Емігрантщина витискає на душі людини пляму, що її ніяка сила не може стерти.

Ще буде сказано нижче, як бандерівська опозиція оформила свій провід. Як перший етап до того, створила вона Крайову Екзекутиву ОУН на Генерал-Губернаторство з осідком у Кракові і поставила на її чолі Василя Турковського, що перебув на тому пості майже рік, аж після того, коли ОУН чинно виступила проти диверсії і закріплювалася в терені та відзиску-

вала свої давні впливи, стягнуто Турковського з того посту і на його місце поставлено Романа Шухевича-Щуку, що очолював Крайову Екзекутиву майже до самої війни.

Я добре знав Василя Турковського. Родом був він з галицького Поділля, походив з римо-католицької родини, де перемішані були українці з поляками. Твердий націоналіст, до загину відданий справі член ОУН, безсумніву ідейний український патріот. Коли його судили за приналежність до ОУН, він відмовився відповідати на запити суду і склав заяву, що не вважає польського суду компетентним судити його, за свої вчинки він може відповідати тільки перед українським судом, установленим українським народом. Дістав чотири роки, переведено його в дрогибицьку тюрму, де я тоді був старостою українських політичних в'язнів, і там я з ним познайомився. Коли він пізніше вийшов з тюрми, я постарався, щоб йому дали працю в нави-вальні ниток "Центросоюза". Не було це легко, не він перший член ОУН, що його я просунув на працю в "Центросоюзи" і дирекція тієї установи лякалася поліційних репресій, та якось я втихомирив директора Шепаровича, що відносився до мене з довір'ям і десь у глибині душі не від того був, щоб допомогти хлопцям. Швидко його знову арештували. Не знавши, як довго це буде, якийсь час прикривав я його відсутність і просив виплачувати платню, пізніше, коли вже виявилося, що сидітиме він до судової розправи, вдалося мені на його місце підставити його дружину.

При всьому тому Турковський був вузькоглядний фанатик, надавався на партійного пробойовика, ніколи на керівника, тому й не диво, що коли настала критична ситуація, його підміняли Шухевичем. На дні душі дрімали в ньому кровожадні інстинкти і не бракує людей, що в ньому додачують одну з головних пружин у диверсії, що перла до братовбивства.⁵⁴⁾

⁵⁴⁾ Загинув він 1 листопада 1945 року в Чорному Лісі в Станиславщині, разом з Мироном Голоядом, братом Павла, повішеного поляками в Тернополі 29 квітня 1932 року. В. Й. П.!

Край поділено на три області: Лемківщину, з осідком у Сяноці, Посяння з двома головними осередками в Перемишлі і Ярославі, та Холмщину з центром у місті Холмі. Області ділилися на Округи або Повіти, різниця тільки в назві, до них належали всі менші осередки в околиці з місцевими провідниками, зв'язковими а то й просто з окремими членами ОУН, що перебували там, прив'язані працею або організаційними дорученнями і контактувалися з найближчим до себе повітовим осередком ОУН.

Хуткоросло питання, що робити з усією тією масою людей, що перевалювалася через Сян. В нашому інтересі було затримати її на терені Генерал-Губернаторства, поближче краю, щоб у відповідний час, після перевишколу й підготовки, перекинути через границю для підпільної праці, а решту тримати в резерві на випадок можливості організованого повороту, якби настала війна з більшовиками. Всі вірили, що прийде вона скоріше чи пізніше, але неминуче прийде.

Частина хлопців, що мала фахову або загальну освіту, могла приміститися або в системі Допомогових Комітетів, або як учителі чи кооператори, дехто промишляв купецтвом або промислом, молодші йшли до шкіл, що швидко почали відкриватися. А про інших конечно подумати, щоб німці не забрали на роботу десь у глибину Німеччини, звідки їх тяжко було б пізніше видобути. Помимо всіх зусиль, таки велика маса поїхала в Німеччину, там багато з них вступили в члени організації УНО (Українське Національне Об'єднання) і в скорому часі УНО нараховувало до сорока тисяч членів. Але багато затримано в Генерал-Губернаторстві.

ОУН кинулася організувати для них поліційні курси. В кількох місцях у Карпатах піднядено приміщення і вишколено там кількасот поліцистів та обсаджено ними поліційні станиці на українських землях. Думка була, добре тримати якусь кількість людей при

зброї, та й охорона українців тоді лежатиме в українських руках. А колись, після повороту в Україну, будуть готові кадри поліційно-порядкової служби. В поліцію брали різних людей, не тільки членів ОУН. Зокрема на вищих командних постах членів ОУН було менше, вони були ще за молоді віком і ще без досвіду, але можна сказати, що члени ОУН у поліції переважали, а решта були симпатичні і що вся українська поліція в той час стояла під повним і беззастережним впливом ОУН.

В Німеччині від кількох літ обов'язувала так звана "Служба Праці" — Арбайтсдінст. Її поширено пізніше і на Генерал-Губернаторство, кожен молодий хлопець мусів відробити пів року чи рік при будовах шляхів, мостів та інших публічних роботах. Пізніше, в Галичині, цей "арбайтсдінст", що дістав там назву "бавдінсту"⁶¹⁾, став прокляттям української сільської молоді, але тоді, на початках, прибрано його в патріотичну назву "Української Служби Батьківщині"⁶²⁾, українці мали на неї сякий-такий вплив, працю виконували вони тільки на українській території, отже кінець-кінців виходила вона на добро українцям, ліпше було те, як працювати десь у німецьких селян або в фабриках. Можна було там вести культурну й вишкільну роботу. Відбувалися курси передовиків⁶³⁾ та інструкторів для "Української Служби Батьківщині" і там теж приміщено деяку кількість членів. Як-не-як, а були вони кожної хвили під рукою. Хоч і бунтувалися проти того, кожному здавалося, що тільки Сян перепливе, а вже на нього уніформа з крісом чекає — гайда на большевиків!

Ще можна було використовувати для тієї цілі службу охорони фабрик, так званий "веркшцц". Спочатку ОУН в'язала великі надії з нею, вважалося, що там збереться кілька тисяч озброєної молоді, служба

⁶¹⁾ Будівельна служба.

⁶²⁾ Українішер Гайматсдінст.

⁶³⁾ Форарбайтер.

Поручник Володимир Чигун

не тяжка, багато вільного часу, його б використати на доповнення військового знання і ось так тримати на поготів'ї, на чужий кошт, готові стрілецькі формації на випадок війни.

Початків веркшущу слід шукати в Німеччині. Чи цю службу заведено там ще перед війною, мені невідомо, можливо, що так. Але зараз після німецько-польської війни заведено веркшущ усюди, спочатку з самих німців, нездатних до військової служби на фронті, а потім набирали туди й інших. Надії, що їх ОУН чи радше її Військова Референтура в'язала з веркшущами, не справдилися. Ніколи веркшущ не вийшов поза рами фабричної поліції і використати його для військового вишколу та військового поготів'я ОУН не вдалося. Деяке уявління про те можемо виробити собі зо звіту поручника Володимира Чигуна, що був при веркшущах майже від самого початку і відійшов звідти аж восени 1940 року.

"Зараз після закінчення польської воєнної кампанії, дирекція фабрик у Ватенштедт у Німеччині вибрала около двадцять людей з-поміж тамошніх робітників-українців і приділила їх до веркшущу. Переважали між ними емігранти з Карпатської України, хоч можна було подібати й інших. Серед них був колишній сотник Дієвої Армії, Романченко, людина вже старша віком, коли рівняти його з рештою українських веркшущів, а з молодших — Найда, його титулували поручником. Фабричну охорону досі виконували вислужені вояки, тепер їх знову забрали до війська, а наші хлопці дібралися самі такі, що в війську не служили, не були фахово підготовані виконувати вартову службу в веркшущах. Вишколити їх німцям важче, бо за винятком одного поручника Найди, ніхто не знав німецької мови.

Тоді сотник Романченко звернувся листовно до Військового Штабу ОУН через зв'язкового в Відні, просив допомогти, прислати українського старшину, щоб перевів вишкіл з українськими веркшущами. Тоді мабуть зродилася в ОУН ідея використати веркшущи для військової підготовки в ОУН, принаймні таке говорилося на початку жовтня 1939 року в Відні, де я в тому часі проживав.

Вибір ОУН упав на мене і я спочатку навіть радий був з того, сам захопився тією ідеєю. Одна тільки заковика. Веркшүци була формація, що підлягала цивільній владі через якісь там партійні установи, а з ними ОУН не хотіла в'язатися. Обминули її таким способом, що штаб ОУН домовився з німецькими військовими чинниками: наші люди підуть до веркшүців, під командою своїх старшин, до них не будуть мати ніякого діла партійні функціонери, призначення, звільнення й усякі інші зміни йтимуть за посередництвом війська. Німці потребували людей, передбачалося, що потреба ця в майбутньому ще більше буде зростати, тому погодилися.

Я поїхав до Ватенштедту і з запалом узявся за діло. Команду перебрав я від поручника Найди, що відійшов на становище дорадника чи ад'ютанта тамошнього коменданта веркшүців, унтервахфірера Ф. (назвища ніяк не пригадую). Була це добряча людина, симпатично ставився до наших хлопців, але одверто висловлював свою думку, що жодних військових вправ ані наук нам не потрібно, вистане навчитися стріляти з кріса чи з пістоля, та й кінець на тому, навіщо морочити собі голову чим іншим? Відчувалося, що не була це тільки його особиста думка, він мусів заслухати такі балачки між своїми зверхниками. Тим я не дуже турбувався, я мав письмове призначення від військової влади, дістав свої доручення від Військового Штабу ОУН, що йому безпосередньо в Організації підлягав, і систематично переводив рекрутський вишкіл, уживаючи тільки української мови в команді. Само собою, тільки в вільному від служби часі, та його не бракувало, бо службу робили ми так, що 24 години на варті і 24 години відпочинку.

Людей поволі напливало більше і під кінець листопада наш відділ нараховував уже около шістдесят людей різного віку, від двадцять до п'ятдесят літ. З початком грудня дістали ми наказ виїхати до Кракова, без ніяких ближчих пояснень і прибули ми туди дня 3 грудня 1939 року. До нашого відділу німці долучили чотирьох своїх підстаршин, а в Кракові перейняв над нами команду якийсь фон Панквіц. Тут теж наше число збільшилося на сто українців, колишніх вояків чеської армії, а серед них багато Карпатських Січовиків та около п'ять сотень

новобранців з-поміж "цивілістів". Таким чином зросли ми до кількості около сімсот душ.

Поділено нас на три частини, кожна мала свого українського коменданта, незалежно від того, що підлягала в ділянці вартової служби німецькій команді місцевого верхшугу. Початково найбільший відділ силою чотирьох душ під командою сотника Романченка вирушив до Стальної Волі, з рештою поїхав я до Стараховиць, а пізніше ще створився третій відділ під командою поручника Адрияновича в Скаржиську. До помочі сотникові Романченкові приділено ще поручника Папа, а мені поручника Дмитра Грицає.⁵⁸⁾ З військово-організаційного боку підлягали ми полковникові Сушкові в Кракові та його заступникові С. С. До них ішов спершу наш зв'язок і через них приходили поповнення до наших відділів.

Свій відділ поділили ми з Грицаєм на дві сотні так, що завше одна з них робила вартову службу, а друга мала вільне і тоді з нею ішов вишкіл. Практичні вправи відбувалися вдень на подвір'ї наших бараків, а ввечері теоретична частина вишколу в кімнатах. Незабаром мали ми свій польовий шпиталь, з Кракова нам прислали д-ра Романа Лебедовича.

В швидкому часі поширили ми засяг нашого вишколу на вправи в терені, як похід, наступ та оборона, і мали надію розгорнути це з весною на ширшу скалю.

Початково все йшло гаразд, як було накреслено в плянах Військового Штабу ОУН. Але вже на весні 1940 року прийшла зміна на гірше. До того часу комендантом верхшугів на Сталову Волю і Стараховиці був згаданий уже фон Панквіц. Безперечно, йому наша праця не подобалася, він глядів на неї з неохотою і з підозрінням, але свою службу робили ми добре і не було за що шукати собі зачіпки. На його місце приділено штурмбанфірера Фрельса і з його приходом зачинається кінець нашого відділу верхшугів, як окремої військової одиниці ОУН. Найперше зібрав він до купи всіх німців — їх не було багато, малий відділ С. А.⁵⁹⁾, що його ми вже заста-

⁵⁸⁾ Дмитро Грицай-Перебийніс, колишній член військової групи старшин під проводом Михайла Гузара-Колодзінського у Львові. Згинув зараз після війни, був шефом штабу тих частин УПА, що стояли під впливом бандерівців. В. Й. П.!

⁵⁹⁾ Гітлерівська партійна формація.

ли в Стараховицях, і кількох підстаршин з веркшущів, та робив з ними якісь "політичні" лекції з інструктажем. Між іншим товкмачив їм, що українці мають бути тільки фабричними поліцейськими і забути мусять про якесь військо, це не для них, зброя і право воювати — тільки для німців.

Почалися провокації з німецького боку, а наслідком того було, що хлопці спочатку почали тратити охоту до дальшої науки воєнного ремесла, а потім, коли вже їм занадто допекло, дезертирували. Накінець Фрельс видав мені зовсім формальну заборону "перетомлювати" людей у часі, призначеному на відпочинок. Тільки мала горстка ідеалістів потайки теоретично працювала над різними військовими дисциплінами. Коли ж Фрельс скасував українську команду в службі і на те місце впровадив німецьку термінологію, — до решти остиг початковий військовий запал.

Наша праця і без того була трудна, а труднощі йшли найбільше з двох причин. По-перше, склад нашого відділу постійно мінявся, одні відходили, другі приходили. Йшли з надіями, що це буде українське військо, коли ж ті надії потахали, — ждали першої нагоди, щоб утекти або звільнитися якимсь легальним способом. Ще більш дошкульно давалася відчувати друга причина. Десь підготовлявся тоді — в той час я про те нічого не знав — виступ Бандери проти ПУН і проти його Голови. Веркшущи були сильні числом і добре організовані військові одиниці. Діставали добру платню, грошей не було де пропускати, засобляли вони щедро касу ОУН крім своїх звичайних членських внесків та оподаткування на цілі ОУН. Помимо служби і вишколу доволі було вільного часу, щоб читати організаційну пресу й літературу. В майбутньому укладі сил немало залежало від того, по чийй стороні заявляться веркшущи. Ми, призначені до веркшущів командири, відповідальні були за їхній військовий вишкіл і стояли на становищі, що організаційний зв'язок, політична освіта й фінансові справи мають полагоджуватися через нас і нормальним руслом зв'язку через наших зверхників в ОУН, що ними були полк. Сущко і С. С. Може б воно й так було, якби обидва вони заявилися по стороні опозиції Бандери. Але вони були

вірні Проводові, тому опозиція добиралася до веркшүцівських кадрів шляхами знизу, насилаючи нам політрүків, організуючи мужвү в трійки і п'ятки, пов'язані системою ключок та організаційних контактів поза нами, як їхніми військовими і службовими зверхниками. Це мало фатальні наслідки, член ОУН у веркшүці нараз дістав двох комендантів: військового і політичного, доручення і накази часто собі суперечні, бо "політрүки" не рахувалися з військовими командирами ані не інформували їх про свою роботу, виконували її в більшості конспіративно, і веркшүцівський стрілець не знав, кого має слухати, а через те деморалізувався.

Я особисто їздив до полк. Сүшка звітувати йому про цей прикрий стан. Полковник вислухав мене, розвів руками — він безрадний.

Що ж до відношення німецької команди веркшүців, теж не багато можна вдіяти. Військо має вплив тільки на особистий добір і доплив людей до веркшүців, не може мішатися в їхні службові регулямини. Порадив мені зголосити димісію на руки Фрельса через стан свого здоров'я, а він постарается, щоб військо мені не ставило перепон. Стан, що заіснував у веркшүці, не оправдує потреби затримувати там старшин ОУН. Будемо їх використовувати іншим шляхом. Так я й зробив і восени 1940 року вже був у Кракові."

З військової точки погляду веркшүци для ОУН не оправдалися. Але використовувала їх вона теж в інший спосіб. Краще було робити службу в веркшүці, як десь далеко в німецьких копальнях або в фабриках, чи в якогось "бавера"⁶¹⁾, де дідько добраніч каже. Все ж таки звідти ближче до української території, хлопці жили разом, мали багато вільного часу, добре заробляли. Витягнути когось з праці в Німеччині не легка справа, а пізніше стало це майже неможливо, а з веркшүцу в найгіршому випадку втік та й пиши пропало. Якщо дістали на його місце іншого, дезертира не шукали і не переслідували. Опісля не бракло вже кандидатів до веркшүцу, там дуже добре ховатися пе-

⁶¹⁾ Селянин.

ред оком гестапо, просто змінивши собі назвище, і полковник Сушко не одного хлопчиська врятував від концтраку, відправивши його до веркшуцу за фальшивими документами.

З веркшуців дістала ОУН чимало стрілива, динаміту та всяких вибухових речовин і ручних гранатів. Ці останні транспортовано цілими валізками до “Куфи”⁶²⁾ в Сяноці.

Коли зрезигновано з творення військових одиниць у веркшуці наслідком підривної роботи бандерівської опозиції, ОУН трактувала їх так само, як фабричних робітників, і організувала їх звичайною системою ОУН. Після переходу опозиції Бандери в явну диверсію, число веркшуців у згаданих трьох більших і в деяких менших фабричних осередках доходило до тисячі, з того щонайменше половина зорганізованих, військово й політично вишколених членів ОУН, здисциплінованих і на все готових людей. Решта — в більшості симпатика ОУН, а разом — сила не мала.

Добрих кілька сотень молодого бойового елемента ОУН постійно сиділи в Кракові. Спершу туди перкожний і щойно звідти розходилися на різні призначені місця. Потім, коли перейшов уже перший масовий наплив, людей переймала ОУН на граничних пунктах, перетримувала в надграничних місцевостях, доки не скомунікувалася з Краковом, і вже просто з границі відправляла їх, куди слід. Помимо того в Кракові “залого” ОУН ніколи не сходила нижче трьох сотень, не рахуючи людей з родинами і працюючих. Не легка це річ втримати такий елемент у дисципліні, в готовості до праці, зберегти від деморалізації через безділля. Та й коштувало це, ОУН не в силі була власними засобами утримати стільки людей, це перекинено на плечі Комітетів і таборів для втікачів. Найбільший такий табір містився в колишньому польському академічному домі при Льоретанській вулиці, а були

⁶²⁾ Тим псевдом користувався інж. Богдан Підгайний.

й інші, менші. Там люди мали дах над головою, там і харчувалися, а потім їм підшукувалася якась праця в місті, якщо не висилали їх кудись далі, або не вживали для чисто організаційних завдань. До них належала в першу чергу розвідка. Якось манія розвідки огорнула бандерівську опозицію, слідили всіх і вся, комуністів, поляків, жидів, українців, слідили самих себе. Коли майже рік пізніше захопили ми організаційну домівку при вулиці Зеленій ч. 26, знайшов я цілі стоси розвідочних звітів, часто писаних напів грамотною рукою, а серед них і звіти про мене, слідували за мною — як і за іншими — від ранку до вечора, куди ходив на обід, о котрій годині куди ввійшов і о котрій вийшов і т. д. Більшість з того — зовсім непотрібне барахло, от робилося на те, щоб дати зайняття людям і щоб виловити з тієї маси таких, що справді мали розвідочний хист.

Ми вже знаємо, що першу пропозицію Гайвасові зроблено з ділянки розвідки. Я згадував про те, як Лебедь організував розвідку в таборі втікачів у Коросні. Це взяло форми епідемії, кожна нова людина так чи інакше мусіла обтертися об розвідку. З рамени бандерівської опозиції організували її дві особи: військову — інж. Євген Врецьона, і цивільно-політичну — Іван Равлик.

Володимир Кранський розказує, як і його придїлено до розвідки, зараз таки після приходу з Львова на початку жовтня 1939 року. Призначено його начальником протибольшевицької розвідки на місто Краків, віддано йому кімнату в таборі на Льоретанській вулиці та відряджено до його розпорядимости аж п'ятдесят людей. Їх поділив він на три ланки, що крім розвідочних завдань мали також вести вишкільно-політичну працю над собою. Деякі люди, як Ілько Білинський з Бережан і Оксана з Луцька, що про неї була мова, стояли поза ланками, для окремих доручень. Тому, що організувати розвідку з табору незручно, дістав пізніше ціле мешкання в місті.

Якийсь час належала теж до цього особиста охорона Бандери, що два тижні пізніше з'явився в Кракові, в його кімнаті на долівці постійно мусіли ночувати з ним три розвідчики-бойовики, а спочатку навіть самий Кранський.

Дістали на початок декілька адрес комуністів і мали за ними слідкувати. Показалося, що навіть п'ятдесятки людей було б замало, якби хотів охопити всіх підозрілих людей, вибірали з них тільки деяких. Кожного дня мусіли складати точний письмовий звіт за свого слідження, ті звіти забирав кудись або Р. або Федак. Цікаво, що обидва вони собі не довір'яли, один казав слідити другого і Кранський солідно це робив, рапортуючи Р. про Федака, а Федакові про Р.. аж доки не навкучилася йому ця забава і він відпросився до краю. Щоправда були деякі успіхи, викрили одне поважніше комуністичне гніздо й кілька менших, наложивши руку на комуністичну літературу.

Зайво було б входити в подробиці організаційної праці на місцях, вона однастайна і монотонна, всюди і скрізь однакова. Для зразку наведу тут, як виглядала праця осередку ОУН у Криниці, де зібралось згодом поважне число членів ОУН і де зорганізовано здоровельну й відпочинкову оселю для тих членів ОУН, що хворіли на туберкульозу або з інших причин мали підорване здоров'я. Користуюся інформацією д-ра Томи Липичака, що був одним з перших організаторів ОУН на тому терені і першим провідником ОУН на Криницю й Криниччину.

"Перші большевицькі стежі, що перейшли границю дня 17 вересня 1939 року, звільнили мене з польської в'язниці в містечку Корець на Волині. Недовго сидів я там, усього чотири місяці, але дуже прикрі умовини тюремного побуту надзвичайно далися мені взнаки: темниця, без найменшого промінчика світла, що й осліпнути можна, ліжка нема, тільки лавка, за вузька і за коротка, щоб покластися на неї, раз на день кусень чорного хліба і кухлик рідини, що її казали називати "кавою", раз на день винести парашу до потребника. Безнастанні

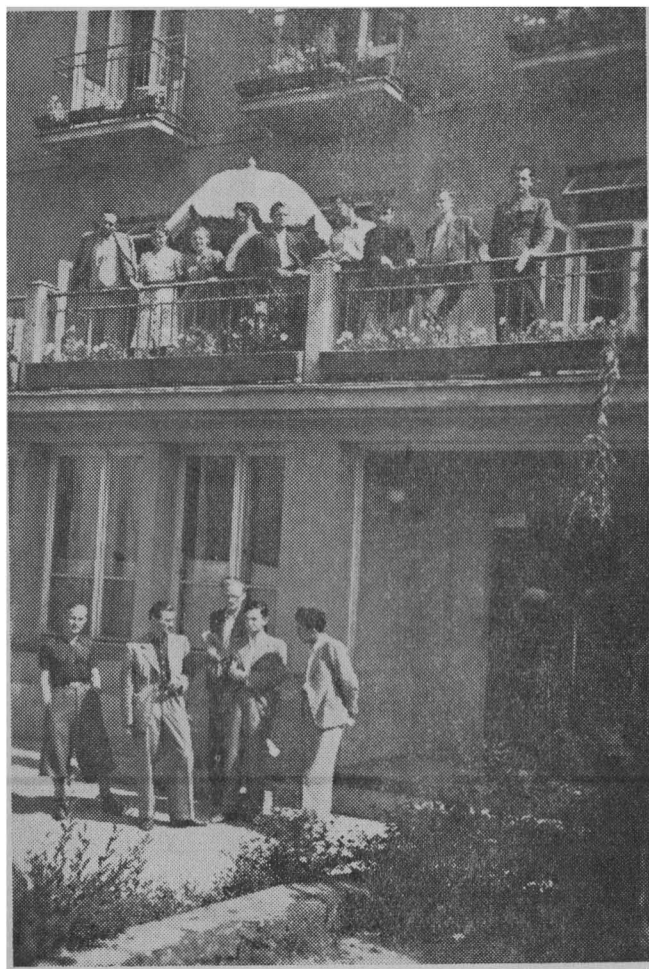
допити вдень і вночі шарпали нерви. До тої міри був я виснажений і знесилений, що ледве виліз з в'язниці, йти було годі, якось доволікся я до одного мого знайомого на Волині і в гарячці та в маячінні перележав у нього два тижні.

Якийсь час приходив я ще в нього до сил, а потім, це вже був листопад, перейшов Сян на німецький бік. Мої університетські студії відбував я в Кракові, там і на практиці лікарській був у шпиталі, там мав кімнату в однієї свідомої українки, туди й пішов я, щасливо перебривши Сян.

В Кракові назбиралася сила політичних в'язнів, більшість з них мала надшарпане здоров'я довголітньою тюрмою, конечно потрібно їм було відпочинку. Одна більша група ще перед кількома тижнями виїхала до Піщан на Словаччині, для другої не стало вже місця, спрямували її до Криниці. Тоді закликав мене до себе полк. Сушко і доручив перебрати лікарську й господарську опіку над тією групою. Наразі звільнено нас від усіх організаційних обов'язків, казали їсти, спати, віддыхати здоровим повітрям, набиратися сил — роботи так багато що встигнемо ще своє відробити.

Дорога, хоч не далека, та довга. Поїзди не ходили ще регулярно, на деяких відтинках зовсім ні. Виїхали ми дня 15 листопада групою п'ятнадцять чоловік під командою друга Вірлиного, його завданням було довести нас на місце й вернутися назад до Кракова. До Тарнова заїхали досить добре, з Тарнова до Нового Санча ще можливо, а далі ні поїзду ні автобуса, хоч пішки чвалати. Якось винайняли ми більший віз з кіньми і так переїхали тих останніх тридцять п'ять кілометрів. Над вечір було вже в призначеній для нас санаторії "Наш Дім"

"Наш Дім" до війни був власністю якогось поляка або жида, втік він перед німцями. Адміністрацію таких будинків передано новій управі міста Криниці, посадником був тоді Дмитро Паліїв, адміністратором будинків — Юно Навроцький. Ще не зовсім улаштований був "Наш Дім", але вже трохи приведений до порядку, ми прийшли до нього як перші мешканці. Нагляд над домом віддано одному з мешканців Криниці, називався Мельник, його дружина мала обов'язок нас харчувати.

Санаторія "Наш Дім" у Криниці

Багато справ чекало, щоб їх налагодити, не знати, від чого зачинати. Найперше обслідувати стан здоров'я кожного і відповідно до того їх розмістити, дбаючи про санітарні та гігієнічні вимоги. Дехто хворів на відкриту туберкульозу — тих зовсім треба відсепарувати, дехто набавився шкірних перенесних хворіб через брак мила й жалюгідну нечисть у таборах і тимчасових нічлігових домах — тих теж скремо треба б тримати. Та ба! Коби хотіли слухати! Помимо того, що всі знали про моє уповноваження від полк. Сушиа, помимо того, що перед від'їздом Вірлиний ще раз те саме повторив і підкреслив, кожен уважав, що приїхав не до шпиталю, тільки до курорту, навіщо наводити якийсь шпитальний режим, ви, мовляв, друже, тут не виступаєте, як лікар, тільки як товариш, що так само приїхав на відпочинок, давайте ж, відпочиваймо і не морочмо собі голови новими порядками.

Труднощі були з прохарчуванням. Міські приділи малі, ніяк вижити з них, отже управитель Мельник не все міг і не завжди потрапив дати їсти, як слід. А їсти в горах хочеться, страх, як хочеться! Відома річ, що з голоду починаються невдоволення, змови, конспірації та пляни різних внутрішніх "революцій". Найліпша рада на те — самим у свої руки перебрати справи прохарчування. Недалеко звідти, в Жегестові, було кілька Сестер Службениць, їх запросив я перебрати опіку над господарською частиною "Нашого Дому", радо вони на те погодилися і надзвичайно чесно й солідно вели ті справи до самого кінця.

Голоду це ще не заспокоювало. Для того знайшли ми серед наших "хворих" друга Маслюка, що в швидкому часі виробився на надзвичайного спеца від постачання харчів. Їздив по довкільних селах, скуповував м'ясо, яйця, сир і борошно в селян, завжди змів на те роздобути гроші або щось "на обмін". Завдяки ньому проблема харчів спала нам з плечей.

Отож, спершу санаторія "Наш Дім" була під чужою управою, а ОУН через полк. Сушка платила "від голови" за мешкання й харчування умовлену суму золотих. Це перший етап. На другому етапі вона перейшла повністю під управу ОУН під моїм загальним наглядом.

Скоро після того прийшов етап третій. Було тяжко для ОУН утримувати своїм коштом цілу санаторію, їй ішлося про те, щоб дати можливість відпочинку й лікування своїм членам, а кошти добре б перекинути на якусь загальну суспільну установу. Виявив до того охоту "Відділ для справ населення і суспільної опіки" при краківському дистрикті, його провадив німець, д-р Арльт, для українських справ мав він окремий підвідділ під кермою полк. Альфреда Бізанца. Домова пішла так, що власником санаторії став цей Відділ. Мене залишено на становищі лікаря й адміністратора і за те діставав я платню від тої установи. Вона була теж обов'язана покривати всі інші кошти адміністрації, лікування й харчування, висилаючи кожного місяця авансом деяку суму грошей і з них мав я розраховуватися в щомісячних загальних звітах до полк. Бізанца.

Вже від лютого 1940 року людей до "Нашого Дому" присилав не полк. Сушко, тільки полк. Бізанц або сам безпосередньо, або за посередництвом Відділу Суспільної Опіки УЦК в Кракові. Такий стан був для ОУН куди вигідніший. Мала вона управу санаторії в своїх руках, мала можливість післати туди кого лише хотіла з своїх людей, а при тому не коштувало їй це нічого, бо всі гроші й харчі давав полк. Бізанц.

Тепер вже можна було якось налагодити управу. Кухню і загальною частиною в "Нашому Домі" завідували Сестри Службениці, старшою над ними була сестра Ананія. Книговодство лежало в руках п. Нивинського з Волині⁶³⁾, а потім п-і Гікавої⁶⁴⁾, касу вів пан Гудима. Загальний нагляд над усім мав я, а крім того належала до мене лікарська опіка, до того міг я використовувати місцеві купелеві улаштування, як рентген, купелі, діатермія.

Та "Наш Дім" не був тільки санаторією для хворих і реконвалесцентів. Рісля його і значення для ОУН куди більші. В скорому часі став він централею організаційного життя ОУН на цілу середню й західню Лемківщину і до деякої міри теж централею цілого суспільного українського життя. На початках, головню якщо йдеться про саме місто Криницю, мав він конкурента в групі т. зв. паліївців. Були

⁶³⁾ Чоловік письменниці Галини Журби.

⁶⁴⁾ Дружина адміністратора "Вістника" у Львові.

це прихильники б. посла Дмитра Палієва, в більшості бувші члени його організації "Фронт Національної Єдності", що постала у Львові в 1936 році. Ще перед виходом на еміграцію визначили вони собі збірне місце в Криниці, туди перші прибули, виробили собі добрі зв'язки з німецькою адміністрацією і зайняли всі важніші й більш дохідові пости. Тут зібралася ціла їхня верхівка, крім Дмитра Палієва постійно перебували тут Юно Навроцький, д-р Микола Шлемкевич, мгр. Кушнір, мгр. Яремко та багато інших, а з Кракова часто приїжджав Володимир Кохан. Свою головну квартиру розбили вони в павільоні "Фарис".

Ми вважалися в Криниці реконвалесцентами на тимчасовому перебуванні, до того не вільно нам було перебирати на себе ніякої праці, тимбільше в міській управі, в купелевому заведенні чи в повітових установах. Зате ми швидко змогли та зуміли опанувати цілу майже Лемківщину, до року вона була під повним і беззастережним впливом націоналістів. Перші контакти з лемками нав'язалися в нас у часі переселенчої акції і про те вже була мова на іншому місці. А скоро до "Нашого Дому" збігалися нитки з цілого повіту, туди приїжджали священники, учителя, кооператори, свідоміші селяни й просвітянські діячі на розмови, по інформації, а часто теж і по інструкції, як ставитися до тої чи іншої справи, яку зайняти поставу до німців, до польського підпілля, до всіляких справ затеркнених обіжниками УЦК тощо.

На початку було нас тільки п'ятнадцять, що приїхали в першій групі. Вилетіли мені з пам'яті назвища, пригадую собі тільки такі імена: Ярослав Попович, засуджений поляками на досмертну тюрму, Олесь Масляк, Іван Коханський, Микола Греськів, Омелян Гошовський. З них Коханський тяжко хворів на легені і кілька місяців пізніше помер. Інші — не так хворі, як виснажені, деякі з них вернулися потім назад до Кракова, дехто знайшов собі працю в Криниці або в околиці, напр. Микола Греськів пішов на в'язничного сторожа до Нового Санча. Кілька тижнів пізніше приїхали ще Петро Генгало, Богдан Зсрич, Євген Качмарський і Микола Максимюк, час до часу прибували інші, з яких запам'ятав собі Петра Федоровича і Петра Гудиму. Були й інші. Разом творили ми

поважний осередок ОУН, хоч і поза нами в Криниці жили члени ОУН приватно, приміщені на різних зайняттях.

Крім того перебували ще в "Нашому Домі" так звані "підпільники", цебто члени ОУН, що прийшли туди нелегально, без відома полк. Бізанца і Відділу Суспільної Опіки УЦК і що їх не можна було виказувати в стані мешканців "Нашого Дому" і тим самим не було на них ані приділу харчів, ані грошей. Десь на весні і в літі 1940 року почали діятися незрозумілі для мене речі. З'являлися люди з Кракова з записками від різних провідних членів ОУН, то від Степана Ленкавського, то від Василя Турковського, то від Ярослава Старуха, а то просто підписані псевдами, напр. Медвідь. Вимагали прийняти їх до санаторії. Я жадав вияснення, чому не спрямовують їх нормальним дотеперішнім шляхом, на те дістав коротку відповідь, щоб трактувати це в площині організаційного наказу і за багато не розпитуватися. Тоді я звернувся, щоб бодай спрямування ішли через одну особу, а не хаотично, але й тут нічого не міг добитися. Не лишалося мені нічого іншого, як тримати тих людей "зайцем" у санаторії і харчувати їх на кошт інших. А того не можливо затримати в тайні, швидко про те довідувалися інші мешканці санаторії, почалися негодування і без доносів обійшлося тільки тому, що до моєї особи всі ставилися з повагою і з довір'ям та не хотіли мені особисто шкодити. Аж кілька місяців пізніше стали мені відомі пружини, що стояли за тим, коли вийшла вже на яву опозиція Степана Бандери. Розміщували тоді вигідних собі людей на потрібних місцях, не могли того робити ані через полк. Сушка ані через УЦК, отже використовували мою непоінформованість і почуття організаційної дисципліни в мене, щоб підірватися знизу. Поведення це було наскрізь безцеремонне, неетичне і подекуди навіть каригідне. Наприклад, у половині серпня приїхав до Криниці представник бандерівської опозиції, Микола Климишин, визвав до себе касира санаторії, Петра Гудиму, і зажадав у нього в формі наказу ОУН виплатити всі гроші — кілька тисяч золотих, що тоді були в касі. Коли Гудима вагався — казав йому записати це на ліки і нехай Лапичак прикриє це своїм підписом. Отже на те, щоб узяти марних кілька тисяч золотих до каси

опозиції, не спинялися вони перед тим, щоб два члени ОУН втратили своє ім'я і пішли до в'язниці за злочинство.

Та тоді ми ще про те нічого не знали. Наша увага зверталася на те, щоб якнайшвидше взятися за працю. Все це були бойовики й підпільники, неможливо їм було витримати довго в безділлі. Вже два тижні після нашого приїзду до Криниці відбули ми перші наші організаційні сходи, щоб обмірковувати нашу роботу на Лемківщині. Ми були першими націоналістами на цьому горем прибитому терені, де багато людей просто не знали, хто вони і чиїх батьків діти. Коли ми, їдучи сюди з Нового Санча на возі, стрічали по дорозі людей і запитували їх, хто вони, діставали відповідь: "ми руснаки", а найбільше — "ми тутешні". А вже по році діти по селах інакше не вітали прохожих, як тільки "Слава Україні!"

На тій першій нашій нараді поділили ми поміж себе райони, що з ними кожен з нас має нав'язати контакти і потім узяти їх під опіку. Звільнено від того тільки тяжко хворих, але й ті рвалися до діла і такий Іван Коханський, що йому легені кров'ю спливали, не вступився, доки і йому не приділено одного села.

Нашим завданням поставили ми собі порозумітися з священиками, учителями і свідомими громадянами дати для них одну-дві доповіді на початок, заохотити до культурно-освітньої діяльності, влаштувати якесь національне свято, дати почин до створення читальні. Це ми й робили, самочинно, без наказів та інструкцій, а навіть всупереч забороні віддаватися якійнебудь праці. Швидко дістали ми організаційний контакт. Криницю приділено тоді до Повітової Екзекутиви в Новому Санчі, що стояла в зв'язку з областю в Сяноці. Повітовим Провідником призначено Ярослава Пришляка, він там був начальником в'язниці, часу вільного в нього малувато та й людей у Криниці і в Криниччині куди більше, як у Новому Санчі, тому фактичним керівним осередком організаційного руху стала Криниця і мене призначив Пришляк Заступником Повітового Провідника, а самий тільки доїждав до мене, доволі часто. Повітову Екзекутиву сформували ми в Криниці і пам'ятаю, що ввійшли до неї Онуфрик-Коник, Зорич та Гудима, інші назвища приза-

булися. Повіт поділи ми на райони, з Районовими Провідниками. В районі Лабова провідником був учитель Ярослав Дзиндра, в Новій Розтоці — учитель Василь Пасічник, в Мохначці — учитель д-р Степан Самборський, а в Жегестові теж місцевий учитель, забув його ім'я. Кожний з Районових Провідників мав під своєю опікою кілька сіл, праця пішла повною парою, по кількох місяцях кожен з них мав уже десятки членів і сотні симпатиків ОУН.

Сама Повітова Екзекутива сходилася майже щодня, бо всі були під рукою на місці в "Нашому Домі", а з Районовими Провідниками мали ми — поза контактами при нагоді поїздок — кожного місяця наради з кожним зокрема, щоб зберігати конспірацію.

До половини серпня 1940 року наша робота розгорталася ідеально, в зразковому порядку й чудовій дружній співпраці. Звербували ми, освідомили національно і ви робили політично сотні активних лемків, притягнувши їх у члени ОУН. Вони розбурхали пізніше цілу Лемківщину, а багато з них і життя своє в жертву за Україну принесли, згадати хоча б такого Івана Гембаля або Кубанього з села Лосе. Лемківщина відроджувалася національно надзвичайно швидко, росла на очах і безмежна радість огортала всіх нас, від рядового члена ОУН почавши, коли ми бачили наслідки нашої праці. З запалом неофітів горнулися лемки до матері-України, що її вперше по стільки роках пізнали і серцем відчували. На національних святах і академіях, що скрізь відбувалися за почином ОУН, блестили сльози радості на очах тих простих і щирих людей, що все життя своє прожили в чаді чужої пропаганди й аж тепер розкривалися їм нові світи... Коли в січні 1941 року під фірмою УЦК, але заходами і з програмою ОУН, влаштовано величаве свято Соборности і Самостійности — вперше в Криниці — і коли в величезній залі Кургавзу, тій залі, де колись нога лемка не сміла ступити, бо панам там були поляки і трактували українців гірше собак, коли в тій залі залучала могутня мелодія національного гімну, тисячі прихвильних лемків огорнуло таке одушевлення, що на шматки порвали б кожного, хто посягнув би по їхні національні святощі.

Коли помер наш друг Іван Коханський, на похорони з'їхалися незліченні маси народу. Тисячі лемків на во-зах з усіх сторін верховини прийшли віддати йому остан-ню прислугу. Понад два кілометри тягнувся похорон-ний похід, найстарші мешканці Криниці не пам'ятали та-ких похоронів. Вмірали там міністри, славні артисти, ви-значні польські громадяни, а ми тут ховали рядового чле-на ОУН, бувшого політичного в'язня польських тюрем і жертву польського терору, бідного селянського сина Во-лині. Прийняла його в себе лемківська земля, відвели його на місце вічного спочинку брати-лемки, як рідного пращали. Коли пронеслися над нами слова похоронної пісні і коли глухо загуділи грудки землі на домовині — ридання з лемківських грудей понеслося далеко в Укра-їну, до рідного села Івана Коханського, над Чорне Мо-ре і під Кавказ — забута і пробуджена далека вітка ук-раїнського народу голосилася до спільного життя з ма-териком. Кому лемко раз відкриє свою душу — твердо при ньому стоїть, як тверда його доля і як тверді скелі тих гір, що йому батьківщиною стали від тисячі літ. І націоналістична організація прийнята була як своя, най-ближча і найрідніша, націоналісти вважалися братами й борцями за їхню долю, їхніми провідниками в далекій дорозі до ліпшого майбутнього.

Теж і в самому місті Криниці немалі були наші впли-ви. Було це знамените місце для різних курсів і вишко-лів, ОУН використовувала його на всі лади, хоч і при-ходилося давати тому вивіску УЦК.

Зараз під Криницею був табір "бавдінсту". Серед хлопців, що там відбували свою службу, мали ми сталу організаційну сітку, постачали їм націоналістичну літе-ратуру та вживали до праці поміж лемками.

З нашого почину відкрито пізніше в Криниці ще й "Білий Дім". Це було приміщення, де відбувалися всякі вишкільні курси, очевидно, під фірмою УЦК, бо ніяка інша легальна фірма в німецькій дійсності не була мож-лива. Хоч "Білий Дім" рахувався власністю УЦК, бо звід-ти йшли гроші на його утримання, але його влаштуван-ня, відновлення й ведення йшло нашими силами, ми да-вали майже всіх своїх інструкторів туди і наша Орга-нізація тягнула з нього найбільші користі.

В Криниці заснувалася учительська семінарія для дівчат, директором її призначено україніста, професора Омеляна Цісика зо Стрия. Серед учениць семінарії діяли великі наші впливи, багато з них були нашими організованими членками, а майже всі поголовно стояли під впливами націоналістичної ідеології. Дочка директора Цісика, Дарка, теперішня одружена Ребет, заявила пізніше по стороні опозиції і нам приходилося з трудом відвойовувати дівчат, що досі стояли під її проводом.

Пізніше, коли наше організаційне життя розрослося так буйно, що заливало всі легальні форми й можливості вияву, показалася потреба таки мати власне організаційне приміщення. Ми винайняли пансіон "Одаліска", причинився до того наш Обласний Провідник, купець і промисловець у Сяноці, Теофіль Бак, що пожертвував на ту ціль з власної кишені п'ять тисяч золотих, на той час це була доволі поважна сума грошей. В тому пансіоні, вже після оформлення опозиції Степана Бандери, відбували ми різні організаційні курси й вишколи, найважливіший з них — шостимісячний військовий курс під проводом поручника М. з Закарпаття.

Життя ОУН пульсувало буйно, розливалось широким руслом поза свої організаційні рами і цупко тримало в своїх руках громадські й суспільні вияви, доки не завдав йому нищівного удару виступ Степана Бандери."

(Кінець другої частини)

